

T.C.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Programı

**AB'NİN İNSAN HAKLARI POLİTİKASI
ÇERÇEVESİNDE SURİYE KRİZİNİN TÜRKİYE-AB
İLİŞKİLERİNE ETKİSİ**

Meltem ERŞAHİN KIR

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Jülide KARAKOÇ BAKIŞ

İstanbul, 2022

**AB'NİN İNSAN HAKLARI POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE
SURIYE KRİZİNİN TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNE ETKİSİ**

Meltem ERŞAHİN KIR

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Yüksek Lisans Tezi

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

2022

“Meltem ERŞAHİN KIR” tarafından hazırlanmış ve 22/03/2022 tarihinde sunulmuş “AB’NİN İNSAN HAKLARI POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE SURİYE KRİZİNİN TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNE ETKİSİ” başlıklı tez Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak **oy birliği** ile kabul edilmiştir.

Doç.Dr.Jülide KARAKOÇ BAKIŞ

Danışman

Tez Savunma Sınavı Jüri Üyeleri:

Doç.Dr. Jülide KARAKOÇ BAKIŞ
(Danışman)

İktisadi, İdari ve
Sosyal Bilimler
Fakültesi, Altınbaş
Üniversitesi

Doç.Dr. Selin M. BÖLME

Ortadoğu ve İslam
Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü, Marmara
Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Duygu ERSOY

İktisadi, İdari ve
Sosyal Bilimler
Fakültesi, Altınbaş
Üniversitesi

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak bütün şartları sağladığımı beyan ederim.

Tezin Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne teslim tarihi: ___/___/___

Bu tezdeki tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik davranışlara uygun olarak edinildiğini ve sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, bu kuralların ve davranışların gerektirdiği şekilde, bu çalışmada orijinal olmayan tüm materyalleri ve sonuçları tamamen alıntı yaptığımı ve referans gösterdiğimi de beyan ederim.

Meltem ERŞAHİN KIR

ÖNSÖZ

Çalışmanın planlanıp yürütülmesinde bana her türlü desteği sağlayan ve birikimlerini paylaşan tez danışmanım sayın Doç. Dr. Jülide KARAKOÇ BAKIŞ'a katkılarından dolayı teşekkür ederim. Tüm eğitimim boyunca maddi ve manevi destekleriyle yanımda olan, sabır gösteren sevgili babam Ramazan ERŞAHİN'e, sevgili annem Leyla ERŞAHİN'e ve sevgili eşim Emre KIR'a sonsuz sevgilerimi ve teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

AB'NİN İNSAN HAKLARI POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE SURİYE KRİZİNİN TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

ERŞAHİN KIR, Meltem

Yüksek Lisans/Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Altınbaş Üniversitesi

Danışman: Doç. Dr. Jülide KARAKOÇ BAKIŞ

Tarih: 03/2022

Sayfa: 89

Arap ayaklanmalarının Mart 2011'de Suriye'ye sıçramasıyla Suriye bölgesel ve dış aktörlerin müdahalesiyle iyice karmaşık hale gelen bir iç savaşın içine girmiştir. Bu savaşın yol açtığı mülteci ve güvenlik meseleleri sadece Suriyelileri değil pek çok bölgesel ve küresel aktörü de etkilemiştir. Savaş bir yandan çok sayıda Suriyelinin güvenlik kaygısıyla komşu ülkeler ve Avrupa ülkelerine doğru göç etmesine; diğer yandan Suriye'de farklı ülkeler tarafından güvenlik tehdidi olarak algılanan hükümet dışı aktörlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ve Türkiye de bu savaştan güvenlik tehdidi algılamış ve mülteciler konusu ülkelerin gündemini çok etkilemiştir. Bu çalışmada, Suriye iç savaşının insan hakları bağlamında Türkiye-AB ilişkilerine etkisi ele alınmaktadır. Çalışmada, Suriye İç Savaşının, tarafların bu kriz çerçevesinde farklı beklenti ve çıkarları olması dolayısıyla, AB-Türkiye ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: AB-Türkiye İlişkileri, Suriye İç Savaşı, İnsan Hakları, Göç, Güvenlik

ABSTRACT

THE IMPACT OF THE SYRIA CRISIS ON TURKEY-EU RELATIONS WITHIN THE FRAMEWORK OF THE EU'S HUMAN RIGHTS POLICIES

ERŞAHİN KIR, Meltem

Master Thesis/Department of Politics and International Relations, Altınbaş University

Supervisor: Assoc. Prof. Jülide KARAKOÇ BAKIŞ

Date: 03/2022

Pages: 89

With the spread of the Arab uprisings to Syria in March 2011, Syria entered into a civil war that became more complicated with the intervention of regional and external actors. The refugee and security issues caused by this war have not only affected Syrians but also many regional and global actors. The war, on the one hand, has paved the way a large number of Syrians to migrate to neighboring and European countries with security concerns; on the other hand, it has led to the emergence of non-state actors that are perceived as a security threat by different countries in Syria. The European Union (EU) countries and Turkey also perceived a security threat from this war and the refugee issue heavily affected the agenda of the countries. In this study, the impact of the Syrian civil war on Turkey-EU relations is examined in the context of human rights. It is argued that the Syrian Civil War has negatively affected EU-Turkey relations as the parties have different expectations and interests within the framework of this crisis.

Keywords: Turkey-EU Relations, Syrian Civil War, Human Rights, Migration, Security

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
2. ARAP BAHARI VE SURİYE'YE ETKİLERİ	3
2.1. ARAP BAHARI'NIN ARKA PLANI	3
2.2. ARAP BAHARI'NIN SURİYE'YE ETKİLERİ	6
2.2.1. Arap Baharı Öncesi Suriye	6
2.2.1.1. Suriye'deki bölünmeler ve etnik gruplar.....	6
2.2.2. Suriye'de Arap Baharı	9
2.2.3. Suriye İç Savaşının Temel Aktörleri	12
2.2.3.1. Muhalefet	12
2.2.3.2. Esad rejimi.....	14
2.2.3.3. Dış aktörler	15
3. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN (AB) ORTADOĞU VE İNSAN HAKLARI POLİTİKALARI	17
3.1. AB'NİN İNSAN HAKLARI POLİTİKALARI	17
3.1.1. Maastricht Antlaşması ve İnsan Hakları.....	20
3.1.2. Amsterdam Antlaşması ve İnsan Hakları	21
3.1.3. Nice Antlaşması ve İnsan Hakları	22
3.1.4. Lizbon Antlaşması ve İnsan Hakları	22
3.1.5. Dublin Düzenlemeleri ve İnsan Hakları	24
3.1.6. Avrupa Temel Haklar Şartı ve İnsan Hakları	25
3.2. AB'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI	26
3.2.1. AB'nin Ortadoğu'ya Yönelik Programları	28
3.2.1.1. Avrupa-akdeniz ortaklığı/ barselona deklarasyonu.....	29
3.2.1.2. Avrupa komşuluk politikası (AKP)	30
3.2.1.3. Akdeniz için birlik.....	31
3.3. AB VE TÜRKİYE'NİN ARAP BAHARINA BAKIŞI	32

4. SURIYE KRİZİNİN AB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE ETKİSİ	35
4.1. AB VE TÜRKİYE’NİN SURIYE KRİZİNE BAKIŞI.....	36
4.2. AB’NİN ESAD REJİMİ VE MUHALEFET GRUPLARINA BAKIŞI	37
4.3. TÜRKİYE’NİN ESAD REJİMİ VE MUHALEFET GRUPLARINA BAKIŞI ..	39
4.3.1. Türkiye’yi İlgilendiren Suriye Krizi Kaynaklı Güvenlik Sorunları	40
4.4. AB VE TÜRKİYE’NİN SURIYELİ MÜLTECİ SORUNU.....	44
4.5. İLİŞKİLERİN SEYRİ VE İŞ BİRLİĞİ	50
4.5.1. Geri Kabul Anlaşması	53
4.5.2. Vize Serbestisi Diyalogu	59
4.5.3. Katılım Müzakereleri.....	60
4.5.4. Gümrük Birliği	60
4.5.5. İdlib Saldırısı ve Mülteci Krizinin Seyri	61
5. SONUÇ.....	64
REFERANSLAR	67

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABAD	: Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AFAD	: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
AKP	: Avrupa Komşuluk Politikası
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
ATAD	: Avrupa Topulukları Adalet Divanı
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
DİHAA	: Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı
DİHAG	: Demokrasi ve İnsan Haklarının Korunması Avrupa Girişimi
EUNAVFOR	: Atalanta Operasyonu
EURODAC	: Avrupa Daktiloskopi
EUROMED	: Avrupa-Akdeniz Ortaklığı
FRONTEX	: Avrupa Sınır ve Sahil Güvenliği Ajansı
GAMM	: Göç ve Hareketliliğe Küresel Yaklaşım
İŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
KAP	: Küresel Akdeniz Projesi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu

PKK : Kürdistan İşçi Partisi
PYD : Demokratik Birlik Partisi
SDG : Suriye Demokratik Güçleri
SMDK : Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Koalisyonu
SUK : Suriye Ulusal Konseyi
TSK: : Türk Silahlı Kuvvetleri
UKK : Ulusal Koordinasyon Komitesi
YPG : Halk Koruma Birlikleri

1. GİRİŞ

2011 yılında başlayan ve Arap Baharı olarak da adlandırılan Arap ayaklanmalarının uzantısı olarak nitelendirilen Suriye'deki ayaklanma ve çatışmalar, bölgesel ve dış aktörlerin müdahalesiyle çözümü zor bir sürece girmiştir. Suriye hükümeti ve muhalifler arasındaki olayların iç savaşa dönüşmesiyle ülkede oluşan otorite boşluğunda güçlenen radikal İslamcı Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) örgütünün yaptığı saldırıların genişlemesi, Suriye krizini etkileri itibarıyla küresel ölçeğe taşımıştır. Savaştan güvenlik kaygısıyla kaçan Suriyelilerin başta sınır komşuları ve Avrupa ülkeleri olmak üzere farklı ülkelere göç etmesi, Suriye'de ve göç edilen ülkelerde yaşanan insan hakları ihlalleri de bu bağlamda belirleyici olmuştur. Türkiye de Suriye iç savaşı dolayısıyla hem komşu ülke olması hem de Avrupa'ya geçiş noktasında bulunması nedeniyle yoğun göç olan bir ülke olmuştur. Suriye krizinin AB ve Türkiye ilişkilerine etkisinin insan hakları çerçevesinde inceleneceği bu çalışmada mülteci ve sınır güvenliği konuları ön plana çıkmaktadır.

Suriye'den Türkiye ve AB ülkelerine doğru gerçekleşen yoğun göç akını Türkiye-AB ilişkilerinde çok belirleyici olmuştur. 2015 yılının yaz aylarında zirve noktasına ulaşan çatışmalar, göç ve mülteci meselesini Türkiye-AB ilişkilerinin gündemine taşımıştır. Krizin Türkiye-AB ilişkilerini nasıl etkilediği sorusuna cevap aranılan bu çalışmada AB'nin insan hakları politikaları çerçevesinde ikili ilişkiler incelenmektedir. AB, Arap ayaklanmalarının Suriye'ye sıçramasıyla yaşanan çatışmalar karşısında Türkiye ile benzer şekilde Beşar Esad yönetimini kınayan açıklamalarda bulunmuştur. Bu konuda aktif bir politika sergilemeyen AB Suriye'den kendi sınırlarına yönelen mülteci akını karşısında harekete geçerek Türkiye gibi mülteciler açısından transit ülkelerle anlaşmalar yaparak sorunun ağırlığını onlara yükleyen geçici çözümler bulmaya yönelmiştir. Bu dönemde AB'nin uzun zamandır Birliğe üye olmayı bekleyen Türkiye'ye ihtiyacı artmıştır. Suriyeli mülteciler konusunda açık kapı politikası izleyen Türkiye ile daha korumacı bir politika yürüten AB'nin ayrıştıkları fakat karşılıklı çıkarlar etrafında yine de iş birliğine yöneldikleri görülmektedir.

Bu çalışmada AB'nin insan hakları politikaları çerçevesinde değerlendirilen Suriye krizinin, tarafların farklı çıkar ve beklentileri nedeniyle Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz etkilediği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, insan hakları konusunda çok sayıda önemli belgeye imza

atan AB ülkelerinin Suriye krizi kaynaklı mülteci sorunu konusunda uyguladığı politikalar ve üçüncü ülkelerle yaptığı çalışmalarda insan haklarının korunması hususunu göz ardı ettiği savunulmaktadır. AB'nin mülteci sorunu karşısında insan hakları çerçevesinde iş birlikleri geliştirmesi beklenirken, güvenlik kaynaklı endişeleri ön plana çıkmaktadır. Aynı şekilde Türkiye'nin de yapılan iş birliğinden beklentisi Suriyelilerin güvenliğinden çok vize muafiyeti gibi AB'nin sunduğu teşviklerden yararlanmak olduğu görülmektedir.

Suriye İç Savaşının yol açtığı süreçte AB ve Türkiye tarafından algılanan ve tanımlanan güvenlik ve mülteci meselesi Türkiye ile AB'nin başlangıçta yakınlaşmasına neden olurken ilerleyen dönemlerde ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda, 2011 Suriye İç Savaşının başlamasından Şubat 2020 İdlib saldırısına kadar olan dönemle sınırlandırılan tezin birinci bölümünde, Arap Baharı'nın ve Suriye krizinin arka planı ele alınmıştır. Krizin AB ve Türkiye ilişkilerine etkilerini daha iyi anlayabilmek için, Suriye krizinden önce AB ve Türkiye'nin, Suriye ile olan ilişkileri incelenmiş, Suriye'deki etnik gruplar ve iç savaşın temel aktörleri de bu bölümde ele alınmıştır.

İkinci bölümde, AB'nin insan haklarına yaklaşımı kurucu anlaşmalar ve önemli belgeleri etrafında ele alınmış ve Suriyeli mülteciler konusunda bu yaklaşımlarının ve ilkelerinin uygulamaya geçirilmediği gösterilmeye çalışılmıştır. AB'nin kurucu ve diğer anlaşmalarında insan hakları ve göçmenlerle ilgili maddeler değerlendirilmiştir. Yine aynı bölümde AB ve Türkiye'nin Ortadoğu politikaları ve Arap Baharına bakışları incelenirken, AB'nin Ortadoğu'da uyguladığı programlar değerlendirilmiştir. Son bölümde ise AB ve Türkiye'nin Suriye iç savaşının taraflarına bakışı ve Suriye krizi kaynaklı mülteci ve güvenlik meseleleri etrafında gerçekleştirilen anlaşmalar ve bunların etkileri AB'nin insan hakları politikası bağlamında incelenmiştir.

2. ARAP BAHARI VE SURİYE'YE ETKİLERİ

2.1. ARAP BAHARI'NIN ARKA PLANI

Yüzyıllar boyunca birçok büyük medeniyet ve çok karmaşık bir dengeye sahip olan Ortadoğu; bilim, din ve dünya siyasetinin merkezi olmuştur. Üç büyük dinin de bu bölgede doğmasıyla dinsel bir önem kazanmıştır. Geçiş yollarının üzerinde olması ve bu alanda petrol ve doğalgaz gibi doğal kaynaklarında bulunmasıyla bölgenin önemi giderek artmıştır. Ortadoğu'da birçok uluslararası ve bölgesel aktörün varlığı aslında stratejik önem ile açıklanmıştır. Dış müdahalelerin yoğunlaşmasıyla bölgede bağımsızlık taleplerinin artması karşısında uzun yıllar Osmanlı hâkimiyetinde olan bölge ülkeleri, Birinci Dünya Savaşından sonra bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ancak yeni belirlenen bu sınırlar Ortadoğu toplumlarına huzur ve barış yerine daha çok iç karışıklığın olduğu savaş ortamı yaratmıştır (Kartal ve Öztürk, 2018:30).

“Arap Baharı” terimi, daha çok Batılı bir düşünce olarak ortaya çıkmış ve yaşanan hadiselerin olumlu sonuçlar doğuracağı düşüncesiyle, ‘bahar’ olarak nitelendirilmiştir. Ancak bu düşüncenin doğru olduğunu söylemek mümkün olmamıştır. Çünkü olayların başladığı 2010 yılının Aralık ayından bu yana Orta Doğu bölgesi daha çok istikrarsızlık, iç savaşlar ve mezhep çatışmalarıyla çalkalanmıştır. Uzun yıllar hüküm süren tek parti yönetimlerinin zayıflatılması ya da devrilmesi bölgede otorite boşluğu ortaya çıkarmış ve bu otorite boşluğundan radikal örgütler istifade etmiştir. Ayrıca çatışmaların kontrolden çıkmasının sonucunda çok sayıda insanın ölmesi ve birçok insanın ülkesini terk etmesini bahar olarak görmek olanaksız olmuştur.

Arap Baharı, Ortadoğu coğrafyasında yaşayan toplumların demokrasi, insan hakları ve yoksulluk söylemleri çerçevesinde ortaya çıkmış olaylar zinciridir. Küresel ve yerel aktörlerin gizli ve açık müdahaleleriyle çeşitli şiddet ve çatışmalara dönüşerek birçok yerde iç savaş, darbe ve devrim gibi büyük değişiklikler ortaya çıkmıştır. Aslında tarihte demokrasi idealine ulaşmayı kendisine amaç edinmiş olan her toplum için “demokratikleşme süreci”, yaşanması kaçınılmaz bir gerçeklik olmuştur. Demokratik değerlere ulaşmak isteyen herkes bu süreçten geçmek durumunda kalmıştır. Ancak her toplum, tarihi, siyasi, kültürel, dini, vb. açılardan birbirinden farklı niteliklere sahip olduğundan, muhtemel demokratikleşme süreçlerinin ve bu süreçlerde

karşılaşılabilecek sorunların farklı olması ise gayet doğal olmuştur. Bu nedenle her toplum için geçerli olabilecek tek tip bir demokratikleşme sürecinden ve de tek bir demokrasi pratiğinden bahsetmek zordur (Berger, 1999:34-36); (Özdemir, 2017:18-19). Demokratikleşme çalışmaları bazı toplumlarda kısa ve daha az çatışmasız olurken bazı toplumlarda ise yıllarca süren iç savaşlara neden olmuştur.

Yoksulluk, Ortadoğu bölgesinde ayaklanmaların ve çatışmaların başlamasının öncelikli sorunlarından biri olmuştur. Görünüşte çok zengin olan Arap ülkelerinin halkları genel olarak yoksuldur. Bölgedeki petrole dayalı varlıklı yaşam tüm halka yayılan değil, üst kesime ait bir zenginlik olmuştur. Birçok Arap ülkesinde halk, yoksulluk sınırının çok altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmıştır. Hatta bölgede fazlaca bulunan petrol, otoriter yönetimlerin daha etkin hale gelmesine yol açtığından, girişimci orta sınıfın gelişmesini engelleyici zemin hazırlamıştır. Böyle bir yapı ise, temelde orta sınıfa dayanan demokrasiyi değil, otoriter rejimleri güçlü kılmıştır. Ayrıca toplumdaki sınıflaşmanın da daha belirginleşmesine neden olmuştur. Büyük sorun olan yoksulluğun yanında insan hakları ve demokrasi konusunda geri olan ve gelişimi konusunda da hiç çaba sarf etmeyen, iktidarların varlığı toplumları daha da yozlaştırmıştır. Muzaffer Ercan Yılmaz'a göre *"Arap isyanlarının bir diğer nedeni "yoksunluk" tur. Yoksunluk sadece maddiyata bağlı bir öge olarak değil "itibar, saygınlık, onanma" gibi temel ihtiyaçların karşılanmaması, sistemin dezavantajlı kesimlere çıkış sağlayacak alanlarının bulunmamasına bağlanmaktadır"* (Yılmaz, 2011: 65).

Arap toplumundaki otoriter uygulamaların dışında diğer dış dinamiklerin müdahaleleri de eklenince, muhtemel demokratikleşme süreçleri engellenmiş ve bu tür yapılar varlıklarını ya dini bir cemaat olarak sürdürmüşler ya da yeraltına inerek radikalleşmeyi seçmişlerdir. Bu şartlar altında bölgede demokrasinin gelişmesi mümkün olmamış aynı zamanda radikalleşen gruplar da terörizme zemin hazırlamıştır.

Ortadoğu'nun birçok ülkesinde ortaya çıkıp farklı sonuçlara neden olan Arap Baharı'nın başlangıcı 17 Aralık 2010 yılında Tunus'ta bilgisayar mühendisi olan Muhammed Buazizi'nin iş bulamayıp sebze satarken zabıtalardan tarafından durdurulması ve şiddet görmesiyle tetiklenmiştir. Bu durum karşısında diplomalı işsiz olan Buazizi kendini yakmış ve kaldırıldığı hastanede ölmesiyle başlattığı olay büyümüştür. Halkın tepkileri büyümüş ve geniş bir alana yayılmıştır. Bu olaylar karşısında hükümet halkın öfkesini dindirmek için, birçok açıklama yapıp temel gıda fiyatlarını düşürmek ve iş imkânı

yaratma gibi vaatlerde bulunsa da isyanlar durmamıştır. Rejimi düşürmek isteyen halk istediğini almış ve Tunus'ta 23 yıl iktidarda kalan yönetim devrilmiştir (Güleç, 2012).

Arap Baharı'nın önemli duraklarından biri de 30 yıldır yönetimde olan Hüsnü Mübarek'in ülkesi Mısır olmuştur. 25 Ocak 2011 tarihinde başlayan halk hareketleri 3 hafta kadar kısa bir süre içinde Mübarek hükümetini devirmeyi başarmıştır. Ancak uzun yıllar yönetimde olan rejimin düşmesi Mısır'da istenen ortamı yaratmamıştır. Seçilen Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi yapılan askeri darbeye düşürülmüştür. Bu süreçte halkında büyük zarar gördüğü ve katledildiği olaylar yaşanmış, ordunun yönetimdeki etkisi artmıştır. Eskiye göre bir ilerleme kaydedemeyen Mısır'da hayat şartlarının zorlaşmasının yanında terör olayları da çoğalmıştır.

Ocak 2011 tarihinde Yemen'de ise 1978 yılından beri yönetimde olan Ali Abdullah Salih'e karşı başlayan halk hareketleri sonucu Ali Abdullah Salih yönetimden çekilmiştir. 2012 yılında yapılan seçimlerle Ali Abdullah Salih'in yardımcısı Mansur Hadi Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Halkın taleplerinin karşılanmaması ve düzenin sağlanmaması nedeniyle ülkede olaylar daha da artmış, güvenlik boşluğundan faydalanan terör grupları ve Husiler birçok faaliyette bulunmuş, 2015 yılında Yemen'e yapılan askerî harekât ile ülke iç savaşa sürüklenmiştir. Yaşanan olaylar karşısında temel gıda ihtiyaçlarının karşılanması ve sosyal hayatın devamı imkânsız hale gelmiştir. Bu şartlar altında birçok Yemenli hayatını kaybetmiştir. *"Yemen'de açlık ve hastalıklar nedeniyle yaşanan dram, Birleşmiş Milletler tarafından "dünyanın en büyük insani felaketi" olarak adlandırılmıştır."* (Canlı, 2019: 3)

Arap Baharı'nın etkisiyle 42 yıllık Muammer Kaddafi yönetimine karşı başlayan halk hareketlerine karşı yönetimin sert tepki göstermesiyle, isyan hareketleri daha da şiddetlenmiş ve Libya'da da iç savaşa doğru ilerleyen bir dönem başlamıştır. Avrupa ülkeleri Tunus'da yaşanan isyanda olduğu gibi sessiz kalmamış ve 19 Mart 2011'de Fransa'nın başkenti Paris'te düzenlenen toplantıyla "uluslararası müdahale" yönünde karar almıştır. Arap Baharı'nın en sarsıcı sahnelerinden biri Muammer Kaddafi'nin halk tarafından linç edildiği görüntüler olmuştur. Ülkedeki durum 7 Temmuz 2012'deki seçimlerle bir süre aşılsa da petrol rezervleri açısından oldukça zengin olan Libya'da Mayıs 2014'te General Halife Hafter'in başlattığı darbe girişimi ile ülke yeni bir kaosa

sürüklenmiştir (Canlı, 2019: 3). Libya'da bölgesel ve uluslararası güçlerin de desteklediği gruplar iktidar ve ekonomik kaynaklar için mücadelelerini sürdürmüştür.

Arap Baharı olaylarıyla istikrarsızlaşan bölgelerde IŞİD'in (Irak ve Şam İslam Devleti) ve diğer terör gruplarının oluşmasına ve faaliyetlerini artırmasına neden olmuştur. Bölgenin dünya için en stratejik noktaları olan petrol ve doğalgaz kaynaklarının kontrolü güçlenen terör gruplarının eline geçmiştir (Kartal ve Öztürk, 2018: 30). Fas, Umman, Ürdün, Kuveyt, Bahreyn ve Lübnan'da gösteriler ve hükümet değişiklikleri, Irak ve Cezayir'de büyük çaplı olaylar, Suudi Arabistan'da da küçük çaplı olaylar yaşanmıştır (Kartal ve Öztürk, 2018: 32). Sonuç olarak Arap Baharı olayları bölge ülkelerini farklı da olsa etkilemiştir.

Çalışmamızın ana konusu olan Suriye'de ise 15 Mart 2011'de başlayan barışçıl protestolar daha sonraki süreçte Beşar Esad rejiminin sert müdahalesiyle yerini yıllardır süren iç savaşa bırakmıştır. Rejim ve rejime destek veren güçler tarafından düzenlenen saldırılarda binlerce kişi hayatını kaybederken, milyonlarca Suriyeli evini kaybederek sığınmacı durumuna düşmüştür. Tüm bu gelişmeler göz önüne alındığında insan hakları konusunda oldukça hassas olduğu kabul edilen AB ülkeleri, Libya'daki olayları sonlandırmak için müdahale kararı almışken, Suriye'deki olaylar karşısında, insan hakları ihlallerini sonlandırmak için beklenen adımları atmamıştır. Bunun sebebi olarak kendi içinde ortak karar alamamasının yanında, büyük oranda doğal kaynaklar gösterilmiştir.

2.2. ARAP BAHARI'NIN SURİYE'YE ETKİLERİ

2.2.1. Arap Baharı Öncesi Suriye

2.2.1.1. Suriye'deki bölünmeler ve etnik gruplar

Osmanlı'nın 16. yüzyılda hâkimiyetine giren Suriye, hemen hemen 4 yüzyıl boyunca Osmanlı egemenliğinde yaşamıştır (Köylü, 2019: 11). Birinci Dünya Savaşından sonra 1920 San Remo Konferansında Suriye ve Lübnan'ın Fransız manda yönetimi altına alınması karara bağlanmış ve bu nokta Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmıştır. Konferanstan sonra Suriye, Fransa'nın mandası altına girmiştir. Bu manda yönetimi döneminde Fransızların Suriye'ye bıraktığı en güçlü siyasi miras, kesin bir politik istikrarsızlıktır. Fransa bu dönemde kendi ülkesinin bölgedeki menfaatlerine karşı

ayrıştırmacı bir siyaset izlemiş ve bu durum da aslında Suriye'nin şu an içinde bulunduğu istikrarsız ve belirsiz durumun temellerini atmıştır. Birinci Dünya savaşından sonra İngiltere ve Fransa Ortadoğu bölgesini yeniden şekillendirme rolünü üstlenmeleriyle birlikte bölgede zaten bozulmuş olan düzen daha da derinleşmiştir. Suriye'nin parçalanmasıyla ortaya çıkan Filistin, Ürdün ve İsrail gibi ülkeler ile sorunlar içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Aslında “*Suriye’de ve genel olarak Ortadoğu’da sürmekte olan savaşların, anlaşmazlıkların ve yürütülen politikaların merkezinde Büyük Britanya ve Fransa’nın sömürgecilik politikaları yer almaktadır*” (Karkın ve Yazıcı, 2015: 205).

Arap Bahar’ının büyük oranda etkilediği ve hala net olarak sonuçlanmadığı Suriye çok çeşitli etnik grupları, dinleri ve mezhepleri barındıran karışık bir yapıdadır. Arap, Kürt, Ermeni, Çerkez ve Türk ırkından gruplar ve dini inanış olarak da farklı gruplar bulunmaktadır (Akdemir, 2000: 203). “Araplar yaklaşık olarak nüfusun %90’nı, Kürtler, Türkmenler, Çerkezler, Ermeniler, Süryaniler ve Yahudiler gibi etnik azınlıklar ise, nüfusun %10’nu oluşturmaktadır. Bu çeşitlilik içinde halkın %90’nı Araplar, %9’nu Kürtler, %1’ni Ermeni, Çerkez ve Türkmen gruplar oluşturmaktadır” (Şen, 2014: 57). Dini olarak da çoğunluğu Sünni Araplar (Arapların yaklaşık %70’ini Sünniler) oluşturmaktadır. Geri kalan nüfus Alevi (Nusayri), Şii ve İsmaili mezhep gruplarıdır. Arap nüfus içinde az da olsa Hristiyan gruplarda mevcuttur (Akdemir, 2000: 203).

Ülkenin büyük çoğunluğunu oluşturan Arap Sünniler, Baas rejimine kadar ülkede önemli pozisyon ve görevlerde yer alan grup konumundayken, Baas rejiminin iktidara gelmesiyle daha çok kırsal kesimde yaşayan Nusayriler ülke yönetimde önemli görevlere gelmişlerdir (Karkın ve Yazıcı, 2015: 203). Nüfus olarak ülkenin %10’unu oluşturan Alevi Nusayrilerin Fransa desteğini alarak özellikle orduda önemli mevkilere gelmesi, Suriye’nin bağımsızlığını kazandıktan sonra bu grubun iktidarı ele geçirmesinde çok belirleyici olmuştur (Köylü, 2019: 11).

Fransa İkinci Dünya Savaşına kadar Suriye’de kalmayı başarsa da 1946 yılında dönemin başat güçleri Rusya ve ABD’nin istememesi ile bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Fransa’nın bölgeden çekilmesiyle uluslararası ortamda birçok ülke Suriye’nin bağımsızlığını tanımıştır. Yoğun olarak dış güçler tarafından desteklenen darbeler yaşayan Suriye, 1970 yılında gerçekleşen darbe ile Hafız Esad yönetime el koymuş ve

uzun yıllar ülke Esad yönetimine girmiştir (Köylü, 2019: 11). Baas Partisi lideri Hafız Esad, demokratik görünümlü otoriter bir rejim kurmuştur (Karkın ve Yazıcı, 2015: 205).

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Suriye etnik ve mezhepsel olarak çok farklı grupları barındıran bir ülke olmuştur. Alevi Nusayriler ülkenin %10 gibi küçük bir oranı olsalar da yönetimde önemli bir noktada olmuşlardır. Geri kalan çoğunluğu oluşturan etnik gruplar Nusayrilerin yönetim ve askeri olarak üst noktalarda olmasından rahatsız olmuşlardır. 1980'li yıllarda büyük çatışmalara neden olan bu durum, yoğun göç olaylarının da sebebi olmuştur. Esad yönetimi 1990'lı yıllara kadar Rusya yanlısı bir politika izlemiş ve Rusya'nın yanında yer almıştır. Ancak Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte Suriye, Batı yanlısı bir yol izlemeye ve bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır (Köylü, 2019: 12).

Yakın çevresini yönetimin kritik noktalarına yerleştiren Hafız Esad yaklaşık 20 yıl yönetimde kaldıktan sonra vefat etmiş ve oğlu Beşar Esad iktidara gelmiştir. Beşar Esad yapılan referandumda oyların %97'sini alarak bir hükümet kurmuştur (Karkın ve Yazıcı, 2015: 205). Bu değişiklik ile halk yaşanan zor günlerin geride kaldığını ve Beşar Esad yönetiminin umut vaat ettiğini düşünmüştür. Halk, taleplerini Şam Baharı olarak adlandırdıkları hareketle yönetime duyurmayı başarmıştır. Yeni Esad yönetimi bu hareketlere istinaden yenilikler yapmıştır. Bu dönemde iş alanında yeni istihdam fırsatlarının yaratılması, basın alanında özgürlük, ekonomik genişleme ve liberal açıdan daha özgürlükçü bir ortam yaratacak yenilikler yapılmıştır. Ancak çok geçmeden yönetim geri adım atmıştır. Beşar Esad yönetimi bundan sonra yapılacak reformların sadece ekonomiyle ilgili olacağını, siyasi konularda reform yapılmayacağını duyurmuştur (Köylü, 2019: 12).

Beşar Esad'ın asıl amacı iktidarının devamını sağlamak ve sağlamlaştırmak olmuştur. Bu düşüncesine paralel olarak çok partili sisteme geçme, çoğulculuk ve muhalefete haklar tanınması gibi demokratik değişimlerin önünü kapatmıştır. Aldığı önlemlere karşı gelenlere sert yaptırımlar uygulayan Esad yönetimi basın organlarını da baskı altına almıştır. Esad yönetimi, vatandaşlarının taleplerini karşılayamamış ve Suriye'yi bugünkü karışık duruma sürüklenmesine neden olmuştur (Şen, 2014: 57).

2.2.2. Suriye’de Arap Baharı

Suriye’de seçimle başa geçen Esad iktidarı otoriter bir yapıda olmuştur. Ülkedeki bu baskıcı rejime rağmen Orta Doğu’da baş gösteren Arap ayaklanmalarının Suriye’de de ortaya çıkabileceği ve rejimi tehdit edebileceği yönetim tarafından öngörülmemiştir. Esad yönetimi başlayan küçük çaplı ayaklanmaları iktisadi tavizler ve birkaç önlemlerle atlatabileceğini düşünmüştür. Hatta Esad, Wall Street Journal gazetesinin bir muhabirine 'Suriye Arap dünyasını saran devrim virüsünden etkilenmeyecek' diyerek bu konuda rahat olduklarını söylemiştir (Köylü, 2019: 14). Ancak 15 Mart 2011’de Dera şehrinde yaşanan olaylarla rejime karşı olan ayaklanmalar şiddetlenmiştir.

Bir okulun duvarına “Halk düzenin değişmesini istiyor.” sloganını yazan öğrencilerin tutuklanması ve olayı protesto eden kalabalığın hakarete uğramasıyla, başlayan olaylar kısa sürede Şam, Humus ve ülkenin çeşitli noktaların da devam etmiştir. Halep, Lazkiye ve Hama gibi Suriye’nin büyük şehirlerine de yayılmış ve Suriye tarihinde görülmemeyen büyük çaplı gösteriler yaşanmıştır (Köylü, 2019: 13). Gösterileri bastırmak isteyen güvenlik güçlerinin orantısız güç kullanmasından dolayı, göstericilerden hayatını kaybedenler olmuş ve ölenlerin cenaze töreninde de çatışmalar yaşanmıştır. Böylece Suriye’de Ortadoğu’yu kasıp kavuran Arap Baharı etkisine girmiştir.

Esad gösterilerin önünü almak için basın özgürlüğü, ekonomik ve siyasi reformlar konusunda adımlar atsa da muhalifler tarafından yeterli görülmemiştir. Aynı zamanda muhaliflere karşı güvenlik güçlerinin baskısı ve güç kullanma oranı her geçen gün artmıştır. 25 Mart gününü 'Kararlılık Cuma'sı' olarak ilan eden göstericiler büyük kentlerde rejim karşıtı protestolarını arttırmış ve yürüyüşler düzenlemiştir. Buna karşın birçok kentte Esad’a destek vermek amacıyla bir araya gelen Esad yanlıları da yürüyüşler gerçekleştirmiştir. Ülke kısa bir sürede rejim karşıtları ve Esad yanlıları olarak bölünmüştür. Birleşmiş Milletler, mart ayı boyunca Suriye’de yaşanan çatışmalarda ölenlerin sayısının 850’den fazla olduğunu bildirirken, Suriye İnsan Hakları Gözlemevi aynı tarihler için protestolarda 560 kişinin güvenlik güçleri tarafından öldürüldüğü dile getirmiştir. (Şen, 2014: 57).

Suriye devlet televizyonuna konuşan ve “Bugün olup bitenlerin reformla bir ilgisi yok. Bu, her şeyi yakıp yıkmaktan başka bir şey değil” diyen Esad, bir reform planı için

ulusal bir diyalog grubu oluşturulduğunu bildirmiştir. Devlet kanalında yaptığı başka bir konuşmada muhaliflere karşı “mikroplar” ifadesini kullanmıştır (BBC, 2011).

Yaşanan olaylar karşısında zor durumda kalan sivil halk hayatta kalmak ve yaşanan gerilim hattından uzak kalmak adına ülkelerini terk etmeye, Türkiye ve Ürdün başta olmak üzere komşu ülkelere göç etmeye başlamıştır. Çalışmanın devamında da görüleceği gibi bir taraftan Rusya ve ABD, diğer taraftan bölgesel aktörlerin müdahalesiyle iç karışıklık kısa sürede yıllarca süren bir sorun haline dönüşmüştür. Beşar Esad, Suriye'nin “Dış güçler tarafından düzenlenen bir komployla mücadele ettiğini” dile getirerek yaşanan olaylardan dış aktörleri sorumlu tutmuştur (Köylü, 2019: 14).

İlerleyen dönemde subayların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan Özgür Suriye Ordusu, Esad yönetimine karşı protesto ve yürüyüşlerin yanında silahlı mücadeleye de başlamıştır (Aydıntaşbaş, 2011:1); (Canyurt, 2018: 1105). Suriye iç savaşı boyunca belli bölgelerde devam eden muhalif hareketlerde ortak bir amaç olsa da dağınık bir şekilde bulunmuşlardır. Bu durum yapılan mücadelenin güçlü olmasını engelleyen önemli bir unsur olmuştur. Muhalifler olarak güçlü bir Suriye muhalefeti için 2011 yılında Antalya’da az sayıda katılımcıyla ilk toplantısını gerçekleştirmişlerdir (Ulutaş & Hoca, 2014:1-34); (Canyurt, 2018:1105). Toplantının Türkiye topraklarında yapılması, Türkiye’nin muhalifleri desteklediğinin bir göstergesi olmuştur.

Uluslararası arabuluculuk çalışmaları da bu dönemde başlamıştır. Başlayan bu çalışmalardan ilki, yaşanan şiddet olayları karşısında muhalifleri desteklediğini dile getiren Arap Birliği’nin, Genel Sekreteri Nabil El-Arabi’nin girişimleri olmuştur. Fakat bu çalışmadan bir sonuç alınamamıştır (Lundgren, 2014:273-288). Birleşmiş Milletler (BM) ise Rusya’nın muhalefeti nedeniyle Suriye’yi kınayan ortak bir karar alamazken, çeşitli arabuluculuk faaliyetlerine yer vermiştir. İlki, Baas rejimi tarafından da kabul edildiği belirtilen Birleşmiş Milletler (BM)’in görevlendirdiği arabulucu, Kofi Annan’ın planı 2012 yılında devreye girmiştir (Habertürk, 2016:1). Ve sonrasında Suriye krizini çözme konusunda yapılan, Cenevre toplantılarının ilki 2012 yılında başlamıştır (Turkishny, 2012:1); (Canyurt, 2018: 1105). Çözümüne kavuşacağı umuduyla tüm uluslararası kuruluşlar Annan’ın girişimlerine odaklanmışsa da girişimler sonuçsuz kalmış ve arabuluculuk görevi iç savaşın devam ettiği yıllarda farklı arabuluculara

verilmiştir. 2014 yılına kadar arabuluculuk faaliyetleri gösteren Lakhdar Brahimi'nin önerileri Esad tarafından kabul edilmiş ancak maalesef ki uygulamaya geçilememiştir (Moubayed, 2013:1); (Canyurt, 2018: 1105). Yaşanan bu olumsuz gelişmelerin yanında Suriye'de yaşanan şiddet olayları artmıştır. Çözüm için arayışlar devam ederken BM adına Staffan Mistura arabuluculuk faaliyetlerini üstlenmiş ve çalışmalara başlamıştır (Lundgren, 2014:273-288); (Canyurt, 2018: 1105). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) 2015 yılının son aylarında yeni bir anayasa ve geçiş hükümeti için adımlar atmıştır. Ayrıca sivillerin bu olayların dışında tutulup saldırıların önlenmesi ve taraflar için ateşkes kararı alınmıştır. (RT, 2015:1) Fakat kararlar ilgili olumlu bir gelişme yaşanmamıştır (Canyurt, 2018: 1106).

Tüm arabuluculuk faaliyetlerine rağmen rejim yanlıları ve muhaliflerin bölgesel ve küresel aktörlerden aldığı desteklerle, Suriye güç gösterisinin sergilendiği bir alan haline gelmiştir. Rejim yanlıları; Iraklı Şii'lerden, Lübnan Hizbullah'ından, İran'daki gruplardan ve Rusya'dan yardım ve destek almışlardır (Ulutaş vd., 2015:33-38); (Canyurt, 2018: 1106). Özellikle Rusya'nın ekonomik yardımı rejimin ayakta kalmasına büyük katkı sağlamış ve BM'nin de Suriye'deki rejim aleyhinde karar almasını veto ederek engellemiştir. Öyle ki Suriye'deki rejimin ayakta kalmasının arkasında Rusya ve İran'ın desteği olduğu dile getirilmiştir (Sandıklı & Semin, 2012:12).

Suudi Arabistan, Katar, ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya Libya ve Türkiye'den destek gören ve Suriye'deki iç savaşın önemli bir ayağını oluşturan muhalif tarafı, bölgede oluşan güç boşluğundan ortaya çıkan, IŞİD gibi radikal İslamcı grupların güç kazanmasıyla kırılma yaşayarak radikalleşmiştir. Özellikle halkta oluşan terk edilmişlik duygusu radikalleşmeyi tetiklemiş ve bu süreçte de muhalifler arasında farklı ittifaklar doğmuştur (Ulutaş vd., 2015:1-40); (Canyurt, 2018: 1106). Muhalifler arasında yaşanan bu dönüşüm ile beraber arabuluculuk faaliyetleri de devam etmiştir. 2016 yılının sonuna doğru Türkiye ve Rusya'nın destek ve garantörlüğünde çatışmasızlık bölgelerinin oluşturulacağı bir ateşkes imzalanması başarılı olmuştur (Aljazeera, 2016:1). Kısa bir süre için ateşkesin umut vaat edici olduğunu düşündüren çatışmasız süreden sonra rejimin tekrar başlayan saldırılarıyla ateşkes ihlal edilmiş ve bu konudaki beklentilerde sona ermiştir.

İç savaşı sonlandırma faaliyetleri devam ederken, Esad yönetiminin Suriye'nin büyük bir kenti olan İdlib de halka karşı kimyasal silah kullanarak insan hakları ihlalleri yaptığı iddiası üzerine Rusya'nın rejim yanlısı politikasına rağmen BM Güvenlik Konseyi acil bir şekilde toplanmıştır (BBC Türkçe, 2017:1). “Yaşanan bu gelişmelerden sonra ABD, Suriye'nin Şayrat Hava Üssü'nü savaş gemileri ile denizden füzeyle vurmuş ve bu saldırıda altı Suriye askeri hayatını kaybetmiştir (Hürriyet, 2017:1). ABD'nin Suriye'ye yönelik saldırıdan sonra Rusya ve İran ABD'yi kınayan açıklamalarda bulunarak Suriye'nin elinde kimyasal silah olmadığını dile getirmişlerdir (BBC Türkçe, 2017:1). Suriye'de yaşanan insan hakları ihlalleri ne kadar kötü olursa olsun Rusya ve İran'ın rejime yönelik destekleri devam etmiştir. Uluslararası ortamdaki bu karışık yapı ve Suriye'deki taraflara verilen desteklerle şiddetin ve çatışmanın bitmeyeceği düşüncesi, milyonlarca Suriyeli halkı komşu ülkelere göçe zorlayan nedenlerden biri olmuştur. Hangi ülkenin çıkarlarını karşılamış olursa olsun bu süreçte en kötü etkilenen Suriye halkı olmuştur. Oysaki liberal teoriye göre toplumun asıl görevi bireylerin canlarını ve mallarını korumak için güvenli ve yaşanabilir bir ortam hazırlamaktır. Suriye'de yaşanan bu olaylar karşısında AB'nin yapıcı hiçbir politikayı benimsememesi, bireycilik ve özgürlük kavramlarını önemseyen liberal teoriye ters düşmektedir.

Suriye halkının göç etmesinden sonra yalnızca Suriyeli göçmenler değil, göç alan ülkeler de bu krizden oldukça olumsuz etkilenmiştir. Hem ekonomik hem de demografik olarak zorlanan bu ülkelerde de krize çözüm yolları aranmıştır. Ayrıca rejimin ayakta kalması muhaliflerin direnebilmesi için dış desteğin büyük önem taşıdığı Suriye iç savaşında, sürece dâhil diğer aktörlerin de ikna edilmesi gerektiği düşüncesi hâkim olmuştur (Dağ, 2013); (Karkın ve Yazıcı, 2015: 207). Durum böyle olunca bölgede çıkarları olan aktörleri tek bir çatı altında bir araya getirip, iç savaşı sonlandırmak oldukça zor olmuştur.

2.2.3. Suriye İç Savaşının Temel Aktörleri

2.2.3.1. Muhalefet

Suriye muhalefetinin içerisinde farklı siyasi ve askeri grupların olduğu karmaşık bir yapı olduğunu söylemek mümkündür. Örgütlü siyasal muhalefet konusunda iki farklı taraf vardır. Bunlar Suriye yönetimiyle diyaloga karşı çıkan, 2011 yılında kurulan Suriye

Ulusal Konseyi (SUK) ve 2012 yılında kurulan Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Koalisyonu (SMDK) ve yönetim ile diyalogun önemli olduğunu vurgulayan Demokratik Değişim için Ulusal Koordinasyon Komitesidir (UKK). UKK, SUK ve SMDK'yı dış kaynaklı olarak nitelendirirken, SUK ve SMDK ise UKK'yı Suriye rejiminin devamı olarak gördüklerini dile getirmiştir (Aksu, 2019: 512). İki tarafın farklı düşünce ve eleştirileri Suriye muhalefesinde sorun olmuştur.

Suriye'de muhalefet olarak birçok silahlı grup olsa da en önemlisi, Temmuz 2011'de yerel grupların bir araya gelerek kurduğu Özgür Suriye Ordusu (ÖSO)'dur. Örgütün belli dönemlerde etkinliği azalsa da Suriye krizinde yerini kaybetmemiştir. ÖSO yönetim karşıtı bölgesel ve uluslararası örgütler tarafından da desteklenmiştir (Aksu, 2019: 513).

2012 yılı itibariyle Halk Koruma Birlikleri (YPG-*Yekîneyên Parastina Gel*), Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) ve El Nusra Cephesi Suriye iç savaşında etkili olan aktörler olmuşlardır. El Nusra Cephesi, Suriyeli diğer muhalif gruplarla iş birliği yaparak yönetimin değişmesini talep ettiğini dile getirmiştir (Özdemir, 2016: 198-199). Ancak El Kaide'ye bağlı olduğunu belirtmesi ve değişik şiddet olaylarına başvurması nedeniyle Birleşmiş Milletler ve birçok aktör tarafından "terörist örgüt" ilan edilmiştir. (Fisk, Coburn, Sengupta, 2015: 440)

Muhalif gruplar arasında etkin bir diğer aktör YPG ve YPG'nin siyasi kolu Demokratik Birlik Partisi (PYD-*Partiya Yekîtiya Demokrat*) olmuştur. 2012 yılından sonra Kuzey Suriye'de etkinlik alanını genişletmiştir (Aksu, 2019: 513). Suriye'de etkinlik kazanan diğer bir aktör İŞİD ile mücadelede ABD'nin önemli bir ortağı olmuştur. Nisan 2013'te adını daha çok duyuran İŞİD ise Suriye yönetimi, Suriyeli muhalifler ve YPG ile çatışmıştır (Özer, 2016: 237). Saldırılarını bölgesel ve küresel olarak farklı ülkelerde gerçekleştiren İŞİD, krizin küresel bir boyut kazanmasında etkin rol oynamıştır. İŞİD, Brüksel ve Paris'te gerçekleşen terör eylemlerini üstlenmiştir. Tarihi eski olan bu grup Suriye iç savaşıyla Suriye'de geniş etkinlik alanı bulmuş ve güçlenmiştir. İŞİD'in yayınlamış olduğu düşman listesinde ABD ve birçok Avrupa ülkesinin yanında Arap ülkeleri ve Suriye rejimi de bulunmaktadır (Byman, 2015: 153). AB'nin, büyük tehdit olarak gördüğü İŞİD'e karşı mücadelesinde ön plana çıkan Kürt grubu PYD'ye yakınlık duyması, PYD'yi PKK'nın uzantısı olan bir terör örgütü olarak gören Türkiye'nin

tepkisini neden olurken Türkiye-AB ilişkilerinin gerilmesinde de etkili olmuştur. AB'nin PYD'ye sempati duyması Türkiye açısından olumsuz bir çerçeveye oluşturmaktadır.

Ortaya çıkan ve güçlenen bu gruplar yaptıkları eylemlerle diğer devlet dışı aktörleri de sürece dâhil etmişlerdir. Örneğin IŞİD'in Türkiye, Lübnan, Ürdün ve Irak'la gerçekleştirdiği çatışmalar, bu devletlerin Suriye'deki gelişmelere müdahil etmiştir. YPG'nin artan etkinliğini Türkiye tarafından tehdit olarak görülürken, Hizbullah ve İran'ın eylemleri ise İsrail'e endişe verici olarak gelmiştir (Aksu, 2019: 513).

Suriye iç savaşında muhaliflerin başarılı olamamalarının en büyük nedeni düzenli bir birlik kuramamaları olarak görülmektedir. Bunun nedeni ise her muhalif grubun barış sonrasında farklı beklentiler içinde olmasıdır. Diğer önemli nokta ise çözümün Beşar Esad'ın iktidardan ayrılması olarak görülmesidir. Ancak Esad yıllarca Suriye'de hüküm sürmüş bir iktidarın devamı niteliğinde olmuştur. Bu nedenle sadece Esad'ın yönetimden ayrılması kesin bir çözüm olmayacaktır (Canyurt, 2018: 1108). Üçüncü kritik nokta ise muhaliflere yapılan yardımların zamanında ve yeteri kadar yapılmamasıdır. ABD gibi büyük güçler tarafından desteklenmesine rağmen yeteri kadar ekonomik yardım alamamış sadece ayakta kalacak kadar destek görmüşlerdir.

Batı dünyasında IŞİD ve radikal gruplara olan katılımların artmasıyla yaşanan terör olaylarından sonra muhaliflerin terörist olarak düşünülmesi sorunu ortaya çıkmıştır. Bu durum muhaliflere olan desteği azaltmaya başlamıştır.

2.2.3.2. Esad rejimi

Esad başa geçtiği ilk yıllarda halkın reform taleplerine olumlu yaklaşmış hatta bazı yenilikler yapmıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda bu reformları yapmaktan vazgeçmiş ve hatta daha da katılaştırmıştır (Canyurt, 2018: 1109). Çatışmalar başladıktan sonra rejimin sert müdahalesi de olayların tırmanmasına ve uzamasına neden olmuştur.

Suriye krizindeki öncelikli amacı; krizden en az hasarla çıkmak, Suriye'de yönetimin devamını sağlamak ve çatışmaların lehine sonuçlanması olan (Aksu, 2019: 513) Esad yönetimi ayaklanmaların başlamasıyla Suriye'nin kuzeyini muhaliflerle çatışma alanını azaltmak için PYD'nin kontrolüne bırakmıştır (Sandıklı ve Semin, 2012: 8). İlerleyen

süreçlerde bu bölgedeki denetimini kaybeden Esad, topyekûn bir savunma yapamamıştır. Bu hamlesi aslında rejimin zayıflığının bir göstergesi olmuştur.

Son olarak değinmek gerekirse Suriye rejiminin Batı ülkelerinin uyguladığı yaptırım ve ambargolar karşısında direnmesi mümkün değilken, rejim Rusya ve İran desteğiyle ayakta kalabilmiştir. Öyle ki İran ve Rusya Suriye’de etkili aktörler olarak yer alırken bölgede de söz sahibi olma fırsatından yararlanmışlardır.

2.2.3.3. Dış aktörler

Suriye’nin komşularından Ürdün ve Türkiye, bölgede Suudi Arabistan ve Katar, uluslararası düzlemde ise ABD, Fransa ve İngiltere, Suriye krizinin çözümünü var olan yönetiminin değişmesine bağlamış ve yönetimin değişmesi için farklı önlemler almışlardır. Suriye yönetimi, Suriye krizinin kaynağını kendi yönetimi olarak gören aktörlerle gerilim yaşamıştır (Aksu, 2019: 513). Bölgenin en önemli uluslararası örgütü Arap Birliği de kısa zamanda krizin önemli tarafı haline gelmiş ve krizin kaynağını Suriye yönetimi olarak tanımlamıştır. Suriye yönetimini sorun olarak gören diğer aktörler gibi Arap Birliği de çeşitli araçlarla Suriye yönetimine karşı önlemler geliştirmiştir.

Diğerlerinden farklı olarak İran ve Hizbullah, Suriye’de yaşanan olayları, ABD ve İsrail’in hayata geçirdiği proje olarak görürken, ABD ve Avrupa Birliği (AB) gibi bölge dışı güçlerin bölgeye müdahil olmalarını eleştirilmiştir (Miş, 2012: 287). Rusya da “terörle mücadele” konusunda Suriye’de aktif çatışmalarda bulunmuştur (Aksu, 2019: 515). Hangi silahlı aktörlerin “terör örgütü” olduğuyla ilgili bölgesel ve uluslararası aktörler arasında bir uzlaşmaya varılamamış ve bu konuda tartışma yaşanmıştır.

Çin ve Rusya ise; Suriye krizine dışarıdan yapılacak müdahalelerin önüne geçmek için Mart 2011 sonrası Batılı aktörler tarafından düzenlenen, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) tasarısını veto etmiştir. Çin ve Rusya, gerekçe olarak, BMGK tasarılarının Suriye’deki krizin sorumlusu olarak sadece Suriye yönetimini gördüğünü ve yönetimi değiştirmek amacıyla olduğunu dile getirmişlerdir. Çin ve Rusya’ya göre böyle bir tasarının kabulü bölgesel barış ve istikrara zarar verebilir (Aksu, 2019: 523). Çin ve Rusya bu kararı veto ederek her ne kadar kendi çıkarlarını bölgede korumayı

amaçlasalar da Suriye'nin geleceğiyle ilgili kararı Suriyelilerin vermeleri ve dış müdahalenin olmaması gerektiğini dile getirmişlerdir. Suriye'de muhalefet ve rejim güçlerinin birbirlerine üstünlük sağlayamaması ve barış ortamının oluşmaması dış müdahale olasılığını güçlendirse de dış aktörler bu müdahaleye sıcak bakmamıştır. Gerçekleşmesi muhtemel NATO müdahalesi pek çok devleti karşı karşıya getirme ve bölgesel gerilimi artırma tehlikesi barındırdığı için Suriye'ye yönelik bir askeri operasyon NATO ülkeleri adına çok riskli görülmüştür (Canyurt, 2018: 1111).

Türkiye, dış aktörlerin uygulayacağı en iyi yolun, Suriye'de güvenli bir alan oluşturulması ve sivillerin bu yolla korunması olduğunu dile getirmiştir (Türkiye Gazetesi, 2014); (Canyurt, 2018: 1111). ABD bu önerinin başarılı olmayacağını dile getirerek onaylamamıştır (Bianet, 2016). Avrupa ülkeleri de bu düşüncüyü reddetmişlerdir. Ancak Türkiye, ülkenin kuzeyinde uluslararası aktörler tarafından güvenli bölge oluşturulmasını istikrarı sağlayacak, güç boşluğundan ortaya çıkan ve terör örgütü olarak tanımladığı grupların yükselişinin önüne geçebilecek, aynı zamanda sivil halk için koruma sağlayarak göçün önüne geçilebilecek bir plan olarak görmüştür.

Hem rejim tarafı hem de muhalifler arabuluculuk görüşmelerine sıcak bakmışlardır. Fakat her iki taraf da bundan bir tarafın kesin askeri başarısını hedeflediklerinden arabuluculuk faaliyetlerinden de hiçbir sonuç elde edilememiştir.

3. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN (AB) ORTADOĞU VE İNSAN HAKLARI POLİTİKALARI

3.1. AB'NİN İNSAN HAKLARI POLİTİKALARI

AB üye ülkelerinin bir araya gelmesinin ekonomik amaçlara dayanması dolayısıyla Birlik ilk kurulduğu zamanlarda insan haklarına yoğunlaşmamış ve dahi kurucu anlaşmalarının ilk versiyonlarında insan haklarına yer vermemiştir. İlerleyen dönemlerde insan hakları konusunda belli adımlar atmış ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. 4 Kasım 1950 tarihinde kabul edilen ve 1953 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa'nın ilan ettiği hakların evrensel düzlemde ve etkin biçimde tanınmasını ve bunlara uyulmasını temin etmiş, demokrasiye ve özgürlüklere saygılı bir Avrupa yaratılması amacı gütmüştür (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 1953). İnsan hakları konusunda belli bir çizelgeye sahip olan AB, bu konuyu Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (ATAD) ile 1960'lı yıllardan itibaren içtihat hukukunu geliştirmeye başlamıştır (Turhan, 2017: 464). ATAD, yeni adı ile Avrupa Birliği Adalet Divanınının (ABAD), 1950 ile 1980 arası dönemde verdiği kararlarda yasal korunma hakkını, eşitlik hakkını ve ayrımcılık yasağını, ölçülülük esasını, hukuki kesinlik ilkesini, savunma hakkını en önemli AB prensipleri olarak dile getirmiştir. Avrupa Birliği 1972 tarihli yayınladığı bildiri de üyelerinin temel hak ve özgürlüklerin korunmasına öncelik verip saygı göstereceğini belirtmiştir (Sanioğlu, 2008: 97). Öyle ki AB ilerleyen dönemlerde hem birlik içinde hem de üçüncü ülkelerle olan ilişkilerinde temel hak ve özgürlükleri önemli görmüştür.

AB için bu yıllarda yazılı bir sözleşme olmasa da 1980'li yıllardan itibaren Avrupa Parlamentosu her yıl 'Dünyada İnsan Hakları' isimli bir rapor ile insan haklarına karşı duyarlı olduğunu göstermeye başlamıştır. Raporların konusu, dönemin önemli insan hakları ihlalleriyle ilgili olmuştur. 1986 yılında ise topluluğa üye devletler insan hakları konusundaki endişelerini dile getirip ve bu konuda siyasi bir birleşmeye kararlı olduklarını vurgulamışlardır. Birlik diğer ülkelere yapılacak yardımların demokrasi ve insan hakları konusunda varılacak sonuçlara göre farklı uygulamaların olacağını ve üçüncü ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinde temel hak ve özgürlüklerin dikkate alınacağını belirtmiştir (Sanioğlu, 2008: 91).

1990 öncesi dönemde AB'nin belli çalışmalarını incelediğimizde insan hakları konusuna istenilen önemi verdiğini söylemek doğru değildir. İnsan haklarının korunması ve AB'nin önemli bir normu haline gelmesi 1990 sonrası dönemde gerçekleşmiştir (Smith, 2001: 202). AB, 1995 yılında vermiş olduğu kararlarla üyeler arasında insan hakları konusunda ortaya çıkan farklılıkları yok etmek için standart ortak bir model duyurmuştur. Oluşturulan modele göre üyelerin iç ve dış politikalarının Avrupa Güvenlik ve İş birliği Konferansı Helsinki Nihai Senedi ve Paris Şartı'nda belirlenen temel insan hakları ve demokrasi prensiplerine saygıya dayandığı belirtmiş ve üçüncü ülkelerle yapılacak tüm çalışmalarda da göz önüne alınacağını dile getirmiş ve bu konuyu anlaşmanın asli unsuru olarak düzenlemiştir (Çavuşoğlu, 2000: 10). Alınan bu kararlar insan hakları açısından yeni haklar eklememiş, daha çok üyeler arasında bu konunun karşılıklı teyidi niteliğinde olmuştur. Gerçekleşen tüm bu ilerlemelere ek olarak AB, insan haklarının korunmasına yönelik teşvik edici yapılanmalara yöneleceğini ve başarısız olunması durumunda ise yaptırımlar uygulayacağını dile getirmiştir (Smith, 2001: 191). Bu karar doğrultusunda demokratik kurumlarda istenen ilerlemenin olması ve insan haklarının korunması için özel amaçlı girişimlerin teşvik edilmesi amacıyla finansal destek artırılmıştır. AB, üçüncü ülkelere insan haklarının korunması konusunda her geçen gün artan bu destekleri, 1994 yılında 'Demokrasi ve İnsan Haklarının Korunması Avrupa Girişimi (DİHAG-*European Initiative for Democracy and Human Rights*)' adını verdiği fona bağlamıştır. İlerleyen dönemlerde DİHAG'ın yerine, 'Demokrasi ve İnsan Hakları Avrupa Aracı (DİHAA- *A Financial Instrument for the Promotion of Democracy and Human Rights in the World*)' kurulmuştur (Smith, 2001: 190).

AB'nin üçünü ülkelere destek sağlamasının yanında silah ambargosu, vize sınırlaması, yaptırım uygulanacak ülke temsilcilerinin sınır dışı edilmesi, o ülkelerdeki AB temsilcilerinin geri çağırılması ve bildiri yayınlama da insan haklarının gelişimi için başvurduğu diğer diplomasi araçları olmuştur. Belli dönemlerde üçüncü dünya ülkelerindeki insan hakları konusundaki endişelerini dile getirmek için bildirimler yayınlamak AB'nin en sık kullandığı araçlardan biri olmuştur. Bunun yanında kabul edilen dış ilişkilerde 'şarta bağlılık' prensibinin ön plana çıkmasıyla insan hakları ile ilgili hedeflere sahip olsun ya da olmasın Birliğin bütün dış ilişkileri insan haklarına saygı koşuluna bağlanmıştır. Bu şekilde insan haklarına saygı AB'nin tüm anlaşmalarında yerini alan bir unsur haline gelmiştir. AB'nin ekonomik ve siyasal kriterlere verdiği önemi insan hakları konusunda da ön planda

tutacağını hem Birliğe üyelik kabulünde hem de üyeliğin sürdürülmesinin insan haklarına saygı önkoşuluna bağlanmasıyla göstermiştir.

AB insan haklarının korunması ve izlemesi için de raporlama, bireysel şikâyet, devletlerarası şikâyet, soruşturma ve ziyaret gibi çeşitli mekanizmalar geliştirmiştir. Ancak tüm bu çalışmalara rağmen, farklı çıkarları ve dış politikaları olan üyelere oluşan AB insan haklarının korunması konusundaki dış politikası tutarlılık, ikna edicilik ve samimiyet bakımlarından eksik olmuştur (Clapham, 2000: 629). Üye devletlerin tek tek ekonomik çıkarları düşünüldüğünde, AB'nin insan haklarına karşı güçlü bir topluluk olarak destek vermesi mümkün olmamıştır. Böylece üyelerinin ekonomik çıkarları ve oluşturmaya çalıştığı insan hakları değerleri arasında kalmıştır. Önemli çalışmalar yerine sadece insan haklarının korunması konusunda yoksul ve kendisi için az öneme sahip ülkelere karşı politika yapması, Birliğe yöneltilen önemle eleştirilerden biri olmuştur. AB'nin bu tutumunu doğrular pek çok durum yaşanmıştır. Örneğin, AB tarafından hazırlanan ve dünya genelinde idamın yasaklanmasıyla ilgili olan kararda ABD ve Çin devre dışı bırakılmıştır. İnsan hakları konusunda önemli bir adım olan bu karara AB, en büyük ticaret partnerlerini dahil etmeyi göze alamamıştır (Smith, 2001: 198). Bunun dışında AB konseyi Nijerya'da yaşanan insan hakları ihlalleri karşısında ortak bir şekilde silah ambargosu ve vize sınırlamaları gibi çeşitli yaptırımlar için karar alsada Nijerya petrol sanayisinde büyük yatırımları olan şirketlere olası olumsuz etkilerden çekinerek petrol ambargosu konusunda yaptırım uygulamamışlardır (King, 1999: 329). 2010 yılında Suriye'de başlayan iç savaşta insan hakları konusunda da Avrupa Konseyi ortak bir karar alamamıştır. Üye ülkeler üçüncü ülkelere uygulanan yaptırımlar konusunda çıkarları oranında istekli davranmışlardır. Örneğin Yunanistan Türkiye'deki insan hakları ihlalleri konusunda daha hassastır (King, 1999: 315).

AB için yapılan bu eleştirilere karşı çıkanlar da üye ülkelerin ulusal çıkarlarının ara ara insan haklarının korunması konusunda çeliştiğini ve buna karşın AB'nin de bu konuda karmaşık ve kurumsal çalışmalarının olduğunu dile getirerek yaşanan çelişkileri olağan saymışlardır.

3.1.1. Maastricht Antlaşması ve İnsan Hakları

AB üyeleri arasında 1992 yılında paraflanan ve 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşmasıyla insan hakları konusunda önemli gelişimler için adım atılmıştır. Avrupa topluluğundan Birliğe geçen AB, sadece ekonomik bir birlik olmadığını aynı zamanda siyasi alanlarda da çalışmaları olan bir topluluk olduğunu göstermiştir. İki yüz maddeyi ve ek protokolü içeren Maastricht Antlaşması tüm Birlik sistemi için geçerli olacak yeni maddeler getirmiştir. Başlangıç kısmında *“Demokrasiye ve insan hakları ile temel özgürlüklere ve hukuk devletine saygıya olan bağlılıklarını teyit eder...”* ifadesiyle insan haklarına olan vurguyu ortaya koyan Maastricht Antlaşması, J1 maddesi olan *“Ortak dış politika ile güvenlik politikasının hedefleri: demokrasi ve hukuk devleti ile insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının geliştirilip pekiştirilmesi”* ile de insan haklarına saygı Birliğin dış politika hedefleri arasında sayılmıştır (Maastricht Antlaşması, 1992). Bu antlaşma ile insan haklarının dünyanın her yerinde gelişmesini hedef alan Birlik insan haklarını kurumsal olarak tanımıştır. Maastricht Antlaşması'nın Ortak Hükümler başlığında bulunan Madde A'deki *“Bu antlaşma, içinde kararların vatandaşlara mümkün olan en yakın şekilde alındığı, Avrupa halkları arasında kesintisiz ve daha sıkı bir birlik yaratan süreçte yeni bir merhaleyi oluşturmaktadır.”* (Maastricht Antlaşması, 1992) ibaresine yer verilerek birliğin karar alma sürecinde vatandaşlarını önemseydiğini belirtmiştir.

Tüm bunlara ek olarak Antlaşmanın F maddesinin 2. paragrafı da bulunan *“Birlik, 4 Kasım 1950 tarihinde Roma'da imzalanan Avrupa Birliği İnsan Hakları Sözleşmesi ile garanti altına alındığı ve Topluluk hukukunun genel ilkeleri şeklinde üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklandığı hâli ile temel haklara saygı gösterir.”* (Maastricht Antlaşması, 1992) ifadesi ile uzun zamandır AB hukuk sisteminde olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve üye devletlerin anayasalarından kaynaklanan hakları, AB kurucu antlaşmasının bir parçası hâline getirilmiştir. İnsan haklarının korunması için önemli bir adım olan bu maddenin önemli bir eksikliği, hakların içeriği ile ilgili olarak detaylı bir düzenleme yapılmamış olmasıdır.

İmzalanan Maastricht Antlaşmasının 'Birlik Vatandaşları' başlığı altında yer alan Madde 8a'da üye ülkeler arasında iç sınırlar olmadan, seyahat hakkının tüm Avrupa vatandaşları faydalanmaya başlamış ve göç-sınır kontrolleri gibi konular 'Adalet ve İçişleri' sütununa dâhil edilerek hükümetler arası niteliğe kavuşturulmuştur (Maastricht Antlaşması, 1992). Bu

madde ile gelen en önemli yenilik olan ‘Avrupa Vatandaşlığı’ terimi olmuştur. 2010 yılında başlayan Suriye kriziyle birlikte AB’ye yönelen mülteci akını, Maastricht Antlaşmasının alınan iç sınırların kaldırılması yönündeki kararın aksine, ülkeleri tekrar iç sınırların güçlendirilmesi konusunda harekete geçirmiştir. Öyle ki Macaristan bu konuda daha radikal bir adım atarak sınırına tel örgülerle kapatmıştır.

3.1.2. Amsterdam Antlaşması ve İnsan Hakları

1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşmasında Temel İnsan Hakları konusunda Maastricht Antlaşmasından daha ileri ve ayrıntılı atımlar atılmıştır. Amsterdam Antlaşması olarak bilinen “Bütünleştirilmiş Hâliyle Avrupa Birliği Kurucu Antlaşmaları” ile ‘*Her Avrupa Devleti Birliğe üyelik için başvurabilir*’ biçimindeki ilke değiştirilmiş ve ‘*AB’nin temellerini oluşturan özgürlük, demokrasi, hukuk devleti ve insan hakları ile temel özgürlüklere saygı ilkelerine bağlı her Avrupa Devleti’nin üyelik için başvurabileceği*’ belirtilerek (Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu-a) Birliğin özgürlük, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkeleriyle birlikte insan haklarına dayalı olduğunu ilk kez ortaya koymuştur. Bu anlaşmadan sonra Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)’de olmayan çoğu hak tanınmış, bu yolla da yargısal denetimin önü açılmıştır (Turhan, 2017: 469).

1997 imzalanan bu anlaşma ile “*Birlik temel özgürlüklere, 4 Kasım 1950 tarihli Roma İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Korumaya İlgili Avrupa Sözleşmesi (AİHS) çerçevesinde ve üye ülkelerin demokratik gelenekleriyle Topluluk hukukundan kaynaklanan şekilde riayet eder.*” (Amsterdam Antlaşması, 1999) hükmü getirilmiş ve üyelik için bir şart olarak düzenlenmiştir. Antlaşmanın getirdiği diğer önemli bir değişiklik ise, AİHS’ne uymayan üye devletlerin oy hakkı, diğer üye devletlerin üçte birinin teklifi ve oybirliği ile askıya alınacak olması olmuştur (Amsterdam Antlaşması, 1999).

Amsterdam Antlaşmasıyla iç pazarın ve kişilerin serbest dolaşımına yönelik adımlar atılmasının yanında üye ülkeler arasında iltica politikaları, sığınmacı başvurusu ve kabul süreçleri için ortak çözümler bulunmaya çalışılmıştır (Savaşan, 2009: 24). Ayrıca anlaşmanın diğer önemli noktası sığınma, göç ve dış sınır kontrolleri hususlarındaki ek tedbirlerle ayrı maddeler halinde (madde 61, madde 62, madde 63) 5 yıllık süre için düzenlenmiştir (Amsterdam Antlaşması, 1999). Antlaşmanın 67. maddesinde, anlaşmanın yürürlüğe girdiği ilk beş yıl boyunca, üye devletler tarafından uzun dönemli oturma izinleri

ve vizelerin verilmesine ilişkin standartlar ve kanun dışı ikamet edenler ve kaçak göçler hususlarındaki önlemleri alacağı belirtilmiştir (Amsterdam Antlaşması, 1999).

AB üyeleri farklı ekonomik, politik ve sosyal yapıda olsalar da geçmişten günümüze kadar aynı fikirde oldukları nadir konulardan biri, birlik sınırlarına mümkün olan en az sayıda mülteci almak olmuştur. Suriye krizinde de AB üyelerinin, hem fikir oldukları konu, AB'ye en az sayıda mülteci kabul etmek olmuştur (Ay, 2019: 46).

3.1.3. Nice Antlaşması ve İnsan Hakları

AB içindeki kurum ve çalışmalar bakımından oldukça önemli olan Nice Antlaşması 2003 yılında işlevsellik kazanmıştır. AB çalışmalarının eksiksiz yerine getirilmesi bakımından Amsterdam ve Nice Antlaşmaları ile gelen esneklik düzenlemesi büyük önem taşımıştır (Nice Antlaşması, 2003). Esneklik ilkesi ile üye devletler istemedikleri düzenlemelerin içinde yer almamışlardır. Bu durum aslında AB'nin kendi değerleri ile çelişmiş ve değerlerine gölge düşürmüştür. Nice Antlaşmasında kabul edilmesi planlanan bireylere birtakım temel haklar tanıyan 53 maddelik Temel Haklar Şartı, esneklik düzenlemesinin de devreye girmesiyle ortak bir noktada bir araya gelinmesini engellediğinden kabul edilmemiş ve ileri bir tarihe ertelenmiştir. Yaşanan bu durum demokrasi ve özgürlüğün merkezi görülen AB'de insan hakları konusu bile olsa menfaatlerin ön planda olabileceğini göstermiştir (Turhan, 2017: 470-71). Nice Antlaşması ile gelen esneklik ilkesi, Suriye meselesinde birliğin karar alma sürecinde de üyelerinin kendi çıkarlarına göre karar vermesinde etkili olmuştur.

3.1.4. Lizbon Antlaşması ve İnsan Hakları

1 Aralık 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması, üyeler arasında yaşanan çekinceler nedeniyle yürürlüğe girememiş olan AB Anayasası düzenlemelerinin kabulüyle ilgili olmuştur. Antlaşmanın başlangıç kısmında yer alan "*Özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ile hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlılıklarını teyit ederek...*" ibaresine yer vermesi, Birliğin insan haklarına verdiği önem tekrar vurgulanmıştır (Lizbon Antlaşması, 2009).

Lizbon Antlaşması ile AB ilk defa yazılı bir temel haklar kataloğuna sahip olmuştur. AB Anayasasından farklı olarak Lizbon Antlaşması, Temel Haklar Şartını antlaşma metnine

dâhil etmemiştir. Bu nedenle Şart, ayrı ve bağımsız bir belge olarak kalmaya devam etmiştir. Ancak Lizbon Antlaşmasının 6. maddesinin birinci fıkrasında yazan “*Birlik, 12 Aralık 2007 tarihinde Strazburg’da uyarlandığı haliyle, Antlaşmalarla aynı hukuki değere sahip olan 7 Aralık 2000 tarihli Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı’nda yer alan hakları, özgürlükleri ve ilkeleri tanır*” ibaresinden dolayı hukuki bağlayıcılık kazanmış ve AB, AİHS’ne taraf olmuştur (Lizbon Antlaşması, 2009). Lizbon Antlaşmasının 6. maddesinin birinci fıkrasında açıkça Temel Haklar Şartının antlaşmalar ile hukukten eşit değerde olduğu belirtilerek AB organlarının işlemlerinin hukukten denetlenmesinde bir ölçü norm olarak kabul edilmiştir (Kaygısız, 2012: 102); (Turhan, 2017: 472).

Buna ek olarak antlaşmanın ortak hükümler kısmındaki 2. Maddesinde yer alan “*Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hâkim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır.*” (Lizbon Antlaşması, 2009) ibaresiyle de AB’nin kurulu olduğu değerler arasında insan haklarını da göstermiştir. Uluslararası ortamda insan haklarının korunması konusunda da katkı sağlayacağı dile getiren Birlik, Lizbon Antlaşmasının 3. Fıkrasında “*Birlik, dış dünya ile ilişkilerinde kendi değerlerini ve çıkarlarını savunur ve destekler ve vatandaşlarının korunmasına katkı sağlar. Barışa, güvenliğe, dünyanın sürdürülebilir kalkınmasına, halklar arasında dayanışma ve karşılıklı saygıya, serbest ve dürüst ticarete, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına ve çocuk hakları başta olmak üzere insan haklarının korunmasına ve Birleşmiş Milletler Şartı’nda yer alan ilkelere saygı gösterilmesi de dahil uluslararası hukuka titizlikle uyulmasına ve uluslararası hukukun geliştirilmesine katkıda bulunur.*” (Lizbon Antlaşması, 2009) şeklinde belirtmiştir.

2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşmasının 67. Maddesinde göç ve mültecilerle ilgili olarak da üçüncü ülke uyruklarına karşı adil bir ortak politikayı amaçladıklarını dile getirmişlerdir (Lizbon Antlaşması, 2009). Yine sınır kontrolleri, iltica ve göç konusundaki düzenlemeleri içeren 78. Maddede yerlerinden edilmiş kişiler için ortak bir geçici koruma sistemi oluşturulacağı ve üçüncü ülke uyruklarının ani göç akını sebebiyle meydana gelen acil durumunda, Komisyon’un önerisi ile geçici tedbirler kabul edilebileceği dile getirilmiştir (Lizbon Antlaşması, 2009). Son olarak ise Kopenhag Kriterleri de antlaşmaya

dahil edilerek, birliğin temel hak ve özgürlüklerin korunması konusuna verdiği önem ve birliğe üyelik için aranan insan hakları şartları kurucu antlaşmalarda yerini almıştır.

3.1.5. Dublin Düzenlemeleri ve İnsan Hakları

Dublin Sözleşmesi, üçüncü ülke vatandaşlarının herhangi bir AB üyesi devlete yapacağı iltica ve sığınma başvurusunun değerlendirileceği, mülteciler ile ilgili ilk AB çalışması olmuştur (Bayraklı ve Keskin, 2017: 120). 2013 yılında yürürlüğe giren iltica ve mülteci konusu ile ilgili olan Dublin III sözleşmesi, 1990 yılında imzalanan Dublin I ve 2003 Yılında imzalanan Dublin II 'nin revize edilmiş halidir (Ay, 2019: 46).

Dublin I Tüzüğü 3. maddesinde üye ülkelere, mültecileri güvenli üçüncü ülkelere geri gönderme hakkı verildiği belirtilmiştir. Bu maddeye göre üye devlet, sığınmacıları 1951 Cenevre Sözleşmesine taraf olan ülkelere birine gönderebilmektedir. Dublin III tüzüğü ile AB üyesi ülkelerin bir ülkeyi güvenli üçüncü ülke kabul etmeleri için bu ülkede olması gerekenler ortaya koyulmuştur. Bunlar: “Yaşam ve özgürlüklerin, ırk, din, milliyet, belli bir sosyal gruba mensubiyet veya siyasi düşünce nedeniyle tehdit altında bulunmaması, Ciddi zarar riski bulunmaması, Cenevre Sözleşmesi kapsamında iltica başvurusunda bulunabilmenin ve statü verildiği takdirde sözleşmede öngörülen korumaya erişimin mümkün olması”dır (Dublin III Tüzüğü, 2013). Suriye krizinde AB ve Türkiye arasında yapılan antlaşma ile Türkiye'ye gönderilen mülteciler bu noktada Dublin tüzüğüyle çelişmiştir. Çünkü Türkiye Cenevre Sözleşmesine taraf olmasına rağmen coğrafi sınırlama şerhi koymuş ve bu sınırlamaya göre Avrupa Konseyi üye ülkeleri dışında Türkiye'ye gelen sığınmacıları mülteci olarak kabul etmeyeceğini bildirmiştir (Kılıç, 2020: 25).

Dublin II Tüzüğü'nün amacı, üçüncü ülke vatandaşlarının sığınma başvurusunu incelemekle sorumlu üye devleti belirleyecek mekanizma ve noktaları belirlemek olmuştur. Antlaşmanın başlangıç kısmında “*Düzenleme, özellikle Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nda kabul edilmiş olan temel hak ve ilkelere riayet etmiştir. Özellikle de Madde 18'de “garanti altına alınan sığınma hakkına eksiksiz riayet edilmesinin sağlanması amacını gütmektedir.”*” ibaresiyle Temel Haklar Şartı ve İnsan Haklarının sığınmacı haklarında da dikkate alınması gerektiğini ortaya koymuştur (Dublin II Tüzüğü, 2003). Dublin II Tüzüğü'nün Genel İlkeler başlığı altında bulunan Madde 3'e göre, AB bünyesinde gerçekleşen sığınma başvurusu, tek bir ülke tarafından incelenecektir. Dolayısıyla aile bireyleri tarafından farklı ülkelere

gidilmesi halinde diğer aile üyelerinin gitmek istedikleri ülkeye başvuru yapma imkânları olmayacaktır (Dublin II Tüzüğü, 2003).

Dublin III Sözleşmenin en önemli maddesi, sığınma başvurusunda bulunan kişinin AB'ye giriş yaptığı ülkenin başvuruyu değerlendirmekten sorumlu olması olmuştur. Bu şekilde başvurunun incelenme durumu sığınmacının ilk giriş yaptığı ülke ile paylaşılıp, artan göçmen sayısı ve başvurusu azaltılacak ve başvuran kişilerin birden fazla ülkeden başvuru yapması da engellenmiş olmuştur. Ayrıca Dublin II tüzüğünde kurulması kararlaştırılan ve 2013 yılında güncellenen European Asylum Dactyloscopy Database (EURODAC) sistemi ile 14 yaşından büyük sığınmacıların parmak izini tanıyarak, veri tabanı oluşturulup sığınma talebinde bulunan kişilerin bilgilerine kısa bir şekilde ulaşmak hedeflenmiştir.

Sığınma başvurusunun sonuçlanmasını bekleyen kişiler için üye ülkelerin insan haklarına uygun (konut, gıda, sağlık hizmetleri ve istihdam gibi) yaşam koşulların sağlanması ile ilgili 'Kabul Koşulları Direktifi' de 2013 yılında kabul edilmiştir (Çakran ve Veysel, 2017: 1-30). Suriyeli mültecilerin başvuruları değerlendirilirken bu konu büyük oranda göz ardı edilmiştir. Nitekim başvuru sonucu olumlu ya da olumsuz olması fark etmeksizin üye ülkeler bu direktifi sağlayıp sığınmacının temel ihtiyaçları karşılaması gerekirdi.

3.1.6. Avrupa Temel Haklar Şartı ve İnsan Hakları

Avrupa Birliğinin hazırlamış olduğu bu Temel Haklar Şartı 2000 yılında ilan edilmiş ve Lizbon Antlaşmasının 2009'da yürürlüğe girmesiyle diğer Avrupa Birliği antlaşmalarıyla aynı yasal değeri kazanmıştır. Şart, 54 maddeden bir araya gelen kısa bir metin olarak görünse de pek çok kategoriden hakları ve günümüzdeki pek çok yeni durumu kapsayan haklar bulundurmasından dolayı önemli metin olarak görülmüştür. Nitekim Avrupa'nın ortak miras değerlerini yansıtması ve yeni oluşan Avrupa Birliği oluşumlarını yansıtması açısından da karma ve birleştirici bir metin olmuştur.

Barış, demokrasi, insan haklarının savunucusu ve koruyucusu olarak görülen Avrupa Birliği, Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesinin üçüncü bölümdeki 21. maddesinde de belirttiği gibi, toplum veya birey ayrımı yapılmadan değerlerin tüm insanlar için uygulanacağını taahhüt etmiştir (Avrupa Temel Haklar Şartı, 2000). 20. yy. da almış olduğu insan haklarına ve demokrasiye saygılı olma kararını, birliğe katılacak üyeler için uyulması zorunlu bir kıstas haline getirmiştir (Yılmaz, 2019: 2). Ancak Birlik 'in üyelerinin farklı çıkar ve

tutumları nedeniyle devamlı bir politika izlenmesi neredeyse imkânsız olmuş ve teoride ortaya koyduğu kriterleri pratiğe geçirme konusunda istediğini gerçekleştirememiştir. İnsan haklarının korunması konusunda AB'nin hedefi hem kendi içerisinde hem de komşu coğrafyalarda “Avrupa değerleri” ile uyumlu ve Kopenhag ölçütlerini benimseyen bölgesel bir barış düzenini inşa edebilmek olmuştur.

3.2. AB'İN ORTADOĞU POLİTİKASI

Ortadoğu her zaman büyük savaşların, anlaşmazlıkların, politikaların ve dini çatışmaların odağı olmuştur. Bölgenin doğal kaynaklar açısından zengin olması ve üç büyük dinin burada doğmasından dolayı uluslararası aktörlerin her zaman dikkatini çekmiştir. Dünyanın en istikrarsız bölgesi olan Ortadoğu, pek çok aktörün bölgede çıkarlarının çatışmasından ve rekabetlerinin devam etmesinden dolayı büyük olaylara sahne olmuştur.

Pek çok bölgede yeni petrol keşifleri yapılsa da dünya petrol rezervlerinin üçte ikisinin bu bölgede bulunması, işleme maliyetinin düşük olması ve dünya doğalgaz rezervlerinin ise üçte birinden fazlasının Ortadoğu'da bulunması bölgeyi hala cazip kılmaktadır. ABD, Çin ve Rusya gibi büyük devletlerin yanı sıra AB de uzun yıllar Avrupalı devletlerin sömürgesi olan ülkelerin olduğu bölgeye her zaman ilgi duymuştur. Batılı güçler artan milliyetçilik karşısında bölgeden çekilmeye başlamışlardır. Öyle ki bu çekilme hiçbir zaman tam bir geri çekilme şeklinde olmamış ve bölgedeki menfaatlerini korumaya çalışmışlardır. AB, Ortadoğu'ya yakın olması, bu bölgedeki doğal kaynaklardan faydalanması ve diğer kaynaklarının da geçiş güzergâhının buradan geçmesinden dolayı bölgede yaşanan krizlerden her zaman etkilenmiştir. Özellikle İngiltere'nin Irak ve İran'da birçok petrol şirketi bulunması ve Süveyş Kanalındaki denetiminin devam etmesi bölgeyi her zaman önemli kılmıştır (Memiş, 2002: 36); (Aydın, 2010: 53-54). AB'yi Ortadoğu'da en çok meşgul eden konular ise İsrail-Filistin çatışması, İran'a yönelik politikalar ve Suriye krizi olmuştur (Bigaç, 2019: 4). Bölgesel bir güç haline gelmeyi hedefleyen AB bölgedeki menfaatlerini devam ettirmek için, sahip olduğu demokrasi, insan hakları ve liberalizm gibi değerleri Ortadoğu ülkelerine de yaymayı hedeflemiştir. Ortadoğu'da huzurun bu şekilde sağlanacağına inanan AB, bunu için belli program ve projeler geliştirmiştir (Aydın, 2010: 1).

Ortadoğu ile ilişkiler 1973 yılında bölgede yaşanan Arap-İsrail savaşlarının AB üyelerinin dikkatini çekmesi ve dış politika konularında yer almasıyla başlamıştır. Bu dönemden önce AB'nin bölgeye yönelik politikası sadece İsrail ile ticari ilişkilere dair olmuştur. Diğer bölge ülkeleriyle birlikte gerçekleştirilen ilk kapsamlı proje ise 1972 tarihli Küresel Akdeniz Projesi (KAP) olmuştur (Dinan, 2005: 139).

Türkiye'nin Ortadoğu politikasını ise şekillendiren birçok etken olmuştur. Jeopolitik olarak bölgeye olan yakınlığının yanında, sosyal ve ekonomik unsurlar da Türkiye'nin bölgeye ilgisinde etkili olmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu politikasını belirleyen en önemli unsurlardan biri Türkiye'nin Batı ile olan ilişkisidir. Nitekim Osmanlı Devleti'nden sonra Türkiye, batılılaşma politikası çerçevesinde Ortadoğu'yla uzaklaşmıştır. Türkiye, cumhuriyetin ilanıyla batılı bir kimliğe önem vermiş ve Ortadoğu'daki muhafazakâr yönetimlerde Türkiye'ye karşı mesafeli bir tutum göstermişlerdir (Sinkaya, 2011: 80). Bu dönemlerde Türkiye, Ortadoğu ile olan ilişkilerini Batıyla aynı paralelde yürütmüştür (Kürkçüoğlu, 2010: 2001). 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin politikaları Batı ülkelerinden farklılaşmaya yönelmiş ve dış politikada çok boyutlu bir politika izlemeye başlamıştır (Sinkaya, 2011: 84-85). Ayrıca Türkiye Ortadoğu için dışardan zorla dayatılmayan, her ülkenin kendi ihtiyaçlarına göre gerçekleştireceği bir siyasal dönüşümün de gerekli olduğunu savunmuştur (Sinkaya, 2011: 95).

AB gibi Türkiye'nin de Ortadoğu'da en önemli politikalarından biri, bölgede huzurun ve barışın sağlanması olmuştur. Nitekim komşu coğrafyasında yaşanacak olumsuz gelişmeler, Türkiye'yi de Suriye krizi örneğinde olduğu gibi etkilemiştir. Türkiye bu politika ışığında 'Komşularla Sıfır Sorun' söylemini geliştirmiş ve uygulamıştır (Aras ve Polat, 2008). 1980'li yıllarda faaliyet göstermeye başlayan PKK örgütü, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında oldukça belirleyici olmuştur. Irak ile birlikte Suriye'nin PKK'ya destek vermesi ilişkileri germiştir. İlerleyen yıllarda Suriye PKK liderini ülkesinden çıkarmış ve ikili ilişkiler Suriye iç savaşına kadar olumlu bir seyir izlemiştir (Tür, 2006: 141-66); (Sinkaya, 2011: 89).

Uluslararası ortamda yaşanan olaylarla yeni politikalar geliştiren AB, ABD'ye yönelik gerçekleştirilen 11 Eylül saldırısından yeni bir güvenlik anlayışı benimsemiştir. Bu bağlamda, AB'nin Ortadoğu'ya yönelik politikası da değişmiş ve bölgenin demokratikleşmesi düşüncesi ön plana çıkmıştır. Bu bölgede demokrasinin eksikliği Batı

için her zaman bir tehdit olarak görülmüştür. AB Konseyi tarafından “Daha İyi Bir Dünyada Güvenli Bir Avrupa” başlıklı, Avrupa Güvenlik Stratejisi (*A Secure Europe in a Better World – European Security Strategy*) belgesini, 12 Aralık 2003’te imzalanmıştır (Cicioğlu ve Bayram, 2019: 334).

AB Ortadoğu politikasında her zaman ikilem yaşamıştır. Bunlar; AB üyelerinin bölgede birbirleriyle çatışan çıkarlarının yanı sıra, bölgede birliğin çıkarlarının, AB değerleriyle çatışması ve AB’nin bunlar arasında seçim yapmak zorunda kalmış olmasıdır. AB üyesi olan ülkeler birliğin asıl amacı olan, ortak bir dış politikada birleşme fikrini tam anlamıyla hayata geçirememişlerdir. AB, ekonomik anlamda bunu başarmış olsa da siyasi ve insan hakları anlamda bir dış politika üretememiştir (Cicioğlu ve Bayram, 2019: 328). AB bölgede ekonomik çıkarlarının devam etmesi için kendi değerlerine göre yanlış olan durumları desteklemiştir (Bigaç, 2019: 220). AB Ortadoğu bölgesine liberal ve demokratik bir gelecek vaat etse de otoriter liderlerle ekonomik amaçlı iş birliğine önem vermiş ve bunları gerçekleştirirken herhangi bir şart öne sürmemiştir. Daha da otoriterleşen yönetimler karşısında halk tepki göstermiş, AB’nin de bu otoriter liderlerle iş birliği içinde olduğunu düşünerek AB’nin bölgede uygulamaya çalıştığı liberal politikalara da tepki göstermiştir (Cicioğlu ve Bayram, 2019: 335). Arap Baharıyla başlayan süreçte tek adam yönetimlerine karşı olan AB, Suriye krizinde olduğu gibi demokrasinin yerleşmesi için muhaliflerin yanında olsa da otorite boşluğunda ortaya çıkan radikal gruplar bölgenin insan hakları ve demokrasi alanında gelişmesi bir yana daha da gerilemesine neden olmuştur. AB değerleri, Ortadoğu’da çıkarlar doğrultusunda büyük oranda göz ardı edilmiştir (Bigaç, 2019: 221).

3.2.1. AB’nin Ortadoğu’ya Yönelik Programları

Ortadoğu bölgesi bilindiği üzere farklı yapıları içinde barındıran bir bölge olma özelliği taşımıştır. AB de diğer ülkeler gibi bu farklılıklara göre farklı araçlar geliştirmiştir. Bunların başında ikili anlaşmalar gelmiştir. Bölgesel bir politikadan önce 1970’lere kadar Türkiye, Yunanistan, Lübnan, İsrail ve Mısır gibi Ortadoğu ülkeleriyle ikili iş birliği anlaşmaları yapmıştır. Bölgesel bir politika gözeterek tüm Ortadoğu ülkelerine yönelik tek bir yaklaşım geliştirmesi ise izlediği Global Akdeniz Politikası ile olmuştur (Bigaç, 2019: 100). AB tarihi açısından başarı kabul edilen, Barselona Deklarasyonu ya da Avrupa-Akdeniz Ortaklığı adı verilen AB programı ise çok taraflı diyalog angajmanlarını kullanmayı hedefleyen çok geniş bir mekanizma olmuştur. AB, Ortadoğu politikalarında değerlendireceğimiz Avrupa

Komşuluk Politikası ise yeniden ikili ilişkilere dönüşün başlangıcını teşkil etmiştir (Bicchi, 2012: 1-18); (Bigaç, 2019: 102).

3.2.1.1. Avrupa-akdeniz ortaklığı/ barselona deklarasyonu

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, Barselona Deklarasyonu bölge ülkeleriyle ikili antlaşmalar yapılması amacıyla ortaya çıkmıştır. Yedi Akdeniz ülkesiyle (Tunus, Fas, İsrail, Ürdün, Mısır, Cezayir, Lübnan) imzalanan ikili antlaşmalarla kademeli olarak liberalleşme ve ortak bir şekilde ekonomik, kültürel ve siyasi alanlar da iş birliği amaçlanmıştır (Barselona Sözleşmesi, 1976). Serbest bir ticaret bölgesinin kurulması da hedefler arasındaydı, ancak gerçekleşmemiştir (Bigaç, 2017: 106). AB'nin daha sonraki projelerine de entegre edilen EUROMED (*Euro-Mediterranean Transport Partnership*) ile Avrupa ve Akdeniz ülkeleriyle arasında güvenli ve devamlı bir ulaşım sistemi oluşturulması da amaçlar arasında olmuştur (Bigaç, 2017: 106).

Avrupa'nın bölgeye yönelik ilk kurumsal çalışması olan bu ortaklık, daha sonraki yıllarda dönemin şartları ve AB ülkelerinin çıkarlarına bağlı olarak birçok kez revize edilmiştir. Bölgede artan şiddet olayları, İsrail-Filistin barış sürecinin durması ve ABD'ye karşı gerçekleştirilen saldırı bu revizyonların nedenlerinden bazılarıdır (Küçükkeleş, 2013: 7). Aslında bu ortaklık ile Avrupa'daki gibi bir ulusal burjuvazi yaratarak demokrasinin Akdeniz ve Ortadoğu ülkelerine yerleşmesini ve demokratik kurumlar oluşmasını sağlamayı hedeflemiştir (Barselona Sözleşmesi, 1976). Ancak bunun gerçekleştiğini söylemek doğru olmayacaktır (Bigaç, 2017: 111).

Her ne kadar demokrasinin yerleşmesi konusunda Akdeniz ülkelerine yoğunlaşırdıysa da AB'nin diğer Ortadoğu ülkelerine yönelik çalışmaları da başlamıştır. Örneğin, 1995'ten itibaren Suriye, AB'nin Avrupa-Akdeniz Ortaklığına taraf olmuştur. Avrupa Suriye'deki siyasi ve ekonomik süreçleri gözlem altında tutarak, geliştirilmesi konusunda hedefler koymuştur. 2004 yılında hususların tamamlanması konusunda önemli adımlar atılmasına rağmen Suriye hükümetinin kendisinden beklenen reformlar gerçekleştirememesi nedeniyle yürürlüğe girmemiştir (Yücel, 2012: 93). Barselona süreci ve bunun ışığında atılan adımlar Ortadoğu politikası açısından oldukça önemli olmuştur. Ancak bölgede yaşanan radikal değişiklikler ve AB ülkelerinin ulusal çıkarlarının ön plana çıkması sürecin gidişatını olumsuz etkilemiştir. Süreci etkileyen önemli bir gelişmede 2010 yılında Suriye'de yaşanan ve

Avrupa'nın da kendisine yönelen göç dalgası nedeniyle dahil olduğu insan hakları ihlalleri karşısında etkin çözümler bulamayan AB, Barselona sürecinde vaat ettiği demokratik adımları bölgede gerçekleştirememiştir. Aksine sorunları ötekileştirip, Türkiye gibi transit ülkeleri sorunların dışında kalmak için aktif rol oynamaya ittiği görülmüştür.

3.2.1.2. Avrupa komşuluk politikası (AKP)

Uzun yıllar sadece ikili anlaşmalarla ilişkilerini yürüten AB, Ortadoğu bölgesiyle birliği ortak bir platformda birleştirmek için Avrupa Komşuluk Politikasını geliştirmiştir. Komşularıyla iyi ilişkileri amaç edinen AB enerji ihtiyacını karşılamayı, yasadışı insan geçişlerinin önüne geçmeyi hedeflemiştir. Filistin sorununu çözenin bölgeye büyük oranda huzur getireceğine inanan AB, komşularına demokrasi ve istikrarın getirilmesini kendi çıkarları için doğru görmüştür. 2003 yılında Avrupa Güvenlik Stratejisini bu amaçla kabul etmiş ve 2004 yılında da Avrupa Komşuluk Politikasını (AKP) devreye sokmuştur (Bigaç, 2017: 107).

AKP, Barselona sürecinin daha somut ve ileri adımı olarak kurumsal çerçevesi kabul edilmiştir. AB, AKP ile Ortadoğu ülkelerinde reformların yapılması konusunda teşvik etmeyi hedeflemiştir. AKP, çok taraflılığı araç olarak kullanan Barselona sürecindeki asıl hedeflere odaklanmanın yanında ikili çalışmaları ve ülkeler arasındaki farklılıkları göz önünde tutan araçlar kullanmayı benimsemiştir (Küçükkeleş, 2013: 8). Komşuluk politikası mali kaynak yardımı ve kültürel iş birliği üzerinden yürütülmüştür. Bölge ülkelerinin ihtiyaçları ve süreçleri farklı olmasına rağmen AB, liberal, insan haklarına saygılı ve demokratik ülkeler yaratmayı planlamıştır. Demokrasi ve insan haklarını geliştirmenin yanında liberal ekonomiyi de bölgeye getirmeye çalışan AB'nin bu konuda çok da başarılı olduğunu söylenemeyecektir (Aydın, 2010: 82).

Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde, hangi ülkelerin dahil edileceği hususu üye devletler arasında anlaşmazlığa neden olsa da (Aydın, 2010: 77) yakın ilişkiler kurmak ve ekonomik entegrasyon amacıyla Cezayir, Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Mısır, Gürcistan, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Moldova, Fas, Suriye, Filistin, Tunus ve Ukrayna gibi bölge ülkeleri projeye dahil edilmiştir (Bigaç, 2017: 108). Avrupa Komşuluk Politikasına katılan bu ülkelere AB üyeliği perspektifi sunulmamış olması ise projenin, dahil edilen ülkeler yönünden tam anlamıyla benimsenmemesine neden olmuştur.

Ortadoğu bölgesinde 2010 yılında başlayan çatışmalar nedeniyle 2011 yılında program güncellenmiş ve daha fazla reform yapan ülkelere daha fazla mali destek verilmesi anlamına gelen 'more for more' (daha fazlası için daha fazlası) ilkesi programa dâhil edilmiştir. Bölgede yaşanan karmaşa nedeniyle 2015 yılında proje tekrar güncellenmiştir. Ekonomik iş birliğinin yanında güvenlik sorunu da projenin öncelikli konusu haline gelmiştir. Baştan beri amaçlanan insan hakları ve iyi yönetme hedeflerine, ekonomik kalkınma, güvenlik boyutu ve göç konuları da dâhil edilmiştir. Avrupa Komşuluk Programı kapsamında 2014-2020 aralığı için 15,4 milyar avro bütçe ayrılmıştır (European Neighbourhood Policy, 2004).

AB, 2011 yılında Suriye Hükümeti ile tüm ikili iş birliğini ve bölgesel programlara katılımını askıya almıştır (European Neighbourhood Policy, 2004). Fakat Suriye rejimi ile ilişkiler askıya alınsa bile AB, zor koşullarda olan Suriye'ye doğrudan destek sağlamaya çalışmıştır. Ancak Suriye ile yürürlükte olan bir Eylem Planı olmadığından bu ülkeye ilerleme raporu hazırlanmamıştır (European Neighbourhood Policy Package-Syria, 2014). Suriye'nin hala içinde bulunduğu durumu düşünülürse, programla gerçekleştirilmek istenen ekonomik, idari ve siyasi reformlara ne kadar ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Ortadoğu'da ve Suriye'deki olaylara hazırlıksız yakalanan ve yeni çalışmalar başlatan AB'nin bu alandaki çabaları yeterli olmamıştır. Bu durum birliğin politikalarını tartışmalı hale getirmiştir (Soruş, 2014: 1).

3.2.1.3. Akdeniz için birlik

Temmuz 2008'de Avrupa-Akdeniz Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde kabul edilen bu program, Barcelona süreci olarak bilinen Avrupa-Akdeniz ortaklığını güçlendirmek amacıyla kabul edilmiştir. Asıl amacın bölge ülkelerinin gelişmesi ve Akdeniz entegrasyonunun sağlanması olan program, 28 AB üyesini ve 15 Akdeniz ülkesini kapsamıştır. Bu proje kapsamında birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Aslında en başta Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin seçim kampanyası teklifi olan program, Sarkozy'nin seçimi kazanmasıyla düzenlenmiş ve hayata geçirilmiştir (Akdeniz için Birlik, 2017). Suriye'nin, yaşadığı iç savaştan dolayı 2011 yılında üyeliği askıya alınmış ve örgütün faaliyetlerine katılmadığı görülmüştür (Çakmak, 2019: 19). Program kapsamında belli dönemlerde bir araya gelen üyeler, Bölgesel Forumunun altıncı toplantısında Suriye krizinin çözümü için çabaların hızlanması konusunu gündeme almışlardır. Toplantı sonrasında

"Akdeniz için Birlik üyeleri, Suriye'de ihtiyacı olanlara insani yardım sağlayarak ve Suriyeli mülteciler ile ev sahibi ülkeleri destekleyerek Suriye halkına destek olma taahhütlerini yinelediler." açıklaması yayınlanmıştır (Anadolu Ajansı, 2021).

3.3. AB VE TÜRKİYE'NİN ARAP BAHARINA BAKIŞI

2010 yılında Tunus'ta başlayıp tüm Ortadoğu'ya yayılan çatışma ve gösteriler AB'nin bakışı dâhil bölgedeki tüm dengeleri önemli bir şekilde etkilemiştir. Ekonomik ve sosyal alanda daha insani bir hayat ve demokratikleşme amaçlı ortaya çıkan bu ayaklanmalara karşı, AB ilk etapta bir tepki vermemiştir. AB'nin konuyla ilgili tepkisi belirsizliğini korurken Tunus'tan AB'ye olan göç hareketleri başlamıştır (Bigaç, 2019: 188). Ayaklanmalar ilk başladığında AB bu olayların demokrasi, sosyal adalet ve daha iyi yaşam talepleri için ortaya çıktığını savunmuştur (Teti, 2012: 272); (Cicioğlu ve Bayram, 2019: 335). AB liderleri, Arap baharının ilk dönemlerinde bile bölgeye çeşitli ziyaretlerde bulunmuşlardır. Örneğin; 2011 Mayıs tarihinde Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilci Bingazi'deki AB ofisini açmak için bölgeye gitmiştir. İlerleyen dönemde Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası başkan yardımcısı Catherine Ashton 2011 Kasım ayında Trablus'taki AB Delegasyonu 'nu açmıştır. Ayrıca AB, bölgedeki demokratik kurumların yapımı için büyük destek vermiştir. Tunus, Ürdün ve Cezayir'e seçimlerde gözlemci misyonları yönlendirmiştir. AB, Ekonomik olarak giderek kötüleşen bölge ülkeleri için "Demokrasi için Avrupa Yardımı" (*European Endowment for Democracy*) ve "SPRING Programı" (*Support for Partnership, Reform and Inclusive Growth -Ortaklık, Reform ve İçermeci Büyümeye Destek*) gibi çeşitli destek programlarıyla yardımlarda bulunmuştur (Avrupa Birliği Delegasyonu, 2013). Ancak zamanla bölgedeki mevcut otoriter rejimlerin olumsuz etkilenmesi ya da çökmesiyle AB'de güvenlik kaygısı başlamıştır. Demokrasi taleplerini desteklemekten çok arada bir politika yürütmeyi tercih etmiştir. Otoriter rejimler karşısında güçsüz durumda olan bölge halkları mücadelelerinde AB'den istedikleri desteği görememişlerdir (Miş ve Cicioğlu, 2013: 1-4). Üyelerinin AB'nin insan hakları değerleriyle böylesine çatışan bir konuda sessiz kalmaları, AB'nin oluşturmaya çalıştığı evrensel normları zedeleyebilecek nitelikte olmuştur.

AB üyeleri Arap Baharı sürecinde farklı politikalar yürütmüşlerdir. Örneğin Libya için gerçekleştirilecek koalisyon çalışmalarına Fransa büyük destek verip öncülük yaparken

AB'nin bir diğerk önemli üyesi Almanya katılmamıştır. Üyelerin bölgeyle olan geçmişleri bu süreçte izleyecekleri politikaları büyük oranda belirlemiştir (Bigaç, 2019: 189). Ayrıca AB'nin Euro krizi yaşadığı bir dönemde, AKP kapsamında sağlanan mali yardımın büyük kısmının Ortadoğu ülkelerine kaymasından dolayı birlik üyeleri rahatsızlık duymuştur. Mevcut ayrışmalar daha da derinleşmiştir. Aşırı sağcı hareketlerin yükseldiği bu dönemlerde Avrupa içe kapanık ve dışlayıcı bir politikaya sürüklenmiştir (Küçükkeleş, 2013: 22).

Ortadoğu'da ortaya çıkan halk hareketleri karşısında Türkiye'de AB gibi ne yapacağını bilememiş ve zorlu bir ikilemde kalmıştır (Efegil, 2016: 49). Bu süreçte Türkiye'nin politikalarını iki döneme ayırabiliriz. İlk dönemde sorunların karşılıklı çözülmesi için arabuluculuk rolü üstlenen Türkiye, başlarda muhaliflerin yanında tavır sergilememiş ve dışardan yapılacak müdahalelere karşı çıkmıştır. Türkiye Arap Baharının yaşandığı ülkeler için sonradan insani müdahalelere katılmıştır (Efegil, 2016: 50). Suriye krizinde yaşananlar karşısında ülkesinde mülteciler için kamp alanları oluşturulmasına izin verip yine Suriye yönetimiyle muhalifler arasında arabuluculuk rolü üstlenmiştir. İkinci dönem olarak kabul edebileceğimiz dönemde ise Suriye ve Mısır'daki şiddetlenen olaylar karşısında muhaliflerin yanında yer almıştır. Suriye krizinde Beşar Esad'ın devrilmesi ve siviller için güvenli bölge oluşturulması gibi radikal düşüncelerini uluslararası ortamda savunmuştur. Türkiye'nin bu tavrı Tunus ve Libya'daki olaylara verdiği tepkilerden farklı olmuştur (Efegil, 2016: 50).

AB'nin Arap Bahar'ına yönelik ilk ciddi siyasi adımı 8 Mart 2011 tarihinde yapılan toplantıda Komisyon tarafından kabul edilen, bölgede demokrasinin güçlenmesi, AB'nin destek sağlaması ve Güney Akdeniz ile Demokrasi ve Ortak Zenginlik için İş birliği Belgesi olmuştur (Küçükkeleş, 2013: 10). Bu ciddi adım ile tarafların şiddetten kaçınması, muhalefetin silahsız bir şekilde dinlenmesi ve taleplerinin karşılanması, özgür ve adil seçimlerin yapılması yönünde açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca toplantıyla birlikte Ortadoğu'da çatışmaların ortaya çıkmasına neden olan demokrasi ve insan hakları gibi daha birçok ilkenin desteklenmesi kararı alınmıştır. Arap Baharından önce AB'nin üzerinde durduğu '*more for more*' (daha fazlası için daha fazlası) ilkesi de belgede tekrar yerini almıştır (Bigaç, 2019: 190). Bu ilke gereği AB'nin mali yardımları insan haklarına saygılı ve demokratik adımların atılmasına bağlanmıştır (European Commission 2011).

2015 yılında AB komşuluk politikasını Türkiye, Lübnan, Mısır ve Suriye gibi ülkelerde artan terör olaylarını göz önünde bulundurarak yenileme karar almıştır. Bu yenilemede AB'nin öncelikli amacı güvenliğini sağlamak ve kendisine yönelen göç dalgasını engellemek olmuştur. AB, yasadışı göç ve insan kaçakçılığını önlemek için Türkçesi Göç ve Hareketliliğe İlişkin Küresel Yaklaşım olan *EU Global Approach to Migration and Mobility* (GAMM) programını devreye sokmuştur. GAMM, politika diyalogu ve elverişli yakın iş birlikleri aracılığıyla 'karşılıklı fayda' ve 'tutarlılık' içinde, partner ülkelerle göç ve hareketliliği yönetebilmek için kapsamlı bir çerçeve oluşturmayı amaçlamıştır (Global Approach to Migration and Mobility, 2011). Fakat bu tedbirlerin insan hakları ihlalleri karşısında etkisiz kaldığı görülmüştür (Bigaç, 2017: 192).

AB'nin Arap Baharı sürecinde bölgeye uyguladığı politikaları ve sonuçlarını göz önünde bulundurduğumuzda özellikle insan haklarının korunması konusunda başarısız olduğu görülmüştür. AB'nin bölgeye yaptığı yardımlarının bölge ihtiyaçlarını karşılayacak orandan çok az olması ve daha önce otoriter rejimlerle iş birliği halinde olan AB'nin yeni ortaya çıkan yönetimlere güvenememesi başarısızlığın nedenleri arasında olmuştur. AB'nin, Arap Baharı sürecinde ortak bir politika yürütememesi de bölgedeki etkinliğini azaltmıştır (Erhan,2011). Ayrıca Suriye krizinden sonra ortaya çıkan göç dalgası ve otorite boşluğu nedeniyle yaşanan güvenlik sorunları da AB'nin Ortadoğu politikalarını zayıflatmıştır (Cicioğlu ve Bayram, 2019: 328-329).

4. SURİYE KRİZİNİN AB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

2011 yılında başlayan krizde Suriye'nin sadece belli bir bölümünü kontrol altında tutabilen Esad yönetimi Şam ve çevresinden Lazkiye'ye kadar uzanan sınırlı bir alanda etkin olmuştur. Bu durum diğer bölgelerin kontrolünü muhalif gruplara veya radikal örgütlere bırakmasına neden olmuştur. Esad rejimiyle savaş halinde olan muhalif gruplar İdlib, Halep, Humus ve Ürdün sınırına yakın bölgelerde etkin olurken, Türkiye tarafından PKK'nın Suriye uzantısı olarak görülen Demokratik Birlik Partisi (PYD) ise Türkiye'nin güney sınırlarında yer alan Afrin, Kamışlı ve Haseke çevresinde etkin olmuştur (Özcan, 2017: 7). 2014 itibarıyla Suriye'nin büyük kentleri Rakka ve Der El-Zor'da etkin olan ve bölgede tehlikeli olan IŞİD ise küresel bir tehdit olmaya başlamıştır (Özcan, 2017: 7). IŞİD'in şiddet ağırlıklı eylemleri ve faaliyetlerinin batı basınında geniş yer bulmasıyla, AB ülkelerinin dikkati bölgeye yönelmiştir. Özellikler IŞİD'in radikalleşmeye meyilli kesimleri bölgeye çekmesi hem AB ülkeleri hem de bu kişiler tarafından transit ülke olarak kullanılan Türkiye için önemli bir güvenlik sorunu yaratmıştır (Özcan, 2017: 7).

Durağan durumda olan AB-Türkiye ilişkileri Suriye krizi kaynaklı sınır güvenliği, düzensiz göç ve ortaya çıkan radikal İslamcı gruplardan dolayı olumsuz etkilenmiştir. Bu durum tarafların Suriye politikalarını da olumsuz yönde etkilemiştir (Özcan, 2017: 8). Özellikle Türkiye üzerinden Suriye'ye geçen Avrupa kimlikli kişiler nedeniyle AB tarafından, Türkiye'nin sınır güvenliğini koruyamadığı eleştirileri ortaya çıkmıştır. 2013 yılı sonrası dönemde IŞİD'in Suriye'nin kuzeyinde güçlenmesi ve bölgeyi ele geçirmesi AB'nin Türkiye'ye olan bakışını değiştirmiştir (Kardaş, 2015: 17); (Özcan, 2017: 8). Sınır güvenliği konusunda eleştirilere maruz kalan Türkiye ise ülkesine turist gibi gelen kişilerin radikal grup üyesi olup olmadığı konusunda öngöründe bulunamayacağını ve AB'nin bu konuda gerekli bilgi paylaşımı sağlaması gerektiğini savunmuştur. Kendi imkânlarıyla tedbir almaya çalışan Türkiye, Suriye sınırına tel örgü ve duvar yaparak geçişleri azaltmaya çalışmıştır.

2015 yılından sonra Rusya'nın da savaşa dâhil olmasıyla, Esad yönetimi ülkenin büyük bir bölümünde tekrar otoritesini kurmaya başlamıştır. Ülkenin Esad rejimi kontrolü dışındaki bölgelerinde ise silahlı muhalif gruplar, sıkça değişen adlar altında ve dış aktörlerin dolaylı ya da doğrudan desteğiyle faaliyet göstermişlerdir (Deutsche Welle Türkçe,2018).

4.1. AB VE TÜRKİYE’NİN SURİYE KRİZİNE BAKIŞI

Uzun yıllar Esad yönetimi altında olan Suriye genel olarak AB ile yakın ilişkilerde bulunmamıştır. 2011 yılında Ortadoğu ülkelerinde başlayıp tüm bölgeyi derinden etkileyen Arap Baharı, başta petrol olmak üzere yeterince doğal kaynağı olmayan Suriye’ye sığması, AB’nin dikkatinin tekrar bu ülkenin üzerine toplanmasına neden olmuştur. Aslında bu kriz diğer hareketlenmelerden sonra yaşandığı için AB ve bölge ülkeleri tarafından şaşkınlık ile karşılanmamıştır. AB’nin Suriye’de takınacağı tutum uzun vadede gerçekleştirmeyi planladığı liberal ekonomi ile insan haklarının bölge ülkelerine yerleşmesi ve demokratikleşme açısından önemli olmuştur. Çünkü AB bu alanda yumuşak güç kullanırsa, bölgenin kolayca istikrarsızlaşacağı ve yeni terör örgütleri çıkabileceği düşünülmüştür. Komşularında istikrar ve demokrasi hedefleyen bir AB için bu istenmeyen bir olgu olmuştur. AB Ortadoğu da başlayan olayların demokrasi, sosyal adalet ve daha iyi yaşam talepleri için ortaya çıktığını savunmuştur (Cicioğlu ve Bayram, 2019: 335). AB de bu fikirden yola çıkarak komşu coğrafyalarda barışın sağlanmasını, demokrasinin, insan haklarının ve liberal ekonominin yerleşmesiyle mümkün görmüştür.

Esad yönetiminin Suriye’deki muhaliflere aşırı güç kullanımı AB tarafından ortak bir dille eleştirilmiştir. Bu konuda Beşar Esad’ı kınayan AB üyeleri, kendilerine destek vermeyi reddeden Rusya ve Çin’i eleştirmişlerdir (Cicioğlu ve Bayram, 2019: 344). Suriye’de protestocular karşısında ağır silah kullanan Esad rejimine karşı AB, ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bununla birlikte Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde kurulan ilişkileri askıya aldığı duyuran AB, Esad rejimine karşı silah ambargosu ve Suriye rejim üyelerinin AB’ye seyahat yasağı gibi farklı önlemler almıştır (Soruş, 2014: 1). Ayrıca AB üyeleri de Suriye’deki büyükelçiliklerini geri çekerek, Esad rejiminin meşruiyetini kaybettiğini ilan edip, Suriye Ulusal Konseyi’nin Suriye’nin meşru temsilcisi olduğunu ilan etmiştir (Soruş, 2014: 1). Almanya, İngiltere ve Fransa gibi AB ülkeleri Suriye krizinde Esad yönetiminin gitmesinden yana tavır sergileyerek muhalifleri desteklemişlerdir (Soruş, 2014: 1).

Kriz, yaşanan göçlerle birlikte Türkiye’yi de farklı açılardan etkilemiş ve birçok yansıması olmuştur (Gök, 2019: 79). Türkiye Suriye krizi boyunca farklı yaklaşımlar izlemiştir. Türkiye Suriye’de yaşanan krizle ilk günden itibaren yakından ilgilenmiş ve meselenin

çözümü için çabalamıştır. Olayların başladığı ilk dönemde Türk yetkililer Şam'a ziyaretler gerçekleştirip iktidar ile muhalifler arasında görüşmeler yapılmasını teşvik etmiştir. Yönetimin muhalefete yönelik sert tutumu değişmeyince Türkiye tavrını değiştirmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu "Artık Suriye ile konuşulacak bir şey kalmamıştır" diyerek Türkiye'nin politikasındaki değişimi ilan etmiştir (Çalışkan, 2016: 11). Dönemin Başbakanı Erdoğan 'Suriye'de olanları Türkiye'nin iç işleri olarak algıladıklarını' belirtmiştir (İzbul, 2011); (Altundeğer ve Yılmaz, 2016: 291). Değişen tutumuyla birlikte Türkiye muhalifleri desteklemeye başlamış ve Suriye rejimin yıkılması için müttefiklerle iş birliği içinde hareket etmiştir. Ancak artan çatışmalar ile krizin Türkiye'ye etkileri olumsuz olmuştur (Çalışkan, 2016: 11).

Suriye'deki otorite boşluğunda ortaya çıkan radikal İslamcı gruplar uluslararası birçok aktörü olduğu gibi Türkiye ve AB ülkelerini de derinden etkilemiştir. Özellikle IŞİD'in bölgede etkisinin artmasıyla aktörler bölge politikalarını değiştirmeye yönelmişlerdir (Çalışkan, 2016: 11). AB bölgeye insani ve diplomatik yardımlardan önce bölgesini bu terör gruplarından korumaya yönelmiştir. Uçuşa yasak bölge ilan edilmesi ve insani koridor oluşturulması konusunda uluslararası ortamda istediği desteği bulamayan Türkiye de ülkesinde artan güvenlik ve mülteci sorunları nedeniyle kendi sınır güvenliğine öncelik vermiştir. Türkiye'de artan Suriyeli mülteciler Avrupa'yı da derinden etkilemiş ilişkilerin ilerlemesi konusunda engel oluşturmuştur (Çalışkan, 2016: 12). İlerleyen bölümlerde üzerinde duracağımız gibi komşularla sıfır sorun politikasını bu krizle terk etmeye başlayan Türkiye, Suriye'deki Kürt gruplarına karşı birçok askeri operasyon da gerçekleştirmiştir (Altundeğer ve Yılmaz, 2016: 292).

Türkiye'nin muhalifleri destekleyen tutumu ve ülkesine mülteci girişini desteklemesi Batılı ülkelerin özellikle AB ile ilişkilerinin gerilmesine ve uluslararası kamuoyunda tepki çekmesine neden olmuştur. Suriye, Türkiye'nin iç siyasetinde ve Avrupa Birliği ile ilişkilerinde belirleyici bir konuma yükselmiştir (Barkey, 2014:114); (Altundeğer ve Yılmaz, 2016: 291).

4.2. AB'NİN ESAD REJİMİ VE MUHALEFET GRUPLARINA BAKIŞI

Arap Baharı'nda, Libya müdahalesi dışında üyeleriyle ortak bir paydada birleşemeyen AB, Suriye'de çatışmalar başlar başlamaz ortak bir tavır ile Esad rejimini kınamış ve yönetimi

zayıflatmak için bazı adımlar atmıştır (Middle East Online, 2011). Bunlardan ilki silah ambargosuyken (Al Jazeera, 2011) diğeri ise petrol ve petrol ürünleri alım satımına ilişkin ekonomik ambargo olmuştur (Reuters, 2011). Bu ambargoya İtalya başta karşı çıksa da ambargo uygulanmış ve bu durum ihracatının önemli bir kısmını petrolden sağlayan Suriye ekonomisini olumsuz etkilemiştir (Miş, 2012).

AB, Esad yönetimini insan haklarına saygılı davranarak halka karşı orantısız güç kullanmaması, şiddet olaylarına hemen son vermesi ve komşu ülkelerinin toprak bütünlüğüne saygı göstermesi konusunda uyarmıştır. AB Suriye'deki yaşanan insan hakları ihlallerini önleyecek kesin kararlar vermek yerine Esad yönetimine daha çok ekonomik yaptırımlar uygulamış ve Güvenlik Konseyinden bu olayları durdurmak için herhangi bir müdahale kararı çıkmamıştır. Dönemin Avrupa Birliği Dışişleri Bakanı Catherine Ashton'a göre "*AB askeri bir müdahaleyi düşünmeyip Suriye krizine çözüm bulmaya çalışmalıdır*" (Cicioğlu ve Bayram, 2019: 345). AB, önce Tunus'ta ardından İstanbul'da gerçekleşen "Suriye Halkının Dostları Grubu" toplantılarına katılarak sorunu anlaşmalar yoluyla çözmeye çalışmıştır. Ayrıca AB, Suriye'nin ulusal meşru temsilcisi olarak Suriye Ulusal Konsey'ini kabul etmiş ve demokrasi taraftarı olan muhaliflerle müzakere yapabileceğini söylemiştir. Suriye'de barışı sağlamak için Cenevre görüşmeleri başlamıştır (Soruş, 2014: 8).

AB, her ne kadar Esad rejimine yaptırımlar uygulayıp ona karşı bir tavır alsada da krizin çözümünde Esad yönetimini bir aktör olarak görmüştür. Özellikle IŞİD'in Suriye'de ilerlemesiyle bu tutum güçlenmiştir. Örneğin, bu dönemde Almanya Başbakanı Angela Merkel, Esad'ın IŞİD'e karşı mücadelede 'bir aktör' olabileceğini ifade etmiştir (BBC Türkçe, 2015).

Suriye iç savaşının AB'yi en çok etkileyen sonuçları üyelerine yönelen göçmen konusu ve terör saldırılarıdır. Esad ve muhalif gruplar arasındaki çekişmeden ortaya çıkan otorite boşluğunda IŞİD'in güç kazanmasıyla, AB vatandaşlarından radikalleşmeye meyilli kişiler de IŞİD'e katılmaya başlamış ve Suriye'de eğitimleri tamamladıktan sonra AB ülkelerine geri dönüp terör eylemleri gerçekleştirmeye başlamışlardır. Paris'te Charlie Hebdo, Bataclan konser salonu ve çevresindeki saldırılar, Nice'deki kamyonlu saldırı, Brüksel'de havalimanı ve metro istasyonunda gerçekleştirilen saldırılar genel olarak IŞİD ile bağlantılı bu radikalleşmiş teröristler eliyle yapılan saldırılar olmuştur. Gelişen bu olaylar karşısında AB,

Suriye krizini “terör ihraç eden”, “tehdit üreten”, “sınır güvenliğini yok eden”, “göçmen ihraç eden”, “vatandaşlarının güvenliğini tehdit eden” durum olarak görmeye başlamıştır (Özcan, 2017: 8). Nitekim bazı AB ülkesi liderleri kendisini savaşta taraf olarak görüp açıklamalarda bulunmuşlardır. Paris saldırılarından sonra açıklama yapan Fransa Cumhurbaşkanı Hollande, “*savaşımız acımasızca olacak*” demiştir (BBC Türkçe, 2015).

AB’nin Suriye’deki Esad rejimine yönelik “rejim değişmeli” adlı söylemleri, yaşanan terör eylemleri ve mülteci sorunuyla yerini terörizmle mücadele ve vatandaşların güvenliği gibi söylemlere bırakmıştır (Özcan, 2017: 8). AB’nin, büyük tehdit olarak gördüğü IŞİD ile mücadele etmeyi önemserken, IŞİD’e karşı mücadelesiyle ön plana çıkan Kürt grubu PYD’ye sempatiyle yaklaşmıştır. Bu durum PYD’yi PKK’nın uzantısı olan bir terör örgütü olarak tanımlayan Türkiye’nin tepkisini çekmiş ve Türkiye-AB ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur (Özcan, 2017: 9).

Genel dış politikasında ortak bir tutum sergileyemeyen AB ülkeleri, Suriye konusunda tartışma ve fikir ayrılıkları yaşasa da ortak bir tavırla Suriye’ye karşı kısmi kısıtlamalarda bulunmuşlardır. Krizin ilerleyen sürecinde üyelerin Suriye’ye karşı farklı tutum sergilenmesinin altında yatan ana neden, farklılaşan çıkarlar çerçevesinde bazı üyelerin Ortadoğu’da kalıcı barışı isterken, bazı üyelerin ise ABD ile ilişkilerini iyi tutmak için ABD’nin sergilediği tutumu takip etmeleridir (Cicioğlu ve Bayram, 2019: 347).

4.3. TÜRKİYE’NİN ESAD REJİMİ VE MUHALEFET GRUPLARINA BAKIŞI

Suriye krizi, hem sınır komşusu olması hem de tarihsel arka planından dolayı Türkiye için özel bir öneme sahip olmuştur. Türkiye, Suriye’de krizin ilk başladığı günden itibaren konuya yakın olmuştur (Ergan, 2011); (Ozan, 2017: 23). Göç dalgasını ve diğer olumsuz etkileri sınırları dışında tutmaya çalışan AB’nin aksine Türkiye, Suriye’de aktif bir politika izlemiştir. Konuyla ilgili dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu, yapmış olduğu bir röportajda özellikle Suriye konusunda izlenebilecek üç politikadan bahsetmiştir. Davutoğlu’na göre; statüko adına Esad’ın yanında olmak, ikincisi Suriye’de yaşananlarla ilgilenmemek, üçüncüsü ve Türkiye’nin izlediği yol ise: Esad’la ilişki yürütülemediği için halkın yanında yer almak olmuştur. Diplomasinin bütün imkânlarının Suriye için kullanıldığını ifade eden Davutoğlu, kriz ile ilgili bulunan çözüm yollarına Suriye tarafının yakın davranmadığını dile getirmiştir (Duran ve Özdemir, 2012: 187). Ancak Türkiye yürütmüş olduğu ilişkilerde

başarılı olamadığı gibi Esad yönetimiyle de gerilmiştir (Ozan, 2017: 23). Esad ile geleceği olmayan bir Suriye'ye inanmaya başlayan Türkiye kısa süre içinde Suriye de yönetimin değişmesine gerektiğini düşünüp, muhalifleri desteklemeye başlamıştır. Muhaliflerin desteklenmesi ve güvenli bölge oluşturulması konusunda bir kamuoyu yaratmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Batılı devletlerle paralel bir çizgi izlenmiştir. Fakat Batılı güçlerin muhalifleri destekleme politikasına olumlu yaklaşmasına rağmen insan hakları ihlalleri karşısında aktif bir tavır sergilememeleri AB ve Türkiye ilişkilerinde zamanla uzaklaşmalar yaşanmıştır (Ozan, 2017: 24).

Güvenlik konusunda uzun kara sınırı ve mültecilere karşı uyguladığı “açık kapı politikasıyla” Suriye iç savaşından en çok etkilenen ülkelerin başında Türkiye gelmiştir (Ozan, 2017: 24). Suriye iç savaşı Türkiye'yi ekonomik ve ticari olarak da etkilemiştir. Fakat Türk hükümeti en çok sınır güvenliğinin tehdit altında olduğu vurgusu yapmıştır (Ozan, 2017: 10). Türkiye böylesi bir durumda muhaliflerin özgürlük ve insan hakları taleplerine destek vermiş ve Kasım 2012'de birçok ülke ile birlikte (*“Syria Conflict: UK Recognises Opposition”*, 2012) Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Koalisyonu (SMDK)'nu Suriye halkının meşru temsilcisi olarak tanımıştır. Suriye muhalefetinin örgütlenmesinde ön plana çıkan Türkiye, 2011 sonunda Suriye Ulusal Konseyi (SUK) ve ÖSO, arasındaki görüşmelere Hatay'da ev sahipliği yapmıştır (Aksu, 2019: 524). Türkiye ve Suudi Arabistan, muhalifleri birleştirme konusunda yardımcı olacaklarını duyurmuştur (Aksu, 2019: 524). Aynı dönemlerde uluslararası toplumun IŞİD'a karşı yürüttüğü toplu mücadele ile Suriye'den gelebilecek sorunların azaltmasında başarılı olunmuştur (Ozan, 2017:11). IŞİD'a karşı yürütülen bu mücadelede PYD/YPG'nin ön plana çıkması bu grubu terörist olarak tanımlayan Türkiye'nin politikasını olumsuz etkilemiş ve ilerleyen dönemde güvenlik konularına odaklanmasına neden olmuştur.

4.3.1. Türkiye'yi İlgilendiren Suriye Krizi Kaynaklı Güvenlik Sorunları

Suriye krizinin uzun vadede verdiği en büyük zarar, ortaya çıkan belirsiz ve istikrarsız ortam olmuştur. Bu durumdan uluslararası pek çok aktörün etkilemesiyle birlikte daha fazla zararı komşuları yaşamıştır. Suriye sınırında yaşanan çatışmaların birçoğu Türkiye'nin sınırında bulunan şehirlerine sıçramıştır.

Krizle ilgili diğer bir önemli konu ise Suriyeli mültecilerin Türkiye'nin açık kapı politikasından dolayı Türkiye'ye göç etmeleri olmuştur. Devam eden bu mülteci akını şehir nüfuslarını artırmış ve verilen hizmetlerin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Özellikle güvenlik konusunda sorunların yaşanmasından dolayı yerli halk mültecilere karşı tepkili tavırlar sergilemiştir (Yılmaz, 2014: 293).

Bu dönemde kriz birçok ülkenin ekonomik ve iktisadi ilişkilerini etkilenmişse de ön plana çıkan asıl konu Türkiye örneğinde olduğu gibi güvenlik konusu olmuştur. Türkiye kendi güvenliğini sağlama iddiasıyla Suriye'nin kuzeyine operasyonlar gerçekleştirmiştir. İç savaşın ilk yıllarında 2012'de Türkiye sınırında Suriyeli muhalifler ve Esad güçleri arasında yaşanan çatışmada Türkiye'nin sınır mahallesi Akçakale'ye top mermisi düşmüştür ve buna karşın Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Suriye'deki bazı hedefleri vurmuştur (Çetin, 2017).

Ayrıca 2013 yılında Cilvegözü Sınır Kapısında muhaliflerin denetiminde olan aracın patlamasıyla, onlarca kişi hayatını kaybetmiştir. Suriye'de yaşanan olayların Türkiye'yi doğrudan etkilediği görülmüştür (Radikal, 2013). Aslında sadece Suriye'de yaşanan olaylardan etkilenmenin yanında burada güçlenen radikal İslamcı gruplar doğrudan Türkiye'ye saldırılar da gerçekleştirmişlerdir. Örneğin, IŞİD'in gerçekleştirdiği Reyhanlı saldırısında, 52 kişi ölmüş 155 kişi ise yaralanmıştır (Cumhuriyet, 2015).

Suriye sınırında bulunan Kilis'e ise sınır komşusu olan IŞİD kontrolünde olan El-Bab bölgesinden çok sayıda top mermisi düşmüş ve yine onlarca kişi hayatını kaybetmiştir. Türkiye top mermilerine karşılık IŞİD hedeflerini vurarak karşılık vermiştir (Girit, 2016). Suriye'de yaşanan neredeyse her gelişme Türkiye'yi doğrudan etkilemiştir. Şanlıurfa'nın Suruç ilçesinin karşısında Suriye sınırları içinde yer alan Kobani kentine yönelik IŞİD saldırıları sonrası, Türkiye'ye bu şehirden göçler artmıştır. Türkiye'nin Kobani politikası içerde Kürt gruplar tarafından protesto edilmiştir (Gök, 2019: 96).

Yapılan kara sınırı ihlalleri dışında hava sahası tarafında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Haziran 2012 tarihinde Türk askeri keşif uçağının Suriye tarafından düşürülmesiyle gergin olan ilişkiler daha da gerilmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığına göre, uçak silahsız olarak uluslararası alanda test amaçlı uçarken Suriye tarafından düşürülmüştür (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012). Esad'ın yaptığı açıklamaya göre ise uçağın hangi ülkeye ait olduğu, düşürüldükten sonra anlaşılmıştır (Çakırözer, 2012). Düşürülen Türk askeri keşif uçağından

sonra alınan kararlar Türkiye sınırını ihlal eden Suriye'ye ait bir helikopter ve savaş uçağını düşürmüştür (Milliyet, 2014).

Türkiye'nin Suriye krizinden dolayı ilişkilerinin bozulduğu tek ülke Suriye olmamıştır. AB ile yaşanan göçmen krizi ve güvenlik kaynaklı sorunların yanında Rus jetinin 2015 yılında Türk hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle Türkiye tarafından düşürülmesinden dolayı Rus-Türk ilişkileri de bozulmuştur. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, "Türkiye ile savaşacak değiliz, ama ilişkilerimizi ciddi şekilde gözden geçireceğiz" diyerek ilişkilerin zarar gördüğünü dile getirmiştir (Gök, 2019: 100). Rusya tarafından belli yaptırım ve suçlamalarla karşı karşıya kalan Türkiye krizi çözmek için adımlar atmış olsa da yaşanan gerginlik yaklaşık bir yıl devam etmiştir.

Türkiye muhaliflere yapmış olduğu desteğinin yanı sıra Suriye'ye doğrudan operasyonlar da gerçekleştirmiştir. Suriye'deki yönetim boşluğundan faydalanan PKK/PYD'nin, Suriye'nin kuzeyi ve Türkiye'nin de belli şehirlerini içine alan bölümde kendisine özerk bir yönetim tesis etmeyi planladığı, Türkiye'nin varsaydığı düşünceler arasında olmuştur (Karaağaç ve Acar, 2020:84). Türkiye hem bu sebeple hem de yaşadığı güvenlik sorunları nedeniyle, PKK'nın uzantısı olarak tanımladığı PYD'ye karşı operasyonlar gerçekleştirmiştir (Karaağaç ve Acar, 2020: 85). Türkiye'nin bu operasyonları ve olumsuz tavrı AB ile ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Çünkü AB, PYD'yi birlik içinde de çeşitli eylemler gerçekleştiren IŞİD'in gücünü kırmada ve durdurmada bir yardımcı olarak görmüştür. Nitekim AB, Türkiye'nin iddia ettiği gibi, gerçekleştirdiği operasyonların sınır güvenliğinin korunması için atılan adımlar olduğunu kabul etmemiştir.

Türkiye, sınır güvenliğini korumak gerekçesiyle Suriye'ye Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı harekâtlarını gerçekleştirmiştir. Aslında bu operasyonlarla birlikte Türkiye geçmiş yıllardan farklı olarak sorunlar sınırlarına ulaşmadan çözmeye çalışmıştır (Karaağaç ve Acar, 2020: 88). İlk olarak Türkiye 2016 yılında başlattığı Fırat Kalkanı operasyonu ile sınırında bulunan IŞİD kontrolündeki bölgeleri güvenli duruma getirip, sınırında kontrolü sağlamayı hedeflediğini ileri sürmüştür. Ayrıca mültecilerin ülkelerine dönüşünü sağlamak ta diğer önemli bir adım olmuştur (Gök, 2019: 104). Türkiye, Özgür Suriye Ordusu ile birlikte yürüttüğü operasyonun dayanağını Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. Maddesi olan kendini savunma hakkı olarak göstermiştir (Birleşmiş Milletler Antlaşması, 1945). Operasyonun asıl amacı Türkiye'ye çok yakın olan El-Bab bölgesini PYD'den arındırmak

olan operasyon ile PYD'nin kantonları birleştirme hedefi engellenmeye çalışılmıştır. Operasyonla birlikte sınırın önemli bir kısmını Türkiye ve Özgür Suriye Ordusu denetlenmeye başlamıştır (Yeşiltaş, Seren ve Özçelik, 2017: 23-31).

Suriye Demokratik Güçleri'nin (SDG) önemli bileşeni olan PYD'ye karşı 2018 yılında Türkiye tarafından Zeytin Dalı Hareketi olarak isimlendirilen ikinci bir operasyon yapılmıştır (Serper, 2018). Türkiye 2019 yılında Suriye'nin kuzeyine üçüncü bir operasyon olan Barış Pınarı Hareketini gerçekleştirirken bölgesel güvenliği sağlamayı planladığını dile getirerek uluslararası ortamdan destek talep etmiştir (Karaağaç ve Acar, 2020: 92). ABD ile yapılan görüşmeler neticesinde PYD/YPG bölgeden çekilmiştir. Türkiye, gerçekleştirdiği askeri operasyonlarla Suriye'nin kuzeyinde güvenli bölge oluşturduğunu ve sınır güvenliğini koruyarak ülkesine yönelecek olası terör eylemlerini durdurmayı başardığını ileri sürmüştür. Gerçekleştirilen operasyonlarla AB ve ABD ile gergin durumlar yaşayan Türkiye, özellikle ABD'den ve NATO'dan istediği desteği görememiştir.

Sonuç olarak Türkiye hükümetinin operasyonu "teröristlere karşı kendini savunma eylemi" olarak savunmasına rağmen, operasyonlar uluslararası ortamda genel olarak kınanmıştır. Avrupa Birliği de Türkiye'nin operasyon planını reddedip, maddi yardım konusunda da yardımcı olmayacağını belirtmiştir. Türkiye operasyonlara başlayınca AB, üyesi 28 ülke tarafından yayınlanan açıklama ile Türkiye'nin operasyona derhal son vermesi çağrısında bulunmuştur. AB konuyla ilgili açıklamasında Türkiye'ye askeri operasyonunu sonlandırması çağrısında bulunmuştur. Suriye'nin kuzeyinde Türkiye'nin siviller için tasarladığı sözde güvenli bölgenin sığınmacıların dönüşü için gerekli uluslararası kriterleri karşılamasının ihtimal dâhilinde olmadığı ileri sürülmüştür. AB'nin, yerel nüfusun haklarının göz ardı edildiği bölgelerde istikrarın ya da kalkınmanın sağlanması için yardım sağlamayacağı belirtilmiştir (Sputnik Türkiye, 2019).

AB, Türkiye'nin Suriye operasyonunu kesin bir şekilde kınamış ve 14 Ekim günü Avrupa Birliği Dışişleri Bakanları Türkiye'ye uygulanabilecek yaptırımları görüşmek üzere Lüksemburg'da toplanmıştır (Alan, 2019). Fransa, Norveç, Finlandiya ve Almanya dahil bazı Avrupa ülkeleri Ankara'ya silah satışını durdurma kararı almıştır (European Council, 2019).

4.4. AB VE TÜRKİYE'NİN SURİYELİ MÜLTECİ SORUNU

2011 yılında başlayan Suriye'deki iç savaşın Türkiye ve AB için yarattığı en önemli meselelerden biri de göç ve mülteci meselesi olmuştur. Nitekim bu kargaşa ortamından en çok etkilenen Suriyeli sivil halk olmuştur. Can güvenliğini korumak isteyen Suriyeliler başta Lübnan, Türkiye ve Ürdün gibi yakın komşu ülkelere kaçmış, bazıları bu ülkeleri transit olarak kullanarak Avrupa ülkelerine geçmeye çalışmışlardır (Aşkar, 2017: 135). Avrupa'yı hedef olarak seçen göçmenler, deniz yoluyla ve kaçak yollarla geçişler gerçekleştirmişlerdir. Hiç güvenli olmayan bu geçişler sırasında pek çok Suriyelinin hayatını kaybetmesi, uluslararası kamuoyunda geniş yankı bulmuştur. 2015 yılında Suriye'deki olayların şiddetlenmesi ve Avrupa'ya olan göçlerin artmasıyla AB, Suriyeli mülteci konusuyla yakından ilgilenmek zorunda kalmıştır. AB'nin krizle ilgili göç ve güvenlik konusu büyük oranda, komşusu ve Suriye ile uzun kara sınırı olan Türkiye üzerinden gelişmiştir (Erdoğan, 2020: 1).

AB yoğun mülteci akınına maruz kalarak hem insan hakları hem de daha önce göçmen ve mültecilerle ilgili olarak ortaya koyduğu birçok düzenleme ve mekanizma konusunda büyük bir sınavdan geçmiştir. Göçmenler konusunda birçok düzenlemesi bulunan AB çalışmalarında bu konuyu devletlerarası iş birliği unsuru olarak ilk kez Maastricht Antlaşması ile kurucu antlaşma kapsamına girmiştir. Antlaşma göçmenlerle ilgili çalışma ve iş birliği alanında düzenlemeleri içermiştir (Maastricht Antlaşması, 1993). Ülkeler diğer birçok konuda olduğu gibi göçmenler konusunda da yetkilerini Birliğe devretmek istememişlerdir. Ancak zamanla göçmen konusu Birlik hukukunun yetki alanına girmiştir (Ünlütürk ve Kumaş, 2017: 472).

Amsterdam Antlaşmasınının 67. maddesinde göç, vize ve sığınma konusunda mevzuat çıkarma yetkisi topluluk kurumlarına verilirken AB'nin göçmen hukukundaki yetkisi genişlemiştir. Konsey'e üye devletin fikirlerini dikkate alarak Avrupa Parlamentosuna danışıp, göçmenler konusunda karar alma yetkisi verilmiştir (Amsterdam Antlaşması, 1999). Geçmişten günümüze kadar AB'nin genel olarak göçmenlerle ilgili göç politikaları, geri gönderme ve göçü kısıtlama çerçevesinde gelişmiştir. Avrupa'da göç dalgalarına karşı duyulan korkular, yasal duvarlara dönüşmüştür (Kaleağası, 2007: 319).

Suriye krizinde düzensiz olarak artan göç dalgasıyla karşılaşan AB, Birliğin iç güvenliği ve göçmenlerin insani güvenliği arasında denge kurmada oldukça zorlanmıştır. Akdeniz’i geçerken hayatlarını kaybeden insanlara karşı hissettiği insani sorumluluk gereği, Avrupa Birliği’nin göçmenlerin ve mültecilerin karşılaştıkları güvenlik sorunlarını gidermenin yanında hazırlanan düzenleme ve planların tüm üye ülkelerde uygulanmasını sağlaması da oldukça zor olmuştur. Çünkü AB ülkeleri karşılaştıkları göçe karşı tüm düzenlemelere rağmen farklı tepkiler verip, farklı stratejiler izlemişlerdir. Örneğin, Almanya ve İsveç açık kapı politikası izlerken, Macaristan, Estonya, Slovakya ve Fransa göçmen karşıtı bir politika izlemişlerdir. İlk başlarda AB’nin finansal desteğiyle kapılarını açabileceğini bildiren İtalya daha sonra Fransa ile birlikte bir süreliğine ulusal sınırlara dönülmesini teklif etmiştir (Barraso, 2011); (Ünalp, 2017: 173). Hem sınır devletleri olan Yunanistan ve İtalya’ya destek olma, hem de alınan kararların uygulanması noktasında AB üyeleri arasında önemli fikir ayrılıkları ve bölünmeler olmuştur. Bu krizde Birlik içinde politikaların gelişimi konusunda en önemli destekçi “Eğer Avrupa mülteci sorununda başarısız olursa, dilediğimiz Avrupa olmayacaktır” diyen Merkel Almanya’sı olmuştur (Toygür ve Benvenuti, 2016: 1); (Saatçioğlu, 2017: 222).

AB ülkeleri, Suriyeli sığınmacıların iltica taleplerinden çok küçük bir kısmını kabul etmiş ve ülkeler iltica taleplerinin kabulü konusunda da dengesiz bir görüntü çizmişlerdir. Örneğin Almanya ve İsveç kendilerine gelen iltica taleplerinin üçte ikisini kabul ederken, Litvanya ve Avusturya Suriye’den hiçbir mülteciyi kabul etmemiştir (Kaleağası, 2007: 319). Düzensiz paylaşım AB içinde sorumluluk paylaşımı konusundaki tartışmaları artırmıştır. Bu durum aslında AB’nin federal bir yapısının olmaması ve üye devletlerin istemedikleri politikaya katılmamasıyla ilgili olmuştur. Dolayısıyla yaptırım olmadığı için sorumluluklar paylaşılammıştır. Lizbon Antlaşması’nda alınan kararlar İtalya ve Yunanistan’dan AB içine daha fazla mülteci alınması kararlaştırılınca Birlik içinde çatışmalar daha da artmıştır (Saatçioğlu, 2017: 223). 22 Eylül 2015 tarihli, İtalya ve Yunanistan’dan 120.000 göçmenin diğer AB ülkelerine yerleştirme kararı aldığı, AB Adalet ve İçişleri Bakanları zirvesinde istemeyen üyelerin tüm itiraz ve vetolarına rağmen ‘kota sistemi’ kabul edilmiştir (Saatçioğlu, 2017: 223). Mültecilerin yerleşimi konusunda en büyük itirazı Macaristan göstermiş, dönemin Macaristan Başbakanı Victor Orban ‘mültecilerin çoğunun Almanya’ya gitmek istediğini’ söyleyerek bu sorunun Almanya’nın sorunu olduğunu iddia etmiştir.

Ayrıca Merkel'i de yürüttüğü yumuşak politikadan dolayı eleştirmiştir (BBC Türkçe, 2015); (Saatçioğlu, 2017: 223).

AB'nin sınır ülkelerinden olan Yunanistan, bu krizde mültecilerle mücadele konusunda yalnız kalmıştır. Özellikle Macaristan, Polonya, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti tarafından büyük oranda kabul gören sınırların güçlendirilmesi aksi halde mültecilerin Yunanistan da bırakılma düşüncesi Yunanistan'ı daha da yalnızlaştırmıştır. Bu tutumlar karşısında Yunanistan Başbakanı Alexis Tsipras, “Yunanistan, Avrupa'nın insanlık ve dayanışma gibi kurucu ilke ve değerlerini onaylayacağı veya bunlara ihanet edeceği bir noktadır (...) Biz dayanışmadan daha fazla bir şey talep etmiyoruz ve ayrıca bütün ülkelerin AB anlaşmasına saygı göstermesini ve bunu yapmayanlar için de yaptırımların olmasını istiyoruz” diye dile getirerek göçmen konusunda yalnız kaldığını belirtmiştir (Saatçioğlu, 2017: 223). AB toplantılarına çağırılmayan Yunanistan için Merkel de “Yunanistan, sorunla tek başına bırakılmamalıdır, bir tarafta diğer devletlerin öylece baş etmek zorunda kalacağı bir şey düzenlememelidir” diyerek AB ülkelerinin tutumunu eleştirmiştir. AB Konsey Başkanı Donald Tusk da “AB Yunanistan'ı yalnız bırakmayacaktır” diyerek, maddi destek sözü vermiştir (Saatçioğlu, 2017: 225).

AB'nin bu dönemde uyguladığı önemli bir politika ise EUNAVFOR MED (*European Union military operation in the Mediterranean*) operasyonu olmuştur. Bu operasyon ile Akdeniz bölgesindeki göçmen kaçakçılığını önlemek ve kaçışların yol ve usulleriyle ilgili geniş çaplı bilgi toplandıktan sonra gerçekleşen operasyonlarla kaçakçıların gemilerine el koyup ülkelere teslim edilmelerini sağlamak planlanmıştır (Saatçioğlu, 2017: 222). Bu dönemde AB konuyla ilgili olarak birçok çalışma yapmıştır. Ancak insan kaçakçılığını önleme konusunda tam bir başarı sağlayamamıştır (Aşkar, 2017: 142). Çünkü AB'ye yasal yollardan girişin çok zor olması, sığınma talepleri konusundaki engellerde artışın yaşanması ve mülteci kabulü için olan sürecin daha da uzatılmasından dolayı mülteciler hayatları pahasına kaçak yolları denemek zorunda kalmışlardır. Bu durum en çok yasal olmayan yollardan insan taşıyan kaçakçıların işine yaramıştır (Aşkar, 2017: 143).

Sığınma taleplerinin kabulünde gönülsüz olan AB uluslararası örgütler ile birlikte bölgede bulunan ihtiyaç sahibi Suriyelilere gıda ve diğer insani yardımlarda bulunmuştur (Aşkar, 2017: 139). AB sayıca çok fazla Suriyeliyi ülkesinde barındıran Lübnan, Ürdün, Irak ve Türkiye gibi komşu ülkelere yardım ve iyileştirme amaçlı 5 milyar Euro civarında yardım

yapmıştır (Aşkar, 2017: 139). Zaten AB'nin genel olarak Suriyeli mültecilere ev sahipliği yapan komşu ülkeler için yardıma ihtiyacı olan Suriyeliler konusunda finansal destek çalışmaları olmuştur. Lübnan, Ürdün ve Türkiye'deki Suriyeli halk için temel ihtiyaçların karşılanmasına önceleyen AB, eğitim şansı bulamayan ve kayıp nesil olma tehdidi ile karşı karşıya olan Suriyeli çocuklar içinde "AB Barış Çocukları" inisiyatifi ile Türkiye'ye finansal destek sağlamıştır (Aşkar, 2017: 139-140). Bu destek ile eğitimden uzak kalan pek çok mülteci çocuk tekrar eğitim alma fırsatı yakalamıştır. AB her ne kadar Suriyeli mülteciler için önemli destekler sağlasa da yaptığı bu çalışmaları kendi sınırları dışında tutmaya çalışmıştır. Aslında AB yaptığı çalışmalarla imkânlarının çok altında bir yaklaşım gösterip, politikalar izlemiştir (Aşkar, 2017: 140).

Suriye krizinin patlak vermesinden sonra AB'nin yaptırımlarının ilk olarak ekonomik amaçlı olması ve konuya insan haklarının korunması noktasında caydırıcı yaptırımlara yönelmemesi, neredeyse bütün anlaşmalarının başlangıç kısmında yer alan 'insan haklarına saygılı' olunması ibaresinin, aslında dış politikada dikkate alınan ilk kriter olmadığını göstermiştir. İnsan hakları konusu göçmenler AB ülkelerinin sınırlarına dayandığında bile önem kazanmamış, tartışılan konu sınırların korunması olmuştur. AB ülkeleri yaşanacak pek çok sorun nedeniyle Suriyelileri geri gönderme politikasına yönelmiştir (Ünalp, 2017: 174). Bu amaçla transit ülkelerle Geri Kabul Anlaşması imzalamıştır. Hatta AB insan hakları konusunda eleştirdiği Türkiye'yi, güvenli üçüncü ülke ilan etmiştir (Ünalp, 2017: 174).

AB'nin göçmen konusunda önemli bir noktada gördüğü Türkiye'ye ilk göç dalgası Nisan 2011 tarihinde başlamış ve açık kapı politikasından dolayı her geçen gün artarak devam etmiştir. Mültecilerin geldiği ilk yıllarda Hatay Valisinin de dile getirdiği "geçici olarak misafir" düşüncesi ortaya çıkmıştır (Erdoğan, 2020: 2). Bu dönemde Suriyeli mültecilere Türkiye'deki kamu kurumlarından ve halktan aktarılan ekonomik yardımlar oldukça fazla olmuştur (AFAD, 2017); (Gök, 2019: 105). Türkiye, ülkesindeki Suriyelilere de belli haklar elde edeceği "geçici koruma statüsü" vermiştir (Gök, 2019: 105). Suriyeli mültecilerin, Türkiye'de kamp alanları dışında yaşaması ve sivil halkın arasına karışması, AB ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de toplum içinde sosyal ve ekonomik birçok sorun ortaya çıkarmıştır. Özellikle kültür farkı nedeniyle büyük toplumsal sorunlar yaşanmıştır (Gök, 2019: 106). Mülteciler sadece Suriye sınırındaki Türkiye'nin sınır şehirlerinde değil, iş bulma ve rahat yaşama şansının daha yüksek olduğu İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerine yönelmişlerdir.

Bu durum şehirlerin demografik yapısını ve düzenini büyük oranda etkilemiştir. Tıpkı AB gibi Türkiye de alt yapı ve kurumsal sistem olarak yoğun göç akımına hazır durumda değildi. Esad rejiminin kısa sürede yıkılacağını ve mültecilerin ülkesine geri döneceğini düşünen Türk yetkililer göç ile ilgili koordinasyonu AFAD (*Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı*) ile yürütmeyi planladıysa da yeterli gelmemiştir. Suriyeli mülteciler sürecini yönetecek Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulduğunda ise Türkiye'deki mülteci sayısı 1,5 milyon civarında olmuştur (Erdoğan, 2020: 2). Türkiye'de 22 Şubat 2022 itibariyle kayıtlı geçici koruma altındaki Suriyeli mülteci sayısı 3 milyon 746 bin 674 kişi olmuştur (Mülteciler Derneği, 2022).

Avrupa'da gerçekleşen terör eylemleri göçmen algısını olumsuz etkilemeye başlamış ve göçmenlerin potansiyel terörist olarak görülmesine neden olmuştur (Aşkar, 2017: 136). Ayhan Kaya bir konuşmasında “Bugün bile Türkiye’de olup biten pek çok şeyde, bazı siyasal oluşumlar, doğrudan mültecileri günah keçisi olarak lanse ederek işin içinden çıkabileceklermiş gibi geliyor. Ve bu yaklaşım gösteriyor ki Türkiye’deki göç, mülteci tartışmalarının Avrupa’daki tartışmalarla çok paralellikler göstermektedir.” (Ceran, 2016: 18) diyerek mülteci krizinin Türkiye ve AB’de nasıl benzer bir çerçevede ele alındığına vurgu yapmıştır. Aslında mülteci kamplarının suistimale açık olması da mülteci ve terörist kavramlarının yakınlaşmasına neden olmaktadır (Adamson, 2006: 198); (Aşkar, 2017: 154). Toplumdan uzak bir şekilde kurulan mülteci kampları radikal İslamcılarının sızmasına ve kendine yeni üyeler bulmasına fırsat sağlamıştır (Milton, Spencer ve Findley. 2013: 627); (Aşkar, 2017: 154). Ancak bu düşüncenin aksini iddia eden önemli bir detay Paris’te gerçekleşen terör eyleminde olaya karışan teröristlerin çoğunun AB üyesi ülkelerin vatandaşları olmasıdır (Newman, 2016: 18); (Aşkar, 2017: 148). Suriye iç savaşı nedeniyle ülkesinden ayrılan Suriyeliler dışında birçok radikal İslamcı, artan göç akımına katılarak Avrupa ülkelerine mülteci olarak geçmiştir. AB ülkeleri ise örgüt üyelerinin küçük bir oranını tespit edebilmiştir. Türkiye’nin AB ülkeleri ve Suriye arasından köprü görevi görmesi nedeniyle, geçişler konusunda AB ülkeleri ve Türkiye’yi karşı karşıya getirmiştir. AB Türkiye’nin bu geçişlerin durdurulması konusunda yeterli adımları atmadığını ileri sürmüştür.

AB toplumları yaşanan terör olayları karşısında tepkiler göstermeye başlayınca bazı üyeler mülteci kamplarıyla ilgili farklı kararlar almıştır. Fransa’nın Calais’deki mülteci kampı artan

suçlardan dolayı, yerli halk tarafından protesto edilmiştir (Deutsche Welle Türkçe, 2016); (Aşkar, 2017: 143). Bu şehirdeki mülteci kampından İngiltere'ye gizli kaçışlar olunca, dört metrelik beton duvar inşa etme kararı almıştır (Deutsche Welle Türkçe, 2016); (Aşkar, 2017: 143). Yaşanan bu olayların etkisiyle Avrupa'da göçmen karşıtı sağ partiler artışa geçmiştir ve bu partilere olan halk desteğinde de büyük bir artış meydana gelmiştir (Deutsche Welle Türkçe, 2016). Örneğin Almanya'da Merkel hükümeti mültecilere fazla cömert ve anlayışlı olmasından dolayı eleştirilmiş ve önemli bir seçmen kaybı yaşamıştır (Aşkar, 2017: 144). Yükselen aşırı sağ trendiyle birlikte göçmenlere karşı yapılan saldırılar mültecilerin temel hakkı olan yaşama hakkını zedeler noktalara taşınmıştır. Bununla birlikte üyelerin sert önlemleri karşısında binlerce mülteci, denizde boğularak hayatını kaybetmiştir. Ayrıca yine bir insan hakkı olan göç hakkına, göçmenleri kendi işlerini, sosyal yardımlarını elinden almakla ve ekonomik külfetle suçlayan Birlik vatandaşlarının istememesiyle saygı duyulmadığı görülmüştür. Tüm bunlar Birlik değerlerinin üye devletler tarafından henüz yeterince özümsemediğini göstermektedir. Avrupa Birliği üye devletlerinin sığınmacılar hakkında aldığı karar ve önlemler, Birliğin "Avrupa Kalesi" şeklinde adlandırılarak eleştirilmesine sebep olmuş (Çelebi, 2011: 17) ve savaştan kaçan insanları dışlaması ve bu sorunla kurucu normlarındaki evrensel ilkeleri temel alarak yönetememesi uluslararası ortamdaki imajını zedeleyebilecek nitelikte olmuştur. AB her ne kadar Suriye krizinde aktif rol alıp sorunu çözmek için Cenevre'de Suriye rejimi ve muhalifler arasında görüşmeler gerçekleştirse de bu girişimler başarısız olmuştur (Aşkar, 2017: 144). Bu bölgede ortaya çıkan birçok sorunda olduğu gibi, Suriye krizinde de AB'nin bölgeye götürmeyi düşündüğü değerleri teori düzeyinde kalmış, pratiğe dönüşmemiştir. AB'nin kurucu antlaşmalarında belirttiği gibi liberal teorinin temel değerleri olan özgürlük, eşitlik ve adil paylaşım gibi pek çok normun sorunlar karşısında işlemediği görülmüştür. AB'nin her fırsatta dile getirdiği "İnsan Haklarına Saygı" konusu mülteciler olunca rahatlıkla yok sayma eğiliminde olduğu görülmüştür. Kendine ait bir insan hakları sistemi olan AB'yi, bu konudaki eylem ve politikalarını denetleyecek kendisi dışında bir üst otoritenin olmaması, daha rahat ve duyarsız çalışmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak Suriye krizinde ortaya çıkan mülteci meselesi Türkiye-AB ilişkilerine yeni bir canlanma getirmiştir. Hem AB hem de Türkiye, meselenin çözümünde ortak hareket etmeyi doğru bir seçenek olarak görmüşlerdir. Çalışmanın devamında görüleceği gibi AB ve Türkiye arasında çeşitli iş birlikleri geliştirilmiştir.

4.5. İLİŞKİLERİN SEYRİ VE İŞ BİRLİĞİ

Türkiye'nin uzun yıllar süren AB'ye üyelik çalışmaları her ne kadar 2005 yılında olumlu sonuçlanıp üyelik müzakereleri başlasa da 2006 yılından itibaren üye ülkelerin vetoları nedeniyle ilerleme kaydedilememiştir. AB üyeleri ve Türkiye arasındaki konular ilişkilerin ilerlemesinde önemli olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde uluslararası ve bölgesel krizler de Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri etkilemiştir (Yeşiltaş, 2013: 661–687); (Çoban, 2018: 431). Türkiye'nin Suriye kriziyle sorunların çözümünde anahtar ülke olması ve artan güvenlik endişesiyle göç politikalarının uygulanabilmesi açısından Türkiye-AB ilişkilerinin stratejik önemi her iki taraf için de artmış ve iş birliğini gerekli kılmıştır (Çoban, 2018: 432). AB, özellikle 2015 yılında Suriyeli mültecilerin göç hareketlerini durdurmak ve sınır güvenliğini sağlamak amacıyla Türkiye ile iş birliği sağlamak için üyelik görüşmelerini ve vize serbestliği programını hızlandırması, Türkiye-AB ilişkileri yeniden canlanmasını beraberinde getirmiştir (Çoban, 2018: 427).

Türkiye 15 Eylül 2014'de AB ile ilişkilerine hız kazandırma amacıyla "Türkiye'nin Yeni AB Stratejisi" planlamasını yayınlamıştır. Yeni strateji, AB'ye üyelik için büyük önem taşıyan temel hak ve özgürlükler, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi alanlarda var olan düzenlemeleri güçlendirmeyi planlayan üç ana bölümden oluşmuştur: Siyasi reform süreci, katılım sürecinde sosyo-ekonomik dönüşüm ve AB iletişim stratejisidir. AB müktesebatı çerçevesinde reform sürecinin kesintisiz devam etmesi ve demokrasinin tabanını genişletecek siyasi reformlar yeni stratejiyle birlikte planlanmıştır. Nitekim eğitim programlarının genişletilmesi, AB ile iletişim kanallarının açılması, STK'lar, üniversiteler, iş örgütleri gibi sivil unsurlar ile iş birliğini ön plana çıkaran faaliyetler gerçekleşeceği belirtilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2015).

Türkiye gerçekleştirdiği çalışmalarla ve söylemleriyle AB'ye tam üyelik konusunda hala istekli olduğunu göstermiştir. Türkiye ilk kez 29 Kasım 2015'te Brüksel'de gerçekleşen birinci Türkiye-AB zirvesinde, 28 AB üyesiyle AB Konseyi, AB Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu başkanları bir araya gelmiştir (Çoban, 2018: 434). Türkiye'nin katılım sürecini hızlandırmak için her yıl düzenli olarak toplanılmasına karar verilen toplantının ana gündem maddeleri ise terörle mücadelede iş birliği, vize serbestliği diyalogu sürecinin hızlandırılması, göç yönetiminde yük paylaşımı, Gümrük Birliği anlaşmasının

güncellenmesi olmuştur. Ayrıca zirvenin diğer önemli bir sonucu ise AB Komisyonu tarafından Türkiye'deki Suriyeli mültecilere destek amacıyla 3 milyon Euro destek sözü verilmesidir (Çoban, 2018: 434).

İlişkilerin canlanmaya başlamasıyla AB ve Türkiye arasında birçok toplantı yapılmış ve sonuçta Suriye krizinin etkileri ve Türkiye'nin AB üyeliği yolunda çeşitli kararlar alınmıştır. 14 Aralık 2015 tarihinde Türkiye-AB Hükümetler Arası Katılım Konferansında Türk vatandaşlarının 2016 yılı içinde Schengen bölgesine vizesiz geçiş konusu görüşülürken, 7 Mart 2016'da toplanan ikinci Türkiye-AB zirvesiyle Ege bölgesinde artan insan kaçakçılığı ve yaşanan ölümlerin önlenmesi konusunda Türkiye tarafından AB ile işbirliği önerisi gelmiştir (Çoban, 2018: 434).

Yapılan tüm görüşme ve anlaşmaların bağlayıcı ve sürdürülebilir olması için aslında AB üyeliğini de içine alan bir stratejik işbirliği sağlanması daha işlevsel olabilirdi. Ancak AB'ye giriş için Türkiye'den istenen kriterler ikinci plana atılarak asıl gündem konusu mültecilerin AB ülkelerine yönelmesini durdurmak olmuştur. Böyle bir ortamda da Türkiye yapılan mülteci anlaşmalarına belli çekincelerle yaklaşmıştır (Ceran, 2016: 17). Türkiye'ye mülteciler için verilen az ödeneye karşılık istenenlerin fazla olmasından dolayı uzlaşımın işlerliği azalmıştır. Alman bir gazetenin belirttiği gibi "Türkiye'yi mülteciler için ucuz bir otel olarak kullanmak" amacıyla hareket eden AB'nin uyguladığı kısa vadeli ve panik halde alınmış kararlarla, Suriye krizinin etkilerine karşı Türkiye ile iş birliği başarılı olamamıştır" (Ceran, 2016: 18).

AB ve Türkiye arasında devam eden görüşmeler ve iş birliği çalışmalarında insan hakları ihlallerini görmezden gelen AB'nin güvenlik öncelikli yaklaşımlarını ön planda tutması ve Türkiye'nin de mültecilere karşı açık kapı politikasını devam ettirmesinden dolayı görüş farklılıkları daha da artmış ve derinleşmiştir. Buna ek olarak Akdeniz ve Ege denizinde artan mülteci ölümleri de AB'nin göç ve insan hakları politikalarının sorgulanmasına neden olmuştur (Zorlu ve Yetim, 2020: 328). AB'nin güvenlik eksenli yeni döneminde daha önce uygulamadığı politikaları uyguladığı görülmüştür. Mesela 2013 yılında onaylanan yeni kararlarla gerekli güvenlik durumlarında devletlerin sınırlarını kapatabilmesine imkân verilmiştir (Webber, 2014: 6); (Zorlu ve Yetim, 2020Ç: 333). AB'nin kurucu anlaşmalarında yer alan sınırların kaldırılması ve Avrupa vatandaşlığı gibi önemli adımların bu şekilde zarar gördüğünü ve Birlik geleceğinin tehlikeye düşebileceği görülmüştür.

Avrupa Birliği ülkelerinin sınırlarını ve sınırlarının güvenliğini korumak için kurulmuş bir kuruluş olan Frontex Akdeniz’de yaptığı operasyonlarda yakalanan göçmen gemilerini Türkiye sınıra göndermiş ve Afrika’dan gelen göçmenleri ise yine anlaşmalarında yer alan maddelere aykırı bir şekilde göçmen başvurularını değerlendirmeden geri göndermiştir (Zorlu ve Yetim, 2020: 333). Tüm bunlara ek olarak, AB üçüncü ülkelerle yürüttüğü Geri Kabul Anlaşmaları ve sınır güvenliğine karşı ödenen maddi destekleri, koşulların sağlanmaması durumunda keseceğini bildirmiştir. Bu düşünceyle anlaşılacağı gibi AB kalıcı olmayan politikalar yürütmeyi ve Suriye sorununu daha çok kendi çıkarları üzerinden çözmeyi planlamıştır (Zorlu ve Yetim, 2020: 334).

2015 yılında İtalya yakınlarında mülteci gemisinin batması nedeniyle 800’den fazla mültecinin hayatını kaybetmesi kamuoyunda geniş yer bulmuş ve dikkatler tekrar AB’nin üzerinde toplanmıştır (Zorlu ve Yetim, 2020: 334). Bunun üzerine, AB göç ile ilgili yeni düzenlemeler yapacağını dile getirmiştir. Bununla birlikte İtalya ve Yunanistan’a yönelen büyük orandaki göçe karşı Birlik sorumlulukların dağıtılması için yerleştirme ve yeniden yerleştirme uygulamaları kabul edilmiştir (European Commission, 2015); (Zorlu ve Yetim, 2020: 335). Ancak Birlik içinde alınan kararların uygulamaya geçememesi krizin tırmanmasına neden olurken AB aynı bölgede benzer tehditler yaşayan Türkiye’yi en uygun partner olarak görmüştür. Zaten Suriye ile iş birliğinin mümkün olmamasından dolayı hem Türkiye hem de AB süreci birlikte yönetmek durumunda kalmışlardır. Dönemin AB Komisyonu Başkan Yardımcısı Frans Timmermans, AB’nin mülteci eksenli güvenlik sorununu Türkiye olmadan çözemeyeceğini ve Türkiye’nin desteğinin önemli olduğunu belirtmiştir (Özkan, 2015). Nitekim AB’ye yönelen yasa dışı göçlerin iki önemli geçişi Türkiye topraklarında bulunuyordu. Bu geçiş yollarından biri, Edirne’deki sınır hattından kaçak yollarla geçmek, diğeri ise Ege kıyılarından kalkan teknelere binerek Yunan adalarına ulaşmaktır (Mülteciler Derneği, 2018). 2012 yılında Türkiye, yasa dışı geçişleri durdurmak için karşılıklı bilgi alışverişinde bulunabileceği, ülkelerinin sınırlarını ve sınırlarının güvenliğini korumak için kurulmuş bir AB Kurumu olan Frontex ile anlaşmaya varmıştır. Asıl adı *European Border and Coast Guard Agency* olan bu kurum, Avrupa Birliği’nin birliğe üye olmayan komşu ülkelerle olan sınırlarının güvenliğinin sağlanması, ulusal sınır muhafızları arasında iş birliği yapılması ve sınırlarla ilgili risk analizleri oluşturulması amacıyla kurulmuştur.

Krizin etkilerini azaltmak için AB ile iş birliğine yönelen Türkiye'nin krizin başından beri Suriye iç savaşına tavrı dönüşümün gerçekleşmesi konusunda net olmuştur. Aslında görülmektedir ki Türkiye komşusunda yaşanan olaylara AB'den daha hızlı ve insani olarak müdahil olmuştur. AB Suriye sorununu dışsallaştırmak ve sınırları dışında tutmak isterken, Türkiye'nin uluslararası iş birliğinin sağlanmasını talep etmesi, AB ve Türkiye politikalarındaki farklılığı göstermiştir (Güleç, 2015: 91); (Özcan, 2017: 10). Türkiye'nin Suriye'deki olaylarla yakından ilgilenmesinin önemli bir nedeni Suriye'ye olan coğrafi yakınlığı olmuştur. Türkiye komşusunda yaşanan şiddet olaylarından etkilenebileceğini öngörmüştür. Nitekim mülteci meselesi ve Suriye'de çoğalan radikal İslamcı grupların Türkiye'ye etkileri düşünüldüğünde bu öngöründe haklı olduğu görülmüştür.

Suriye iç savaşı ve dolayısıyla yaşanan sorunlar Türkiye ile AB ilişkilerini hem ayrıştırıcı hem de birleştirici nitelikte etkilediği görülmüştür. Türkiye sınır güvenliği endişesi, Suriye'ye askeri müdahale ve insan hakları ihlalleri karşısında açık kapı politikası ile AB'den ayrılırken, mülteciler meselesinde AB'ye yakın bir çizgide olmuştur (Mercan, 2016: 18).

4.5.1. Geri Kabul Anlaşması

Avrupa Birliği, Avrupa'da artan mülteci sayısını önlemek için müzakere görüşmelerinin devam ettiği ve diğer pek çok konuda iletişim halinde olduğu Türkiye ile 16 Aralık 2013'te Geri Kabul Anlaşması'nı imzalamıştır (Karakoç, 2020: 101). Birlik mülteci sorununu çözmek için Geri Kabul Anlaşmasını imzalayarak uluslararası insan hakları metinlerinde kabul edilen 'geri göndermeme' ilkesine aykırı davranmıştır. 1951 tarihli Mültecilerin Statüsüne Dair Sözleşmenin 33.maddesinde "Hiçbir Taraf Devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tabiiyeti belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehlike altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade etmeyecektir." ibaresiyle de bu ilke açıkça ortaya konulmuştur (UNHCR Note on the Principle of Non-Refoulement, 1997). Ayrıca geri göndermeme ilkesinin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesindeki birçok davada uluslararası teamül hukukunun bir prensibi olduğu açıkça ifade edilerek, herhangi bir ihlale yer vermeyen "jus cogens" (emredici veya buyruk norm) normları arasında olduğu belirtilmiştir (Orakhelashvili, 2006: 22). AB'nin krizdeki bu tutumu hem Birliğin insan hakları

politikalarının eleştirilmesine hem de AB'nin çıkarları doğrultusunda uluslararası hukuka aykırı davranabileceğinin göstergesi olmuştur.

2013 yılında imzalanan Geri Kabul Anlaşmasının tarihi aslında 2002 yılında Avrupa Komisyonunun bu konuda müzakere hakkını almasına kadar gitmektedir. 2003 tarihinde AB, Türkiye'ye Geri Kabul Anlaşması için ön çalışma göndermiş ancak 2004 yılına kadar bir cevap alamamıştır (Çelik ve Şemşit, 2020: 71). AB tarafından yapılan ilk girişime rağmen, Türkiye'nin anlaşma konusunda çekinceli olmasında ise üçüncü ülke vatandaşlarının geldiği menşei ülkelerle arasında Geri Kabul Anlaşması olmamasından dolayı, Avrupa'dan alınacak mülteciler için hedef ülke konumuna gelmesi ve Avrupa'ya geçen mülteci sayısının sürekli artış göstermesi etkili olmuştur. Ancak AB, Türkiye'ye bu konuda bir anlaşma yapma konusunda ısrarcı olmuş ve Türkiye'yi ikna etme konusunda üye ülkeleri hareketlendirmiştir (Ekşi, 2016: 37). Birliğin Geri Kabul Anlaşması için, çalışmalarının sonucu olarak "Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma" önerisinin görüşmeleri 2005 yılında müzakere edilmeye başlanmış olup, çeşitli zamanlarda 4 tur halinde devam eden görüşmeler 2006 yılında Türkiye'nin isteği ile yine kaynak ülkelerle arasında ikili Geri Kabul Anlaşmaları olmamasından dolayı dondurulmuştur (Çelik ve Şemşit, 2020: 72). Ayrıca bunun dışında Türkiye-Kıbrıs Rum kesimi arasındaki gerilim nedeniyle, AB'nin 8 müzakere faslını askıya alması da diğer önemli bir nedendir (Bürgin, 2012: 889). Komisyon müzakerelere tekrar başlamak için vize muafiyeti konusunda üyeleri ortak bir noktada birleştiremese de Türkiye'ye vize kolaylığı için teklifte bulunmayı doğru bulmuştur. Komisyonun vize kolaylığı düşüncesi, diğer ülkelere uygulananın dışında Geri Kabul Anlaşmasının imzalanmasından sonra başlayacak olmasına Türkiye'nin itiraz ederek diğer aday ülkelere tanınan vize muafiyetini şartlarını talep etmesinden dolayı, müzakerelerden sonuç alınamamıştır (Ekinci, 2016: 17); (Çelik ve Şemşit, 2020: 72).

AB Geri Kabul Anlaşması imzalandıktan sonra vize muafiyeti görüşlerinin açılmasını istese de Türkiye'nin anlaşmaya yönelik tavrını yumuşatmak için vize muafiyeti müzakerelerinin de başlamasına karar vermiştir. Türkiye'nin AB ile Geri Kabul Anlaşmasına sıcak bakmasındaki en önemli etkenlerden biri vatandaşlarına vize muafiyeti sağlamak olsa da anlaşmanın sonunda yer alan ortak beyanda vize konusunda iş birliğinin sağlanması dışında AB'nin Türkiye'ye vize muafiyeti için kesin bir sözü olmamıştır (Geri Kabul Anlaşması,

2013). İmzalanan Geri Kabul Anlaşmasıyla AB, istenilen 72 şartı yerine getirebilir ve aralarında imzalanan Geri Kabul Anlaşması uygulanabilirse Türkiye'ye vize muafiyeti tanınacağını belirtmiştir (Karaca, 2020: 161). Uzun süreli görüşme ve çalışmalardan sonra AB ile Türkiye arasında, 16 Aralık 2013 tarihinde Ankara'da Geri Kabul Anlaşması imzalanmış ve süreç resmi olarak başlamıştır (Geri Kabul Anlaşması, 2013). "Geri Kabul Anlaşmasının kendi vatandaşlarının geri kabulü açısından yürürlüğe girme tarihi ise 1 Ekim 2014 olmuştur" (Ekinci, 2016:17-18).

Türkiye ve Avrupa Birliği arasında imzalanan Geri Kabul Anlaşmasınının 24. Maddesinde belirtildiği gibi anlaşma süresiz olup, taraflardan birinin isteği üzerine sebepsiz olarak diğer tarafa bildirilmek suretiyle sona erdirebilecek şekilde düzenlenmiştir (Geri Kabul Anlaşması, 2013). Türkiye'nin Anlaşmanın ileri tarihe bırakılmasını istemesi üzerine tarafların kendi vatandaşlarının geri kabulü açısından 1 Ekim 2014'te yürürlüğe giren anlaşmanın 24. maddesinde "Üçüncü ülke vatandaşları ve vatansızlar için geri kabul uygulamasının üç yıl sonra (2017 yılında) başlanacağı" belirtilmiştir (Geri Kabul Anlaşması, 2013). Anlaşma metinlerinde eşit ortaklık konusuna vurgu yapıp, eşit yükümlülüklerin uygulanacağı varsayılsa da uygulamada süreç farklı işlemiştir. Çünkü Geri Kabul Anlaşması yapılan ülkelere AB'ye göç sürekli devam ederken, AB'den bu ülkelere göç olmamaktadır. AB ise Geri Kabul Anlaşması yapacağı ülkelere, belli teşvikler vererek bu ülkelerle anlaşmaları gerçekleştirmiştir (Ekşi, 2016: 22); (Karaca, 2020: 160).

AB ülkelerinin sınır güvenliğini sağlamak Türkiye ile iş birliğini öncelikli hale getirmesiyle, aynı tarihlerde Almanya Başbakanı Angela Merkel bir Türkiye ziyareti gerçekleştirerek AB'nin yapacağı 3 milyar euroluk yardım karşılığında Türkiye'nin mültecileri kendi topraklarında tutması ve üyelik müzakerelerinin yeniden canlandırılması konusunda Türkiye ile uzlaşma sağlamıştır (Müftüler, 2015:13); (Çoban, 2018: 431). Bu çerçevede AB'nin bu yardım kapsamında ilk olarak 3 milyar euro ödeneğini hızlandıracağı ve belli şartların yerine getirilmesi durumunda 3 milyar euroluk ilave fonun da verileceğini belirtse de bu yardım gerçekte sadece 750 milyon euro olarak verilmiştir (Karaca, 2020:187). Almanya başbakanı Angela Merkel'in yönlendirmeleri ile AB Konseyi tarafından alınan kararda, Türkiye ile yapılan iş birliği ile Türkiye'den gelen mülteci akını durdurulacak ve yeniden yerleştirme ile AB'ye düzenli göçmen alımı gerçekleştirilmesi planlanmıştır (Arısan, 2016: 24).

Anlaşmada istenen kriterlerin yerine getirilmesi hususunda belli dönemlerde komisyon raporlar yayınlamıştır. 2014 yılında yayınlanan değerlendirme raporuna göre Türkiye, kendisinden istenen birçok kriterde (72 kriterden 60 tanesinde önemli gelişme sağlamış (Avrupa Komisyonu, 2014)) ilerleme kaydetmiş, kalan kriterlerin yerine getirileceği konusunda da komisyonu ikna etmiştir (Özer, 2017: 42). Fakat Türkiye yaşanan siyasi sorunlar nedeniyle 2015 yılında vize serbestisi için istenen kriterlere ilk yıla göre gereken önemi verememiş ve ilerleme sağlayamamışken, yılsonuna doğru sağlanması gereken hususlarda önemli adımlar atmıştır. Öyle ki 2016 yılında yayınlanan Komisyonun üçüncü raporu olan Vize Serbestliği Yol Haritasına göre; Türkiye'nin 72 kriterden hala sağlaması gereken 5 kriter kaldığı belirtilmiştir (Ceran, 2016: 2); (Özer, 2017: 42)

AB ve Türkiye arasında mülteci konusu ışığında 2015 yılının sonlarına doğru yoğun görüşmeler başlamıştır. İlişkilerdeki canlanma aslında yeni bir süreci başlatmamış, iki taraf arasında imzalanan 16 Aralık 2013 tarihli Geri Kabul Anlaşmasını bir an önce hayata geçirmiştir (Özer, 2017: 39). 18 Mart 2016 yılında imzalanan uzlaşının en önemli işlevlerinden birisi, 20 Mart 2016 tarihinden sonra kaçak yollarla Türkiye'den Yunan adalarına geçen göçmenlerin, belli değerlendirmelerden sonra Türkiye'ye geri kabul edilecek olmasıdır (18 Mart 2016 Tarihli Türkiye-AB Zirvesi Bildirisi, 2016). Bunun karşılığında ise alınan her mülteci için Türkiye'deki kamplarda kayıtlı mültecinin toplam sayısı 72 bini geçmeyecek şekilde AB ülkelerine yerleştirilmesi vaat edilmiştir (18 Mart 2016 Tarihli Türkiye- Ab Zirvesi Bildirisi, 2016).

Mart 2016 uzlaşısı ile Türkiye'den Yunanistan'a geçen mülteci sayısında ciddi bir düşüş olurken, Avrupa'ya mülteci yerleştirme konusunda ise mülteci başvuru sürecindeki sorunlar ve üyelerin yavaş dönüşleri nedeniyle gecikmeler olmuştur. Aralık 2016 itibarıyla Avrupa'dan Türkiye'ye geri gönderilen mülteci sayısı 748 iken, Türkiye'den Avrupa ülkelerine 2.761 Suriyeli mülteci yerleştirilmiştir (Özer, 2017: 47). 1'e 1 formülüne göre düzenlenen yeniden yerleştirme programında 72 binlik kotanın olması ve dolması durumunda ne yapılacağı belirlenmemesi ve üyelerin yeniden yerleştirmedeki isteksizliği göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye ile yapılan uzlaşının sürdürülebilirliği konusu çok umut vaat edici olmamıştır.

Fakat bu anlaşma süreci Türkiye-AB ilişkilerinin canlanmasını sağlamıştır. İki taraf arasında yapılacak iş birliği Türkiye açısından üyelik için insan hakları konusunda önceki kadar baskı

görmeyeceği ve vize serbestîsi kazanmasını ifade ederken, AB açısından ise mültecilerin Avrupa'dan uzak tutulmasını amaçlayan ve iki tarafı memnun edecek bir ortaklık olarak düşünülmüştür (Özer, 2017: 65). Sonuçlar değerlendirildiğinde yapılan mutabakatla Suriyelilerin Avrupa ülkelerine göç etme isteğinde azalma görülmüştür. (Çelik ve Şemşit, 2020: 81). AB bu noktada taleplerine karşılık bulurken, dünya üzerinde en çok sığınmacıya sahip olan Türkiye açısından istenen sonuçlar alınmamıştır. AB başta almayı taahhüt ettiği 72 bin Suriyeliden, 1'e 1 formülü kapsamında sadece küçük bir bölümünü AB ülkelerine yerleştirmiştir. Ayrıca AB Türkiye'de yaşayan mültecilerin eğitim, sosyal ve acil ihtiyaçları için Türkiye'ye yapacağı mali yardımları proje destekli fonlama şeklinde vermek istemiştir. Fakat bu mali destek almak için projelerin hazırlanması ve değerlendirilmesi uzun sürdüğü için yardımların zamanlamasında sorunların yaşanması kaçınılmaz olmuş ve vermesi planlanan desteğin sadece bir kısmı gönderilmiştir (Çelik ve Şemşit, 2020: 81). Hem anlaşma sürecinde hem de sonuçlar düşünüldüğünde, mutabakat Türkiye için hayal kırıklığına neden olurken, Avrupa Birliği için asıl amaç olan mültecileri sınırları dışında tutma düşüncesi geniş anlamda gerçekleşmiştir. AB'nin Türkiye'ye sağlamayı taahhüt ettiği mali desteği sağlamaması nedeniyle "T.C. Dışişleri Bakanı tarafından 2019 yılının temmuz ayında belirttiği gibi Türkiye ve AB Geri Kabul Anlaşması, AB'nin taahhütlerini yerine getirmemesi nedeniyle askıya alınmıştır. Bu durum AB'ye yazılı bir şekilde bildirilmiştir" (Karaca, 2020: 188).

Diğer taraftan AB ve Türkiye arasında yapılan anlaşmanın aceleye getirildiği ve insan hakları açısından tam düzenlemenin yapılmadığına dair uluslararası ortamda da çeşitli eleştiriler mevcuttur. Bunların başında ise AB'den gönderilenler için Türkiye'nin güvenli ülke statüsünde olmaması eleştirilere neden olmuştur (Ceran, 2017: 70). Öyle ki AB'nin başka bir ülkeye düzensiz olarak gelen göçmenleri göndermesi için mültecilerin gönderildiği ülkenin güvenli üçüncü ülke statüsünde olması gerekmektedir (Ceran, 2017: 73). AB'nin Türkiye ile yaptığı Geri Kabul Anlaşması, Türkiye'yi güvenli üçüncü ülke olarak kabul ettiğini göstermiştir. Ancak Türkiye Cenevre Sözleşmesi'nin 42. maddesine koyduğu çekince uyarınca mülteci statüsünü sadece Avrupa ülkelerinden gelenlere vermiş ve Avrupa dışından gelenlere geçici koruma verilmiştir. Mülteci ve geçici koruma altındaki göçmenlerin buldukları ülkede yararlanacakları haklar farklılık göstermektedir. Geçici koruma altındaki göçmenler, üçüncü güvenli ülkelere yerleştirilene kadar Türkiye'de tutulmaktadır. Aslında AB, Geri Kabul Anlaşmasından önce bu coğrafi çekince

nedeniyle, Türkiye'yi güvenli üçüncü ülke olarak kabul etmemiştir (Kılıç, 2020: 28). Bu durum göstermektedir ki AB'nin Geri Kabul Anlaşması yaptığı Türkiye, bu kriteri sağlamamış ve AB kendi değerleriyle çelişmiştir (Karaca, 2020: 171).

AB Suriye iç savaşından kaçanları sınırlarından uzak tutmak için Türkiye ile Geri Kabul Anlaşması imzalayarak aslında zor durumda olan mültecileri kabul edip onlara belli uluslararası haklar vermekten kaçınmıştır (Kılıç, 2020: 28). Uluslararası hukukta var olan mültecilerin “geri göndermeme” hakkı da Geri Kabul Anlaşmalarıyla yok sayılmıştır (Zenginoğlu, 2017: 29). Ayrıca AB, Geri Kabul Anlaşmalarıyla gönderilen mültecilerin durumlarıyla da ilgilenmemiştir. Nitekim AB ile yapılan anlaşmalar ışığında Türkiye'nin de mülteciler için yapması gerekenler vardır. Bunların başında koruma başvurusunda bulunan her Suriyeli için görüşmelerin birebir yapılması ve kısa sürede tamamlanması gelmektedir. Diğer önemli bir nokta ise ülkesinde yaşayan bütün yabancılara açık bir şekilde hak ve özgürlüklerinin anlatılması ve yargı makamına başvuru hakkı; hukuki ve diğer konularda danışmanlık sağlayacak kişilere erişim hakkı sağlanması olmaktadır (Ceran, 2017: 84).

Sonuç olarak Türkiye ile yapılan Geri Kabul Anlaşmasının, AB'ye adaylık konusunu kapsamayan AB'nin sadece komşularıyla yaptığı bir anlaşma niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz. Genel olarak “Ortak sorunların çözümünün ve ortak çıkarların gerektirdiği iş birliğinin gerçek anlamda en iyi sağlanacağı model Türkiye'nin üyeliği” (Özer, 2017: 66) olarak görülse de AB, Türkiye'nin katılım müzakerelerini göz ardı ederek, Birlik için önemli olan AB'yi Suriye krizinden kaynaklanacak tehlikelerden ve mültecilerden korumaya odaklanmıştır. AB'nin, aday statüsünde olan Türkiye'nin insan hakları konusunda ne durumda olduğu ya da bu alanda ne yapması gerektiğinden çok, Türkiye ile hızlı iş birliğine yönelmesi, uzun soluklu ilişkilerin seyrini de olumsuz etkilemiştir. Suriye krizinin etkisi altında devam eden tam üyelik görüşmelerinde, AB'nin Türkiye üzerinde etkisinin artması beklenirken daha da azalmıştır. Bunun altında yatan en önemli nokta ise Türkiye'ye verilen üyelik sözünün gerçekleşme ihtimalinin azalmasıdır (Mercan, 2016: 18). Karşılıklı çıkarlarla başlayan iş birliği iki tarafın da beklentilerini karşılamayınca ilişkilerde gerilim yaşanmıştır. AB, Türkiye'nin sınır güvenliğini yeterince sağlamadığını, Türkiye ise insan hakları, göç ve terörle mücadele konusunda AB'nin gerekli desteği sağlamadığını ileri sürmüştür (Özcan, 2017: 11).

4.5.2. Vize Serbestisi Diyalogu

16 Aralık 2013 tarihinde Geri Kabul Anlaşmasının dışında bir de AB ve Türkiye arasında Vize Serbestisi imzalanmıştır (Çoban, 2018: 435). Taraflar arasında imzalanan Vize Serbestisi Diyaloguna göre belirlenen şartlar tamamlandığında Türk vatandaşları Schengen ülkelerine 3 aya kadar vizesiz seyahat edebilme hakkına sahip olacaktır. 2015 yılında Avrupa'ya doğru artan mülteciler nedeniyle, AB Türkiye'nin Geri Kabul Anlaşmasını tam olarak işleme almasına karşın Vize Serbestisi görüşmeleri de yoğunluk kazanmıştır. Her ne kadar AB, Türkiye'nin yükümlülüklerini büyük oranda sağlamasıyla Türk vatandaşlarının Schengen ülkelerine vizesiz giriş için tavsiye kararını Mayıs 2016'da yayınlasa da Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk "AB'nin Türkiye'ye ancak hiç istisna olmadan tüm koşulları yerine getirdiği zaman vize serbestliği tanıyacağını" dile getirmiştir (BBC Türkçe, 2016). Zaten AB için muafiyet teknik anlamda ancak Geri Kabul Anlaşmasından sonra gelecek bir adım olarak belirlenmiş ve başarılı geçen bu sürecin "ödülü" olarak tanımlanmıştır.

Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'den yerine getirmesini istediği 5 kriter ise;

- a) Yolsuzlukla mücadele,
- b) Verilerin korunması,
- c) Tüm AB üyesi ülkelerle adli iş birliği,
- d) AB'nin polis örgütü Europol (*Avrupa Polis Teşkilatı*) ile daha sıkı iş birliği,
- e) Terörle mücadele yasası ile uygulamalarının gözden geçirilmesidir (Vize Muafiyeti Anlaşması, 2013).

Özellikle terörle ilgili düzenlemeler AB için insan hakları açısından kritik önem taşımıştır. AB, Türkiye'nin yasalarını Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarıyla uyumlu hale getirmesini ve başta ifade özgürlüğü konusundaki kararlarını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) standartlarına taşınmasını beklemiştir. Vize muafiyeti için çalışmalar başlasa da AB Türkiye'nin insan haklarına yaklaşımı ve uygulamalarını olumlu görmemektedir. AB'nin Almanya ve Fransa gibi bazı üyeleri tüm şartlar sağlansa bile yaklaşık 80 milyon nüfusa sahip Türkiye vatandaşlarının vize muafiyeti alması konusunda çekinceleri olduğunu açıkça belirtmişlerdir (Saliji, 2018: 85).

4.5.3. Katılım Müzakereleri

2015 yılında mülteci konusu nedeniyle yoğunlaşan AB-Türkiye görüşmelerine ek olarak Türkiye, canlanan müzakere sürecine yeni başlıklar ekleme taraftarı olmuştur. AB'den açılmasını istediği önemli başlıklardan birisi Fransa'nın bloke ettiği 'Ekonomik ve Parasal Politika' ve bir diğeri ise Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin uzun zamandır veto ettiği 'Yargı ve Temel Haklar', 'Adalet, Özgürlük ve Güvenlik', 'Eğitim ve Kültür', 'Enerji' ve 'Dış, Güvenlik ve Savunma Politikası' başlıklarıdır (Özer, 2017: 51). Mülteci sorununu görüşmek için Kasım 2015'deki zirvede bu başlıkların Aralık ayında açılmasına karar verilmiştir.

Uzlaşımın gerçekleşmesi için izlenen süreçte bazı başlıkların açılmasının ise katılım müzakerelerinin canlanmasına neden olacağı düşünülmüştür. 'Ekonomi ve Parasal Politika', 'Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu' ve 'Mali ve Bütçesel Hükümler' gibi başlıklar açılrsa da müzakerelerde istenen canlanma ve ilerleme yaşanmamıştır (Arısan, 2016: 24). Bunun altında yatan neden ise büyük oranda Türkiye'de gün geçtikçe insan hakları ve demokrasi alanında yaşanan gerilemenin AB tarafından eleştirilmesidir. Açılan fasıllara rağmen ilişkilerde ilerleme gerçekleşmemiştir (Özer, 2017: 53).

Tüm yaşanan bu gelişmelerin dışında Türkiye'de 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen askeri darbe girişimiyle, AB'nin gelişme beklediği temel hak ve özgürlükler gibi konular "terörle mücadele" konusunun gerisinde kalmış ve AB ile olan müzakereler neredeyse sonlanma tehlikesi yaşamıştır. Darbe girişiminden sonra, hükümet tarafından olağanüstü hâl ilan edilerek kanun hükmünde kararname ile temel haklar ve özgürlüklerin sınırlandırılması, AB yetkililerini müzakerelerin devamı konusunda endişelendirmiş ve ilişkilerde zorlu bir dönem başlamıştır. Öyle ki mülteci krizinin çözümü için yapılan anlaşma ve katılım müzakerelerinin hızlanması için yeni başlıklar açılması zamanlama açısından bekleneni vermemiştir (Özer, 2017: 55). 15 Temmuz 2016 sonrasında ise beklentilerin karşılanmamasıyla "5 Temmuz 2017'de Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu, Türkiye'nin üyelik müzakerelerinin askıya alınmasını talep eden tavsiye niteliğindeki kararı kabul etmiştir" (Çoban, 2018: 440).

4.5.4. Gümrük Birliği

Türkiye ve AB arasında yapılan mülteci uzlaşmasının diğer önemli bir unsuru da Gümrük Birliği'nin yenilenmesi olmuştur. Gümrük Birliği'nin yenilenmesi, Avrupa Komisyonu'nun

2015 tarihinde tamamladığı çalışmayla ortaya çıkmıştır. 2016 yılında yapılan etki analizi çalışması üye ülkelerle de paylaşılmış ve sürecin devamı için 21 Aralık 2016 tarihinde müzakereleri başlatmak için Konsey'den yetki istenmiştir (Özer, 2017: 56).

Gümrük Birliği'ne göre Türkiye, bütün ticaret politikalarını AB'nin ticaret politikalarıyla uyumlaştırma zorunluluğuna rağmen, üye olmamasından dolayı karar verme çalışmalarına katılamamaktadır. Türkiye ortak müzakere çalışmalarında da bulunmadığı için müzakerelerde ticari çıkarları dikkate alınmamaktadır. Türkiye, AB ile başlayan yeni dönemde gümrük birliğinin de gözden geçirilmesini istemiştir. Mülteci uzlaşısında AB, taahhüt ettiği vize serbestisi ve mali yardım gibi alanlarda olduğu gibi Gümrük Birliği'nin güncellenmesiyle ilgili de gerekli çalışmaları yapmamıştır (Çakır, 2021).

4.5.5. İdlib Saldırısı ve Mülteci Krizinin Seyri

Türkiye'nin Suriye iç savaşındaki en büyük kaybı olarak değerlendirilen İdlib saldırısı çerçevesinde 27 Şubat 2020 tarihinde, yaklaşık 400 askerden oluşan Türk Silahlı Kuvvetlerine ait piyade taburuna, Güney İdlib'e yaklaşık 5 kilometre uzaklıkta olan bölgede hava saldırısı gerçekleştirilmiştir. Saldırıyı Rus Hava Kuvvetlerine ait iki uçağın gerçekleştirdiği iddia edilirken, Rus yetkililer hava saldırısı gerçekleşen bölgede Rus Hava Kuvvetlerinin operasyon gerçekleştirmediğini belirtmiştir (Euronews, 2020).

Saldırı sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yaptığı açıklamaya göre 34 Türk askeri hayatını kaybetmiştir (VOA, 2020). Türkiye'de birçok sosyal medya aracı ise bilgi kirliliği yarattığı gerekçesiyle erişime kapatılmıştır.

NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg, İdlib saldırısıyla ilgili yaptığı açıklamada; Suriye rejimini ve Rusya'yı yaptığı saldırıdan dolayı kınadığını belirterek "Türkiye çok değerli bir NATO müttefikidir ve Türkiye aynı zamanda Suriye'deki çatışmadan en derin şekilde etkilenen NATO müttefikidir. Çok sayıda terör saldırısına maruz kalmış ve milyonlarca mülteciye kapılarını açmıştır. NATO hava savunması dâhil Türkiye'ye destek veriyor. Müttefikler, Türkiye için daha fazla ne yapılabileceğine bakıyor." sözleriyle Türkiye'nin yanında olduğu mesajını vermiştir (Anadolu Ajansı, 2020).

İdlib saldırısından sonra Adalet ve Kalkınma Partisi Sözcüsü Ömer Çelik Türkiye'nin mülteci politikasının aynı olduğunu ancak artık mültecileri tutmayacaklarını söyleyerek Avrupa sınır kapılarını açtıklarını ve mültecilerin durdurulmayacağını duyurmuştur

(Çoşkun, 2020). Zaten Cumhurbaşkanı Erdoğan konuyla ilgili daha önce yapmış olduğu bir açıklamada mülteciler konusunda AB'den gereken yardımı beklediklerini aksi halde sınır kapılarını açabileceklerini dile getirmişti (Sözcü, 2020a). Açıklamanın yapılmasıyla birlikte Suriyeli mülteciler başta olmak üzere çok sayıda mülteci Yunanistan ve Bulgaristan'a geçmek için sınır kapılarına yönelmeye başlamıştır (Sözcü, 2020b). Bu hareketlenmeyle birlikte Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelen açıklamalar mültecilerin kabul edilmeyeceği ve sınırdan geri çevrileceği yönünde olurken, geçmek isteyen mültecilere ise gaz bombasıyla karşılık verilmiştir (Sözcü, 2020c). Bunun üzerine, Uluslararası Af Örgütü Araştırma Direktör Yardımcısı Massimo Moratti yaptığı açıklamada; Yunanistan ve Bulgaristan'a sınırlarına dayanan mültecileri kabul etmesini yönünde çağrıda bulunmuştur. Ayrıca AB ve Türkiye arasında gerçekleştirilen Geri Kabul Anlaşmasını eleştirerek, Türkiye'de bulunan sığınmacılar için AB üyelerinin daha fazla sorumluluk alıp Türkiye'ye yardımcı olması gerektiğini belirtmiştir (Amnesty International, 2020).

Türkiye'nin sınır kapılarını açması ve geçişlerin başlaması karşısında bir çok Avrupa liderinden Türkiye'nin tutumunu eleştiren açıklamalar gelmiştir. Almanya Başbakanı Merkel; Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın mülteciler için daha fazla yardım beklemesini anladığını fakat bunu sağlamak için mültecileri kullanmaması gerektiğini belirtmiştir. Angela Merkel, "Türkiye'nin İdlib'de karşı karşıya kaldığı durumu anlıyorum ama Avrupa Birliği ile diyalog için mültecilerin kullanılması kabul edilemez. Bence bu yolda ilerleyemeyiz" diyerek Almanya'nın mülteci meselesinde Türkiye'yi destekleyeceğini dile getirmiştir (Sözcü, 2020a).

Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis ise; "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Avrupa sınırlarının açıldığını söylemesi ve mültecilerin otobüslerle sınır bölgesine götürülmesi krizi, Yunanistan'ın sınırlarının doğrudan tehdit edilmesine yol açmıştır." diyerek AB'nin mültecilere karşı bugüne dek ortak bir siyaset uygulamadığını belirterek Brüksel'in mülteciler konusunda Türkiye'ye de yardım etmesi gerektiğini söylemiştir (Berberakis, 2020).

Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula Von der Leyen ise; Türkiye'nin 2016 yılında AB ile imzaladığı mülteci anlaşmasına saygı göstermesi gerektiğini vurgulayarak, Türkiye'nin tutumu için "AB'nin birlik ve beraberliğini sınamak isteyenler büyük bir yanılğı içindedir. Türkiye bizim düşmanımız değildir, ancak insanları da buna alet etmemelidir" demiştir

(Berberakis, 2020). Yaşanan bu kargaşanın önlenmesi için, krizin muhatapları arasında bir görüşme çağrısında bulunan Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov'in Türkiye'den olumsuz cevap aldığı dile getirmiştir (Berberakis, 2020).

Türkiye, aldığı saldırı sonrası, AB ile imzaladığı Geri Kabul Anlaşması hükümlerine uymayarak ülkesindeki mülteciler için sınır kapılarını açıp Avrupa'ya geçişlere izin vermesini, mutabakatta yer alan taahhütlerin yerine getirilmemesine bir tepki olarak görmektedir. Krizin başından itibaren Suriyelilerin can güvenliğini önemseydiğini dile getiren ve açık kapı politikası uygulayan Türkiye, verdiği bu tepkiyle aslında AB ülkelerinden çok krizin başından beri kabul ettiği Suriyelilere zarar vermiştir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, AB'nin insan hakları politikası çerçevesinde Suriye krizinin Türkiye-AB ilişkilerine etkisi ele alınmıştır. AB, kurucu anlaşmalarından başlayarak AB hukukunu oluşturan tüm temel belgelerinde insan haklarının korunmasına ilişkin düzenlemelere yer vermiş ve insan haklarının korunmasını kabul ettiği sözleşmeler ve anlaşmalar yoluyla sağlamaya çalışmıştır. AB'nin Suriye krizine yönelik izlediği politikasında bu değerlere ne kadar uygun davrandığının ve bunun Türkiye ile ilişkilerine etkisinin incelendiği bu çalışmada AB'nin insan hakları konusunu göz ardı ettiği ve AB ülkelerine yönelen mülteci akınının engellemek ve sınır güvenliğini sağlamak amacıyla hareket ettiği görülmüştür. Türkiye ile ilişkilerinde bu noktalar belirleyici olmuş ve mülteciler konusunda iş birliği çerçevesinde ikili ilişkilerde bir canlanma yaşansa da bu kalıcı ve istikrarlı bir çerçeveye yol açamamıştır.

2011 Mart ayında başlayan iç savaşın hem bölgesel hem de küresel anlamda etkileri olmuştur. İç savaş sırasında artan yoğun mülteci akını, Suriye'de radikal İslamcı örgütlerin etkilerini artırması ve bunların gerçekleştirdiği saldırılar hem komşu ülkeleri ve hem de AB ülkelerini etkilemiştir. AB ve Türkiye, daha fazla özgürlük talebiyle ortaya çıkan halk hareketlerine ilk etapta destek verse de bu bağlamda yaşanan insan hakları ihlallerini engelleyememiştir. Halka karşı artan baskı ve şiddetin durdurulması isteyen AB ve Türkiye, Esad rejiminin meşruiyetini yitirdiğini ileri sürmüş ve muhaliflere destek vermişlerdir. Suriye'de otorite boşluğundan faydalanarak özellikle 2014'te yayılmasını artıran IŞİD, küresel bir tehdide dönüşmüş ve Avrupa ülkelerinde gerçekleştirdiği saldırılarla AB'nin Suriye politikasını güvenlik merkezli bir politikaya dönüştürmüştür. Diğer taraftan, Suriye'nin kuzeyinde örgütlenen bir Kürt grup olan PYD'yi terör örgütü olarak tanımlayan Türkiye de güvenlik gerekçesiyle Suriye'nin sınır kentlerine askeri operasyonlar düzenlemiştir. AB'nin bu yaklaşımı desteklememesi ve operasyonlar dolayısıyla bazı AB üye ülkelerinin Türkiye'ye silah satışını durdurması ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir.

Çatışmaların artmasıyla Suriye'den diğer bölgelere göçler daha da artmış ve Suriyeliler Türkiye üzerinden kaçak yollarla Ege denizini kullanarak sığınmacılara sağlanan haklardan yararlanmak amacıyla AB ülkelerine geçmeye başlamıştır. Fakat AB üyeleri sığınmacıların gelmesini engellemek için Türkiye gibi ülkelerle anlaşma yapma yolunu seçmiştir. AB tarafından sığınma bir hak olarak görülse de yaşanacak kitlesel göç hareketlerinin neden

olacağı ekonomik problemlerin, kültürel uyumsuzlukların ve çatışmaların da toplumsal düzeni tehdit eden bir risk olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, mülteci akınıni engellemek amacıyla Türkiye ile iş birliğine giden AB, ikili ilişkilerin tekrar canlanmasını sağlamıştır. Nitekim iki boyutlu göç yönetimi AB ve Türkiye'nin iş birliğini zorunlu kılmıştır. Genel olarak bu sürecin karşılıklı ilişkilerin gelişimine faydalı olacağı ve Türkiye'nin AB üyeliği konusunda önemli bir adım olacağı yönünde beklenti yarattığı görülse de tarafların farklı çıkar ve yaklaşımları nedeniyle ilişkilerin gelişimi sınırlı kalmıştır.

16 Aralık 2013 tarihinde Türkiye ve AB arasında imzalanan Geri Kabul Anlaşması dahilinde Suriyeli mültecilerin Birlik içine alınmaması ve gelenlerin de geri gönderilmesi öngörülmüştür. Anlaşmaya göre yasadışı şekilde Avrupa'ya geçen Türk, vatansız ve üçüncü ülke vatandaşları Türkiye'ye iade edilecekken, Türkiye'ye gelen üçüncü ülke vatandaşının da Avrupa'ya iade edileceği kabul edilmiştir. Anlaşma konusunda isteksiz olan Türkiye için teşvik olarak Vize Serbestisi Diyalogu öngörülmüştür. AB, Geri Kabul Anlaşmasını göçün önlenmesi ve sorunu sınırları dışında tutmak için sadece bir araç olarak görürken, Geri Kabul Anlaşmasının vize muafiyeti süreciyle eş zamanlı olarak ilerlemesini isteyen Türkiye, PYD ile mücadelesi ve göç konusunda AB'den destek beklentisi içine girmiştir. Karşılıklı beklentilerin gerçekleşmemesi ilişkileri olumsuz bir çerçeveye taşımıştır: AB, Türkiye'nin sınırlarını koruyamadığını dile getirirken, Türkiye ise gerekli iletişim ağının kurulmadığını ve AB'nin yapılan anlaşmanın koşullarına uymadığını savunmuştur.

Türkiye, Vize Serbestisi Diyalogunu ve Geri Kabul Anlaşmasını bağlantılı gördüğü için AB'nin vize muafiyeti konusunda adım atmamasını gerekçe göstererek Geri Kabul Anlaşmasını 2019 yılında askıya almıştır. Bu bağlamda, AB Türkiye'nin yerine getirmesi gereken 72 kriterden 5 tanesini hala yerine getirmediğini ileri sürerken; Türkiye de AB'den beklediği maddi desteği tam olarak alamadığını, Vize Serbestisi Diyalogunun sağlanamamasını, tam üyelik müzakerelerinde yeni başlıkların açılmamasını ve Gümrük Birliğinin revizyonu konusunda ilerleme kaydedilmemesi noktalarını ön plana çıkarmıştır.²⁷ Şubat 2020 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetlerine ait tabura güney İdlib'de saldırı gerçekleşmesini takiben Türkiye'nin mültecilerin geçişi için sınır kapılarını açması, Türkiye'nin sınır komşuları olan AB ülkeleriyle ilişkilerinin daha da gerilmesine neden olmuştur. AB ve Türkiye arasında istenen iş birliği gerçekleştirilememiş; ilişkiler güvenlik

ve mülteci konularıyla sınırlı hale gelmiştir. Türkiye'nin adaylık ihtimalinin uzaklaştığı bu bağlamda tarafların sadece belli alanlarda iş birliği yaptığı "stratejik ortaklık" ön plana çıkmıştır.

AB ve Türkiye'nin Suriye krizinden kaynaklanan mülteci ve güvenlik meselelerinde kendi çıkarlarına odaklandığı, insan hakları odaklı hareket etmedikleri görülmektedir. AB ve Türkiye'nin Suriye krizinin ortaya çıkardığı sorunlarla mücadelede bir araya gelmesi ikili ilişkileri pragmatik bir zemine kaydırmıştır. Tarafların sadece kriz anlarında yaklaşması ve diğer zamanlarda Türkiye'nin AB üyeliği kapsamında bir yol kat edilememesi ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Tarafların Suriye iç savaşı dolayısıyla ortaya çıkan mülteci ve güvenlik sorunlarına farklı yaklaşımı AB ve Türkiye ilişkilerinde güvensizlik yaratmıştır.

REFERANSLAR

- Adamson, B. (2006). Crossing Borders: International Migration and National Security. *International Security*, 31(1), 165-199
- Akdemir, S. (2000). “Suriye’deki Etnik ve Dinî Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü”, *Avrasya Dosyası*, Ankara.
- Akdeniz için Birlik (2017). Erişim: 07.06.2021 adresi <http://www.mfa.gov.tr/akdeniz-icinbirlik.tr.mfa>
- Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Ait Sözleşme- Barselona Sözleşmesi (1976). Erişim: 02.01.2022 adresi <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263670/akdenizin-kirlenmeye-karsi-korunmasına-ait-sozlesme.html>
- Aksu, F. (2019). Suriye Krizinde Aktörler, Uyuşmayan Talepler ve Çatışan. Erişim: 09.05.2021 adresi https://www.researchgate.net/publication/338987111_Suriye_Krizinde_Aktorler_Uyusmayan_Talepler_ve_Catisan_Cozumler
- Alan, G. (2019). AB Dışişleri Bakanları Bugün Türkiye’ye yaptırımları görüşecek. Erişim: 02.01.2022 adresi <https://tr.euronews.com/2019/10/14/ab-disisleri-bakanlari-bugun-turkiyeye-yaptirimleri-gorusecek>
- Altundeğer, N. ve Yılmaz, M. E. (2016). İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası. Erişim: 09.06.2021 adresi <https://iibfdergi.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/352/files/yil-2016-cilt-21-sayi-1-yazi17-10032016.pdf>
- Al-Jazeera (2011). EU Imposes Arms Embargo on Syria. Erişim: 09.06.2021 adresi <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/05/201.159.193031782763.html>
- Al-Jazeera. (2016). Suriye’de Ateşkes Anlaşması. Erişim: 09.05.2021 tarihi <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyede-ateskes-anlasmasi>
- Amnesty International (2020). Turkey/EU: Refugees must not pay the price in political game. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2020/02/turkeyeu-refugees-must-not-pay-the-price-in-political-game/>

Amsterdam Antlaşması (1994). Erişim: 02.01.2022 adresi <https://www.ikv.org.tr/images/files/A6-tr.pdf>

Anadolu Ajansı (2020). Stoltenberg: NATO hava savunması dahil Türkiye'ye destek veriyor. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://www.ntv.com.tr/dunya/stoltenberg-nato-hava-savunmasi-dahil-turkiyeye-destek-veriyor,NwuELFw2CUGo6MpU7OdQoA>

Anadolu Ajansı (2021). "Akdeniz için Birlik"ten Suriye krizine çözüm için çabaların hızlandırılması mesajı. Erişim: 07.06.2021 adresi https://www.konhaber.com/haber-akdeniz-icin-birlik-ten-suriye-krizine-cozum-icin-cabalarin-hizlandirilmasi_mesaji-1659728.html

Aras, B ve Polat, R. (2008). "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran." Erişim 09.05.2021 adresi https://www.researchgate.net/publication/238735613_From_Conflict_to_Cooperation_Desecuritization_of_Turkey's_Relations_with_Syria_and_Iran

Arı, T. (2013). Uluslararası ilişkileri Teorileri Bursa: MKM Yayıncılık.

Arısan, N. (2016) "Challenges of the German-led Refugee Deal Between Turkey and the EU", CESifo Forum, 17(2), TEPAV. Erişim: 09.05.2021 adresi <http://www.tepav.org.tr/en/haberler/s/4083>

Aşkar, İ. (2017). Suriye İç Savaşının AB'ye Yansımaları: Mülteci Sorunu ve Terörizm s. 134-165 Erişim: 09.05.2021 adresi <https://www.ikv.org.tr/images/files/multecimeselesi2017.pdf>

Avrupa Birliği Delegasyonu (2013). AB'nin Arap Baharına yanıtı: İki Yıldan sonra Durum Erişim: 07.06.2021 adresi <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/abnin-arap-baharina-yaniti-iki-yildan-sonra-durum-6246>

Avrupa Birliği Dublin II Yönetmeliği (2003). Erişim: 02.01.2022 adresi http://madde14.org/index.php?title=AB_Dublin_II_Y%C3%B6netmeli%C4%9Fi#:~:text=1.,s%C4%B1%C4%9F%C4%B1nma%20ba%C5%9Fvurusunun%20incelenmesinden%20sorumlu%20olacakt%C4%B1r.

- Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirisi (2000). Erişim:02.01.2022adresi <https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi-708>
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1953). Erişim: 02.01.2022 adresi https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf
- Avrupa Komisyonu (2014). Türkiye 2014 Yılı İlerleme Raporu. Erişim: 02.01.2022 adresi https://www.ab.gov.tr/files/ilerlemeRaporlariTR/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf
- Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu-a. (1999). AB Yasal Çerçeve. Erişim: 02.01.2022 adresi http://www.avrupa.info.tr/Bir_Bakista_AB/AB_Yasal_Cerceve,Yasal_Cerceve.html?pageindex=4
- Ay, E. (2019). Avrupa Birliğinin Ortak Göç ve Mülteci Politikası: Suriye İç Savaşı Örneği. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/90190/T08497.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Aydın, M. (2010). AB'nin Ortadoğu Politikası. Erişim: 09.05.2021 adresi <http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/2700/279055.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Aydıntaşbaş, A. (2011). Albay Asaad Beşar Esad'a karşı. Milliyet. Erişim: 09:05.2021 adresi <http://www.milliyet.com.tr/albay-asaad-besar-esad-a-karsi/siyaset/siyasyazardetay/07.11.2011/1460090/default.htm>
- Barkey, H.J. (2014). "Turkey's Syria Predicament", *Survival: Global Politics and Strategy*, 56:6.
- Barraso, J. (2011). Migration Flows and Asylum and Their Impact on Schengen. Strasbourg: European Parliament. Speech/11/32
- Bayraklı, E ve Keskin, K. (2017). Avrupa'nın Mülteci Krizi. Erişim: 09.06.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/355347>
- BBC, (2011). Esad Genel Af İlan Etti. Erişim: 01.02.2022 adresi https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/06/110621_syria_amnesty

BBC, (2015). Suriye’de tüm yollar neden Beşar Esad’a çıkıyor? Erişim: 07.06.2021 adresi https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150928_suriye_besar_esad_diplomasi

BBC Türkçe, (2016). AB:Vize serbestisi müzakereleri Ekim'e kadar sürer. Erişim: 09.05.2021 adresi https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160613_ab_tusk_ekim

BBC, (2017). BM’de Rusya ve Batı arasında kimyasal silah tartışması. Erişim: 09.05.2021 adresi <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39500335>

Berberakis, S. (2020). Mülteci krizi: Türkiye sınırına giden AB yetkilileri Yunanistan'la dayanışma mesajı verdi. Erişim: 2.01.2022 adresi <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51726737>

Berger, P. L. (1999). Günümüz Dünyasında Demokrasi. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Bianet. (2016). ABD uçuşa yasak bölge önerisine destek vermedi. Erişim: 09.06.2021 adresi <http://bianet.org/bianet/dunya/172232-abd-ucusa-yasak-bolge-onerisine-destek-vermedi>.

Bicchi, F. (2012). The Union for the Mediterranean, or the Changing Context of EuroMediterranean Relations, F. Bicchi, R. Gillespie, The Union for the Mediterranean, 1-18

Bigaç, O. (2019). AB’nin Ortadoğu Politikası. Erişim: 09.05.2021 adresi <http://earsiv.erkincan.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12432/3236/AVRUPA%20BI%CC%87RLI%CC%87G%CC%86I%CC%87%27NI%CC%87N%20ORTA%20DOG%CC%86U%20POLI%CC%87TI%CC%87KASI.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Birleşmiş Milletler Anlaşması (1945). Erişim: 02.01.2022 adresi https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf

- Bürgin, A. (2012). European Commission's Agency Meets Ankara's Agenda: Why Turkey is Ready for a Readmission Agreement? *Journal of European Public Policy*, 19 (6).
- Byman, D. (2015). "Six Bad Options for Syria". *The Washington Quarterly*, 38(4), 150-186.
- Canlı, E. (2019). Arap Baharı yıllar içinde kısa döndü. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-bahari-yillar-icinde-kisa-dondu-/1363365>
- Canyurt, D. (2018). Kazanamı Olmayan Savaş "Suriye İç Savaşı": Neden Bitmedi, Barış Nasıl Gelebilir? Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1123768>
- Ceran, A. (2016). Mülteci Krizi Ekseninde Türkiye-AB İş birliği. Erişim: 09.05.2021 adresi https://bilimakademisi.org/wp-content/uploads/2016/12/M%C3%BClteci-Krizi-Ekseninde-TR-AB-%C4%B0sbirligi_Panel-Raporu.pdf
- Ceran, A. (2017). TR-AB Mülteci Uzlaşması Avrupa İnsan Hakları Düzleminde Alternatif Bir Bakışı: Türkiye 'Güvenli Ülke Midir?' Erişim: 09.05.2021 adresi <https://www.ikv.org.tr/images/files/multecimeselesi2017.pdf>
- Cicioğlu, F. ve Bayram, Y. (2019). AB'nin Değerleri Çerçevesinde Ortadoğu Politikasını Anlamlandırmak: Mısır, Suriye Irak Örneği. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/813405>
- Clapham, A. (1999). "Where is the EU's Human Rights Common Foreign Policy, and How is it Manifested in Multilateral Fora?" içinde *The EU and Human Rights*, Philip Alston, Mara Bustelo ve James Heenan (Ed), Oxford University Press, New York, s. 627-686.
- Coşkun, O. (2020). Turkey says it will let refugees into Europe after its troops killed in Syria. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://www.reuters.com/article/us-syria-security/turkey-says-will-not-stop-syrian-refugees-reaching-europe-after-troops-killed-idUSKCN20L0GQ>
- Cumhuriyet (2015). Reyhanlı Saldırısı İçin Vahim İddialar. Erişim:02.01.2022 adresi http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/274009/Reyhanli_saldirisi_icin_vahim_iddialar.html

- Çakır, A. (2021). AB-Türkiye Göç Mutabakatı Yenilenecek mi? Erişim: 09.05.2021 adresi <https://www.amerikaninsesi.com/a/ab-turkiye-goc-mutabakati-yenilecek-mi/5819766.html>
- Çakırözer, U. (2012). “Esad: Keşke Düşürmeseydik,” Erişim: 02.01.2022 adresi http://w.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/354316/Esad___Keske_dusurmeseydik.html
- Çakmak, H. (2019). Akdeniz İçin Birlik ve Türkiye’nin Rolü. Erişim: 09.05.2021 adresi https://tesam.org.tr/wp-content/uploads/2019/05/TESAM_Akdeniz-icin-Birlik-ve-T%C3%BCrkiyenin-%C3%96nemi.pdf
- Çakran, Ş ve Eren, V. (2017). Mülteci Politikası: Avrupa Birliği ve Türkiye Karşılaştırması. Erişim: 09.06.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/355090>
- Çalışkan, B. (2016). Küresel Bilek Güreşi: Uluslararası Güçlerin Suriye Politikası. Erişim: 07.06.2021 adresi https://insamer.com/tr/kuresel-bilek-guresi-uluslararasi-guclerin-suriye-politikasi_431.html
- Çavuşoğlu, N. (2000). “Avrupa Topluluğunun/Birliği’nin İnsan Hakları Politikası”, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 21-22, s. 1-14.
- Çelebi, Ö., Özçürümez, S. ve Türkay, Ş. (2011). İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika. Ankara: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
- Çelik, D.Ş. ve Şemşit, S. (2020). Türkiye – Avrupa Birliği Geri Kabul Anlaşmasının Uygulanmasında Suriyelilerin Etkisi ve Rolü. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1083569>
- Çetin, Ü. (2017). Türkiye Suriye’ye Karşılık Verdi, Hürriyet, Erişim: 09.05-2021 adresi <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-suriyeye-karsilik-verdi-21617637>
- Çoban, F. (2018). TR-AB İlişkilerinde Yeniden Canlanmadan ‘Hedef Değişimine’ Doğru. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/en/pub/comuybd/issue/44733/556082>
- Dağ, A.E. (2013). “Suriye Bilad-İ Şam’ın Hazin Öyküsü”, İHH, İstanbul, 86-89.

- Deutsche Welle Türkçe (2016). İngiltere mültecilere karşı dört metrelik duvar örecektir. Erişim: 09.05.2021 adresi <http://www.dw.com/tr/ingiltere-m%C3%BCltecilerekar%C5%9F%C4%B1-d%C3%B6rt-metrelik-duvar-%C3%B6recektir/a-19532764>
- Deutsche Welle Türkçe (2018). Suriye'de kim nereyi kontrol ediyor? Erişim: 02.01.2022 adresi <https://www.dw.com/tr/suriyede-kim-nereyi-kontrol-ediyor/a-45364918>
- Dinan, D. (2005). Avrupa Birliği Ansiklopedisi, Çev: Hale Akay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 139.
- Dublin III Tüzüğü (2013). Directive 2013/32/Eu Of The European Parliament And Of The Council. Erişim: 02.01.2022 adresi <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0032&from=en>
- Duran, H. ve Özdemir, Ç. (2012). Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/17753>
- Efegil, E. (2016). AK Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ve ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/313309>
- Ekinci, M.U. (2016). Türkiye- AB Geri Kabul Anlaşması ve Vize Dialogu, İstanbul: SETA Yayınları
- Ekşi, N. (2016). Türkiye Avrupa Birliği Geri Kabul Anlaşması, İstanbul: Beta
- Erdoğan, M. (2020). Onuncu Yılında Türkiye'deki Suriyeliler. Erişim: 09.06.2022 adresi <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/04/29/onuncu-yilinda-turkiyedeki-suriyeliler/>
- Ergan, U. (2011). Ankara'nın Şam mesajı: Reformlara öncülük edin, Hürriyet, 8 Nisan 2011
- Erhan, Ç. (2011). Arap Baharı Karşısında Avrupa'nın Çaresizliği. Erişim: 09.05.2021 adresi <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a512186.aspx>

- Euronews (2020). Rusya Savunma Bakanlığı'ndan İdlib açıklaması: Rusya Türk askerinin vurulduğu operasyonda yer almadı. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://tr.euronews.com/2020/02/28/rusya-savunma-bakanligindan-idlib-aciklamas-rusya-turk-askerinin-vuruldugu-operasyonda-yer>
- European Commission (2011). Global Approach to Migration and Mobility. Erişim: 02.01.2022 adresi https://ec.europa.eu/home-affairs/pages/glossary/global-approach-migration-and-mobility-gamm_en
- European Commission (2011). Güney Akdeniz ile Demokrasi ve Refah Paylaşımı İçin Ortaklık. Erişim: 09.05.2021 adresi https://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Files/File/Haber-eki/2011/20110308_en.pdf
- European Commission (2015). European Commission makes progress on agenda on migration”, European Commission. Erişim 09.05. 2021 adresi https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_15_5039
- European Council (2019). Erişim: 02.01.2022 adresi <https://www.consilium.europa.eu/media/41123/17-18-euco-final-conclusions-en.pdf>
- European Neighbourhood Policy (2004). Erişim: 07.06.2021 adresi <https://www.euneighbours.eu/en/policy/european-neighbourhood-policy-enp>
- European Neighbourhood Policy Package-Syria (2014). Erişim: 07.06.2021 adresi https://www.europa-nu.nl/id/vjifgw162zxf/nieuws/enp_package_syria
- Fisk, R. Cocburn, P. ve Sengupta, K. (2015). Suriye: Cehennem Düşüş 2011-2014. Aslı Adalier, Senem Çevik, Buğra Yasin (Çev.), İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.
- Geri Kabul Anlaşması (2013). Erişim: 02.01.2022 adresi <http://madde14.org/images/6/61/ABGeriKabulAnlasma.pdf>
- Girit, S. (2016). Roket Saldırısı Altındaki Kilisliler: Sesimizi Duyan Yok Mu? BBC Türkçe, Erişim: 02.01.2022 adresi http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160509_kilis_roke

- Gök, N. (2019). Suriye Krizi'nin Türkiye'ye Yansımaları (2011-2017). Erişim: 07.06.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/en/pub/uskudarsbd/issue/48123/609265>
- Güleç, C. (2015). AB'nin Göç Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/en/pub/tesamakademi/issue/12946/156436>
- Güleç, M.G. (2012). Arap Baharı Nedir? Erişim: 09.05.2021 adresi <https://www.tuicakademi.org/arap-bahari-nedir/>
- Habertürk (2012). Suriye, barış planını kabul etti. Erişim: 09.05.2021 adresi <http://www.haberturk.com/dunya/haber/728510-suriye-baris-planini-kabul-etti>
- Hürriyet (2017). Suriye'de son dakika gelişmesi, Rejim ölü sayısını açıkladı. Erişim: 09.05.2021 adresi <http://www.hurriyet.com.tr/suriyeden-tansiyon-dusurenaciklama-40419810>
- İzbul, C. (2011). “Erdoğan: Suriye İç Meselemiz, Gereğini Yapmak Durumundayız”. Erişim: 05.07.2021 adresi <http://www.amerikaninsesi.com/content/erdogan-suriye-ic-meselemiz-gereginiyapmak-durumundayiz-127078293/898713.html>
- Kaleağası, B. (2007). Avrupa Galaksisinde Türkiye Yıldızı Dünya – Avrupa – Türkiye (3. Basım). İstanbul: Doğan Kitap.
- Karaağaç, Y. ve Acar, H. (2020). Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye'nin Suriye Politikası ve PKK-PYD İlişkisi Bağlamında Yeni Askeri Stratejisi. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/en/pub/yalovabaccd/issue/56122/741753>
- Karaca, H. A. (2020). Türkiye-Avrupa Birliği Geri Kabul Antlaşması ve 18 Mart 2016 Tarihli Türkiye-Avrupa Birliği Zirve Bildirisi Uyarınca Düzensiz Göçle Mücadele ve Bazı Sorunlu Alanlar. Erişim: 06.07.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1353194>
- Karakoç, Z. (2020). Suriye Krizi Ekseninde Türkiye-Ab İlişkileri: Geri Kabul Anlaşması ve Vize Serbestisi. Erişim: 09.06.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1127815>

- Kardaş, T. ve Özdemir, Ö. (2015). Avrupalı Yabancı Savaşçılar: Kimlik, Sosyal Medya ve Radikalleşme, SETA, Sayı 115.
- Karkın, V. ve Yazıcı, Ö. (2015). Arap Bahar'ının Suriye'ye Yansıması ve Türkiye'ye Sığınan Mülteciler (Gaziantep Örneği). Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/367636>
- Kartal, G. ve Öztürk, S. (2018). Arap Baharı Olaylarının Orta Doğu Ekonomilerine Etkileri. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/792941>
- Kaygısız, Ü. (2012). "Avrupa Birliği'nde Son Dönem Demokratikleşme Çabaları: Lizbon Antlaşması'nın Demokratikleşmeye Katkısı", Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, S.6, s.102.
- Kılıç, Ü. (2020). Geri Kabul Anlaşması'nın Uygulanmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açısından Değerlendirilmesi. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1127985>
- King, T. (1999). "Human Rights in European Foreign Policy: Success or Failure for Post-modern Diplomacy?", *European Journal of International Law*, Sayı 10, s. 313- 337.
- Köylü, M. (2019). Türkiye Ve AB' nin Suriyeli Mültecilere Yönelik İnsan Hakları Tutumu. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1162128>
- Küçükkeleş, M. (2013). AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı. Erişim: 09.05.2022 adresi http://file.setav.org/Files/Pdf/20130118172742_setav_analiz_ab_arap_bahari.pdf
- Kürkçüoğlu, Ö. (2010). Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası, 1945-1970, (2.bsm.), Ankara, Barış Kitap.
- Lizbon Antlaşması (2009). Erişim: 02.01.2022 adresi <https://antlasmalar.com/wp-content/uploads/2017/07/lizbon.pdf>
- Lundgren, M. (2016). Mediation in Syria: Initiatives, strategies, and obstacles, 2011–2016. *Contemporary Security Policy*, 37(2), 273-288.

- Maastricht Antlaşması (1993). Erişim: 02.01.2022 adresi <https://www.ikv.org.tr/images/files/A5-tr.pdf>
- Memiş, E. (2002). Kaynayan Kazan: Ortadoğu, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2002, s. 36
- Mercan, S. (2016). Geri Kabul Anlaşması ve Mülteci Krizi Etkisinde Türkiye-AB İlişkileri. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/en/pub/europ/issue/44791/557168>
- Mercan, S. (2021). Suriyeli Göçmen Sorunu ve Suriye İç Savaşı Sonrası Türkiye ile Avrupa Birliği İlişkileri. Erişim: 09.09.2021 adresi <https://www.tuicakademi.org/suriyeli-gocmen-sorunu-ve-suriye-ic-savasi-sonrasi-turkiye-ile-avrupa-birligi-iliskileri>
- Milliyet (2014). Sınır İhlali Yapan Suriye Uçağı Düşürüldü. Erişim: 02.01.2022 adresi <http://www.milliyet.com.tr/sinirda-savas-ucagi-dustu/gundem/detay/1855930/default.htm>
- Milton, D., Megan, S. ve Michael, F. (2013). Radicalism of the Hopeless: Refugee Flows and Transnational Terrorism. *International Interactions*, 39, 621-645
- Miş, N. (2012). “Suriye 2011”, Ortadoğu Yıllığı 2011, İstanbul: Açılım Kitap, 257- 300
- Miş, N. (2012). “Allah, Suriye, Beşşar’dan ‘Allah, Suriye, Hürriyet’e: Suriye’nin Zorlu Arap Baharı” Ortadoğu Yıllığı 2011. İstanbul: Açılım Kitap, s. 257-300
- Miş, N. & Cicioğlu, F. (2013).“Arap Baharı ve Yeni Ortadoğu”, *Bilgi Dergisi*, Sayı 2, s.1-4.
- Middle East Online (2011). EU Condemns ‘unacceptable’ Repression in Syria. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://middle-east-online.com/en/eu-condemns-unacceptable-repression-syria>
- Moubayed, S. (2013). Assad’s speech and the Syrian political solution. *Al- Monitor*. Erişim:09.05.2021 adresi <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/01/syria-assadspeech-solution.html>.
- Müftüler, M. (2015). “The Revitalization of Turkish-European Union Relations: Old Wine in New Bottle?”, *Istanbul Policy Center MERCATOR Policy Brief*, December 2015, s:13.

- Mülteciler Derneği (2018). Erişim: 02.01.2022 adresi <https://multeciler.org.tr/multeciler-avrupaya-nasil-gidiyor/> Erişim Tarihi:01.01.2022
- Mülteciler Derneği (2022). Erişim: 25.03.2022 adresi https://multeciler.org.tr/turkiyedekisuriyelisayisi/?gclid=EAIaIQobChMI3_r3ysa78wIVBSgYCh0ITwzmE AAYASAAEgJAu_D_BwE
- Newman, A. (2016). Refugee Crisis has Europe on the Brink. *The New American*, 17-22.
- Nice Antlaşması (2003). Erişim: 02.01.2022 adresi [https://www.ikv.org.tr/images/files/A7-tr\(1\).pdf](https://www.ikv.org.tr/images/files/A7-tr(1).pdf)
- Orakhelashvili, A. (2006). *Peremptory Norms in International Law*, Oxford University Press, Oxford, FARMER, s.22.
- Ozan, E. (2017). Suriye İç Savaşı ve Türkiye'nin Değişen Güvenlik Gündemi. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://www.ankasam.org/wp-content/uploads/2021/12/SURIYE-IC-SAVASI-VE-TURKIYENIN-DEGISEN-GUVENLIK-GUNDEMI-Emre-Ozan-05.10.2017.pdf>
- Özcan, M. (2017). AB-TR İlişkileri ve Suriye Krizi. Erişim: 09.05.2021 adresi https://insamer.com/tr/ab-turkiye-iliskileri-ve-suriye-krizi_745.html
- Özkan, Y. (2015). AB: Mülteci Krizinde Türkiye 'süz Çözüm Mümkün Değil. Erişim: 09.05.2021 adresi https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151110_ab_multeci
- Özdemir, G. (2017). Demokratikleşme Kavramı Bağlamında Arap Demokratikleşmesine İlişkin Bir Değerlendirme. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/287321>
- Özdemir, Ö.B. (2016). *Suriye Yıllığı 2015*, İstanbul: Açılım Kitap, 195-210.
- Özer, A. (2016). *Yabancı Savaşçılar Sorunu ve Suriye Krizi, Çatışma ve Uluslararası Hukuk*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 209-252
- Özer, Y. (2013). Mülteci Sorununun TR-AB İlişkilerine Yansımaları. Erişim:09.05.2021 adresi <https://www.ikv.org.tr/images/files/multecimeseleesi2017.pdf>

- Radikal (2013). Cilvegözü Saldırısı Soruşturması Tamamlandı. Erişim: 02.01.2022 adresi <http://www.radikal.com.tr/turkiye/cilvegözü-saldırısı-sorusturması-tamamlandı-1145151/>
- Reuters (2011). Early Egypt elections probably not good idea-Merkel. Erişim: 09.06.2021 adresi <https://af.reuters.com/article/egyptNews/idAFLDE71404D20110205>
- RT (2015). UN security council unanimously adopts Syrian roadmap resolution. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://www.rt.com/news/326466-un-syria-resolution-terror/>.
- Saatçioğlu, B. (2017). AB'nin Mülteci Krizi: Normlar-Çıkarlar Dikotomisi Üzerinden AB'yi Yeniden Değerlendirmek s.212-237. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://www.ikv.org.tr/images/files/multecimeseselesi2017.pdf>
- Saliji, T. (2018). Avrupa Birliği Geri Kabul Anlaşmaları: Türkiye Örneği. Yüksek lisans tezi, Erişim 02.01.2022 tarihi <https://igamder.org/uploads/belgeler/AB-Geri-Kabul-Antlasmalari-Turker-Saliji.pdf>
- Sandıklı, A. ve Semin, A. (2012). Bütün boyutlarıyla Suriye krizi ve Türkiye. İstanbul: BİLGESAM Yayınları
- Sanioğlu H. (2008). “Avrupa Birliği Hukukunda İnsan Hakları”, TBB Dergisi, S.74, s.91-97.
- Savaşan, Z. (2009). “AB’de Sığınma Hakkı: Ortak Sığınma Sistemi Oluşturma Amacı ve Devam Eden Kısıtlamalar”, İnsan Hakları Yıllığı,27, ss.13-34
- Serper, E. (2018). Zeytindalı Harekâtı ve Terörle Mücadele. Erişim: 09.06.2021 adresi https://tasam.org/tr-TR/Icerik/50178/zeytindali_harekati_ve_terorle_mucadele
- Sinkaya, B. (2011). Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/230532>
- Smith, K. E. (2001). “The EU, Human Rights and Relations with Third Countries: ‘Foreign Policy’ with an Ethical Dimension?”, içinde Ethics and Foreign Policy, Karen E. Smith- Margot Light, (Ed), Cambridge University Press, Cambridge, s. 185-204.

- Soruş, G. (2014). Arap Baharının Gölgesinde AB Komşuluk Politikası. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/avrupa-birligi-arastirmalari-merkezi/arap-baharinin-golgesinde-avrupa-birligi-komsuluk-politikasi>
- Sözcü (2020a). Merkel'den Erdoğan'a mülteci yanıtı! Erişim: 09.05.2021 adresi <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/son-dakika-merkelden-erdogana-multeci-yaniti-5656645/>
- Sözcü (2020b). Haber duyuldu akın akın sınıra gidiyorlar. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/gocmenler-otobuslerle-goc-idaresinden-ayrildi-5650933/>
- Sözcü (2020c). Yunanistan'dan mülteci açıklaması: 4 bin kişi geri çevrildi. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/son-dakika-yunanistandan-multeci-aciklamasi-4-bin-kisi-geri-cevrildi-5653035/>
- Sputnik Türkiye (2019). AB üyesi 28 ülkeden ortak açıklama: Türkiye operasyona son vermeli, güvenli bölge için maddi yardım sağlanmayacak. Erişim: 02.01.2022 adresi <https://web.archive.org/web/20191011103445/https://tr.sputniknews.com/avrupa/201910091040354739-ab-uyesi-28-ulkeden-ortak-aciklama-turkiye-operasyona-son-vermeli-maddi-yardim-saglanmayacak/>
- Şen, Y. (2014). "Suriye'de Arap Baharı", Yasama Dergisi, İstanbul, 57-59.
- T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) (2017). Geçici Barınma Merkezleri Bilgi Notu. Erişim: 09.05.2021 adresi https://www.afad.gov.tr/upload/Node/2374/files/30_10_2017_Suriye_GBM_Bilgi_Notu.pdf
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2012). "No: 173, 24 Haziran 2012, Suriye Açıklarında Düşürülen Askeri Uçağımız Konusunda Bakanlığımızca Atılan Adımlar Hk.," Erişim: 02.01.2022 adresi http://www.mfa.gov.tr/no_-173_-24-haziran-2012_-suriye-aciklarinda-dusurulen-askeriucagimiz-konusunda-bakanligimizca-atilan-adimlar-hk_.tr.mfa

- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı (2015). Türkiye'nin yeni Avrupa Birliği Stratejisi. Erişim: 09.05.2021 https://www.ab.gov.tr/files/pub/turkiyenin_yeni_ab_stratejisi.pdf
- Teti, A. (2012). "EU's First Response To The 'Arab Spring': A Critical Discourse Analyses Of The Partnership For Democracy And Shared Prosperity", *Mediterranean Politics*, 17(3), p. 266-284.
- Toygür, İ. ve Benvenuti, B. (2016) "The European Response to The Refugee Crisis: Angela Merkel on The Move", *IPC-Mercator Policy Brief*, Haziran 2016. UNHCR, "Syria Regional Response", 2015.
- Turhan, A. (2017). Avrupa Birliği'nin Gelişim Sürecinde İnsan Hakları. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/316295>
- Turkishny (2012). Cenevre'deki Suriye toplantısının sonuç bildirisi yayımlandı. Erişim: 09.05.2021 adresi <http://www.turkishny.com/news/cenevredeki-suriye-toplantisininonuc-bildirisi-yayimlandi>
- Tür, Ö. (2006). "Türkiye ve Ortadoğu: Gerilimden İşbirliğine," Zeynep Dağı (der.), *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Ankara, Orion, 2006
- Türkiye Gazetesi. (2014). Erdoğan: Güvenli bölgede ısrarcıyız. Erişim: 09.05.2021 adresi <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/201267.aspx>
- Ulutaş U., Kanat, K. B. ve Acun C. (2015). Sınırları Aşan Kriz. SETA Analiz. Erişim: 09.05.2021 tarihi <https://www.setav.org/sinirlari-asan-kriz-suriye/>.
- Ulutaş, U. ve Hoca, H. (2014). "Suriye: Devrim mi? Bölünme mi." İstanbul: SETA Yayınları. UNHCR Note on the Principle of Non-Refoulement (1997). Erişim: 02.01.2022 adresi <https://www.refworld.org/docid/438c6d972.html>
- Ünalp, Z., (2017). Mülteci Krizinde AB'nin Normatif Gücünü Yeniden Düşünmek. Erişim: 09.06.2021 adresi <https://www.ikv.org.tr/images/files/multecimeseselesi2017.pdf>
- Ünlütürk U., Çağla ve Kumaş, H., (2017). Uluslararası Emek Göçü: Göç Kavramı, Türleri, Nedenleri ve Sonuçları. (2. Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 449-480

- Vize Muafiyeti Anlaşması (2013). Erişim: 02.01.2022 adresi https://www.ab.gov.tr/files/sib/19_agreed_minutes_ve_annotated_roadmap.pdf
- VOA (2020). Erdoğan'dan Suriye'ye Tehdit AB'ye Uyarı. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://www.amerikaninsesi.com/a/erdogandan-suriyeye-tehdit-abye-uyari/5311392.html>
- Webber, F. (2014). “The cradle or the grave? EU Migration policy and Human Rights”, Statewatch Journal, 2014, c. 23, sy. 3/4, s. 6.
- Yeşiltaş, M. (2013). “The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”, Turkish Studies, 2013, Vol. 14, No. 4, 661–687.
- Yeşiltaş, M., Seren, M. ve Özçelik, N. (2017). Fırat Kalkanı Harekâtı: Harekâtın İcrası, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler, SETA Rapor, (İstanbul: SETA Yayınları, 2017): s. 23-31
- Yılmaz, E.A. (2019). Evrensel Ahlaki Değerler ile Ulusal Çıkarlar Arasında AB'nin Göç Politikaları Çıkmazı. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/835824>
- Yılmaz, M.E. (2011). “Arap İsyanları ve Arap Ortadoğusu'nun Siyasal Dönüşümü”, Ortadoğu Dergisi, 6(1).
- Yılmaz, M. E. (2014). “Suriye’de barış nasıl inşa edilebilir?”, YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 177-295.
- Yücel, Z. (2011). AB'nin Orta Doğu Perspektifinden Suriye Politikası. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/203445>
- Zenginoğlu, S. (2017). Avrupa Birliği'nin Suriyeli Mültecilere Yönelik Yaklaşım ve Politikaları. Erişim: 09.05.2021 adresi https://www.researchgate.net/publication/317656697_AVRUPA_BIRLIGI'NIN_SURIYELI_MULTECILERE_YONELIK_YAKLASIM_VE_POLITIKALARI

Zorlu, M. ve Yetim, M. (2020). Yasa Dışı Göçle Mücadele Bağlamında Avrupa Birliği ve Türkiye Politikalarının Karşılaştırması. Erişim: 09.05.2021 adresi <https://dergipark.org.tr/en/pub/ortetut/issue/56674/710078>

18 Mart 2016 Tarihli Türkiye- Ab Zirvesi Bildirisi (2016). Erişim: 09.05.2021 adresi https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/18_mart_2016_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi.pdf

